

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

A NEVELŐÖTTHONOS GYEREKEK SZEMÉLYISÉGFEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY
SAJÁTOS VONÁSA

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
1981.

TÉMAVEZETŐ: DR. VECZKÓ JÓZSEF
EGYETEMI DOCENS

SZENDI MÁRIA

Az állami gondozásba került gyerekek életében az otthon, a család elvesztése negatív hatásokat eredményez. Az intézetben nevelkedő gyerekek nagy többsége nem objektív, megváltoztathatatlan okok miatt kerül állami gondozásba, hanem a szülők erkölcstelen életmódja következtében. Ezekben az esetekben az állam az intézeti nevelés biztosításával igyekszik megóvni a gyerekeket a családok romboló hatásaitól, kiemeli őket eddigi környezetükből és rendezett viszonyok közé helyezi. Nem tud azonban mindent átvállalni abból, amit az átlagos családok a mindennapi együttélés során - természetes módon - biztosítanak gyerekeiknek.

Az intézeti környezet kevés lehetőséget biztosít tartós érzelmi kötődések kialakítására. A bezártság, a fegyelmezésből eredő monotónia, az egyhangúság és az érzelmi kapcsolatok hiánya zavarokat idéznek elő az intézeti gyerekek személyiségfejlődésében. Minél korábban kerül egy gyerek nevelőotthonba, annál nagyobb ezeknek a veszélye.

Az intézetben nevelkedő gyerekek fejlődésének sajátosságaival napjainkban egyre többet foglalkozik a pszichológia.

Bennünket elsősorban az érdekelt, hogy az általános iskola első két évében milyen fokú lemaradás tapasztalható az intézeti gyerekek fejlődésében. A lemaradásokat kicsi korban kell megpróbálni kiegyenlíteni, egyébként a hátrányok az iskolábalépés után csak növekedni fognak.

Hekkora hátránnyal kezdik az általános iskolát az intézeti gyerekek? Miből ered a nevelőotthonosok elmaradása?

Három éven keresztül tartó munkánk során, amelyet a Londoni krt-1 Alsótagozatos Pinotthonban végeztünk Szegeden, ezekre a kérdésekre kerestünk választ.

I.

A hátrányos helyzet, a nehezen nevelhetőség és
veszélyeztetettség elhatárolásának problémáiról

A szakirodalom a speciális nevelési kérdések elemzésekor a gyerekek két nagy csoportját különíti el. A problémátlanok - akiknek személyisége harmónikusan fejlődik - s a problematikusok, akik valamilyen szempontból eltérnek a személyiségfejlődés általános, normális útjától. A problémát okozó gyerekek kategóriáját három nagy csoportba szokás sorolni:

1. hátrányos helyzetűek
2. nehezen nevelhetők
3. veszélyeztetettek.

A gyakorló pedagógusok számára gondot jelent az egyes konkrét esetekben, hogy mely csoportba sorolja a problematikus gyereket. A három elkülöníthető csoportjellemező alkalmazásában nagy összevisszaság tapasztalható. Ebben a kérdésben a pszichológia elmélete sem ad teljes pontosságú eligazítást. Az egyes csoportokhoz tartozás jellemzői nem tisztázottak, illetve a hevatarozás eldöntésének kritériumai nem egyértelműek. Ez az egyértelműség jelenlegi gyermekvédelmi joggyakorlatunk szempontjából nagyon fontos lenne. Igaz ugyan, hogy minden helyzet egyéni elbírálást igényel, valamint, hogy még a lelki egészség és betegség fogalmát sem lehet teljes pontossággal körülírni, /Nyíró, 1961./ ugyanis közöttük nemegyszer csak fokozati különbség van, de a csoportbasorolás eldöntheti esetleg egy gyer-

nek sorsát. Ha a környezettanulmány készítése során ezt a feladatot nem elég körültekintően végzik el tragikus, egy élet-sorsot meghatározó következményei lehetnek. Egészen más intézkedéseket és pedagógiai-pszichológiai feladatsort von maga után a nehezen nevelhetőség, mint a veszélyeztetettség.

Hajlamosak vagyunk a felszínen látszó jelenségek alapján ítél-
ni. Ha a gyerek rossz, és úgy látjuk nincs eszköz a kezünkben
mellyel alakíthatnánk, könnyen megkaphatja a nehezen nevelhe-
tő jelzést.

A gyakorlat tehát igényli a probléma megoldását. Az elhatáro-
lás kritériumainak pontosítása az elméleti szakemberek felada-
ta.

A következőkben megpróbáljuk ismertetni és összeegyeztetni az
a témával kapcsolatos elméletek lényegét.

A hátrányos helyzet tartalma a legváltozatosabb. Tisztázása
túltna a pedagógia és pszichológia tudományának határán. A tár-
sadalomtudományok majd mindegyike témájának tarthatja. Napjaink-
ban sok szó esik a hátrányok, az esélyegyenlőtlenségek csök-
kentésének módjairól. /Gazsó, 1976./ Pedagógusok, politikusok,
tudósok keresik a megoldás lehetőségeit. A téma szerteágazósá-
ga miatt a hátrányos helyzet csoportjellemzői nagyon változato-
sok. Ebbe a csoportba sorolják a fizikai dolgozók, az alacse-
nyebb műveltségi szintű - esetleg iskolai végzettségű - család-

dek gyerekeit, /Gazsó, 1976./ a bejárókat, a tanyasi, vagy kis településeken élőket, /Kozma, 1979./ a tanulmányaikban lemaradottakat, a rossz szociális körülmények között élőket.

Az iskola is fokozhatja a hátrányok halmozódását, pl.: osztatlan iskolák - bár ezek száma egyre kevesebb - a képzés nélküli tanítók, tanárok alkalmazása. Az utóbbi hátrányok főként kis településeken, illetve Budapest és a nagyvárosok zsúfolt iskoláiban, tornateremhiányában, nagy osztálylétszámában kereszhetők.

A nehezen nevelhetők sorába a szembetűnő magatartási problémák alapján kerülnek a gyerekek. /György, 1965./

A veszélyeztetettek legtöbbször a családok erkölcsi züllése, létbizonytalansága következtében válnak problémássá.

A vélemények abban megegyeznek, hogy a problémát okozó tanulókat elkülönítik a gyógypedagógiai alanyoktól. Ép értelmű gyerekek alkotják a problematikusok csoportját.

A legnehezebb a gyakorlat számára nehezen nevelhetőség körülhatárolása. Az említett felsorolásban elsikkadnak a jól viselkedők, de szorongók, a teljesíteni nem tudó meghúzódnók, a légynek sem ártó bukdácsolók, a látszólag problémátlanok. A szakirodalomban előforduló átfedések és tisztázatlanságok egyik okát abban látjuk, hogy a szerzők többsége a csoportjellezők

leírásakor vagy csak a hatás, vagy csak annak következményei felől közelítenek a problémához, még hozzá úgy, hogy abban el akarják helyezni mind a három csoportot.

A megismert elméletekből és saját elképzeléseink alapján a következő rendszert próbáltuk összeállítani.

Mindhárom csoport tanulói normális, ép értelmű gyerekek.

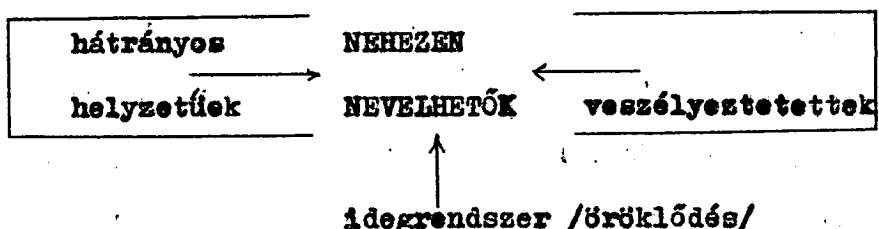
Hátrányos helyzetűek azok a tanulók, akiknek családi, iskolai, településbeli hiányosságok, valamint alacsony kulturális szint közvetítése következtében teljesítményük és magatartási, viselkedési szokásaik adottságaik, képességeik szintje alatt marad, illetve eltér a társadalomban elvárttól.

Veszélyeztetett az a gyerek, akinek személyiségfejlődéséhez a szükséges alapfeltételek hiányoznak, illetve a környezet ezt az értékrend, a magatartás és célrendszer vonatkozásában torzult formában közvetíti számára.

A hátrányos helyzet és a veszélyeztetettség elhatárolása - véleményünk szerint - minőségi, fokozati különbséget jelent.

Más a helyzet a nehezen nevelhetőség tartalmával. A nehezen nevelhetőség tünetei jól leírhatók, ugyanakkor okai a legkülönbözőbbek lehetnek. Éppúgy gyökerezhetnek a hátrányos helyzetben, mint a veszélyeztető környezet hatásaiban. Véleményünk szemléletesebbé tételére a következő ábrát szerkesztettük:

PROBLÉMÁT OKOZÓ GYEREKEK

A csoportosítás lehetséges két szélső pontját a hátrányos helyzetűek és a veszélyeztetettek jelentik. Mindkét csoport tagjaiból - látszólag esetlegesség alapján - verbuválódik a nehezen nevelhetők köre. Az esetlegesség csak látszólagos, hiszen eddig nem számoltunk az öröklődött diszpozíciókkal. A nehezen nevelhetőség létrejöttében a környezeti /családi, iskolai, utcai, baráti, stb./ hatásokon kívül szerepe van az öröklésnek. Hasonló környezeti feltételek között miért válik az egyik gyerek nehezen nevelhetővé, a másik pedig nem? Mert különböző az öröklött szervezeti, érzékszervi, idegrendszeri struktúrájuk, ezek működőképessége, érzékenysége, egyensúlyra, vagy egyensúlytalanságra való hajlama. A döntő tényezőt ezek az adottságok nem önmagukban jelentik, hanem a környezettel való kölcsönhatásukban. A környezeti hatások az öröklöttek figyelembe vétele nélkül is hátrányos helyzetűvé, vagy veszélyeztetetté tehetik a tanulót. Nehezen nevelhetővé csak a környezet és az öröklött diszpozíciók kölcsönhatásának következtében válik.

Véleményünk szerint tehát a hátrányos helyzet és a veszélyeztetettség eredőit a tárgyi környezetben, illetve a személyi környezet torzult értékrendjében, erkölcsi normáiban, szoká-

saiban, célrendszerében kell keresnünk, míg a nehezen nevelhetőség esetében a környezet és az adottságok, idegrendszer kölcsönhatását kell megvizsgálnunk.

A környezeti hatások mennyisége és minősége determináló a pszichikum szerveződésében, ugyanakkor a környezeti hatások módosulnak az öröklöttek által.

A gyakorlatban a nehezen nevelhetőség leggyakrabban a veszélyeztető környezet tünete, de enélkül is létrejöhet ha az egyébként rendezett környezet nem tud alkalmazkodni a kialakuló személyiség idegrendszeri sajátosságaihoz.

A nehezen nevelhetőség létrejöttében jelentős a:

- hatások - mennyisége
- minősége
- és a személyiség toleráló képessége.

Ilyen értelemben nehezen nevelhetők azok az ép értelmű gyerekek, akik a hátrányos, a veszélyeztető, vagy az alkalmazkodni nem tudó környezet, és öröklött adottságaik kölcsönhatásának következtében, a problémákra általában inadekvát módon reagálnak.

A pszichésen egészséges gyerekeknél is előfordul inadekvát reakció, ezek a személyiség fejletlenségéből, a megszilárdulatlan személyiségvonásokból, vagy a túl erős környezeti hatásokból adódnak.

A nehezen nevelhetők gyakori vonása az egyensúlytalanság, illetve az egyensúlyba kerülés képességének hiánya, vagy elvesztése.

Az interperszonális kapcsolatokban a harmónia megszerzését, vagy visszaállítását akadályozhatja a környezet is. Ha az egyensúlytalanság és erős, gyakori, tartós, negatív környezeti hatások együttesen lépnek fel, súlyos nevelési problémákat eredményeznek. Értelmezésünkben a nehezen nevelhetőség a környezet és a gyerek konfliktusának megjelenítője. A nehezen nevelhetőség akkor korrigálható, ha a környezettel való konfliktus megszűnik. Az egyes rossz magatartási minták rögzülésének a veszélye akkor a legnagyobb, ha túl korán jelentkeznek a závaró hatások.

A nehezen nevelhető tanuló inadekvát problémamegoldásai nagyon sekfélék. A túlkompenzáló magatartás egy hiányérzet kielégítésére törekszik; pl.: bohóckodás, szentelenség. Gyakori, hogy tanulási problémákkal küzdő tanuló a sportban keresi a sikert. A túlkompenzálás gyakori tünete a durvaság, az agresszivitás, olyan fajtái mint: álmodozás, visszahuzódás, regresszió kevésbé látványosak, de problémát jelentenek.

Értelmezésünkben, tehát a hatás felől vizsgálva, a problémát okozó gyerekeknek csak két csoportja létezik, a:

1. hátrányos helyzetűek
2. veszélyeztetettek.

E két csoportba tartozó gyerekek a hatás eredményeként nehezen nevelhetőkké válhatnak. Természetesen a nehezen nevelhetőség akkor is létrejöhethet, ha a tanuló nem sorolható egyik említett csoportba sem, csak éppen környezete nem tud alkalmazkodni idegrendszere sajátosságaihoz.

A következőkben a nehezen nevelhetőség különböző megnyilvánulási formáival, a személyiség zavaraiival foglalkozunk, bővebben említve az itt felsorolt inadekvát reakciókat is.

II.

A nehezen nevelhetőség enyhébb esetei, a személyiség-
zavarok és azok tünetei

A nehezen nevelhetőség létrejöttében két fontos tényezőről beszéltünk, a gyermek idegrendszerének teherbíróképességéről, és a környezet, valamint az öröklött adottságok kölcsönhatásának zavarairól.

A nehezen nevelhetőség enyhébb esetei között tartjuk számon a személyiség zavarait.

A személyiség zavarai elnevezés arról beszél, hogy nem valódi pszichés elváltozásokról van szó, nem fixálódott személyiség-tulajdonságokról, hanem zavar keletkezett a személyiség, harmonikus fejlődésében. A zavar a már említett okokra vezethető vissza. A zavar okainak feltárásával megkereshető a helyes módszer, amelynek alkalmazása után a zavar megszűnik - természetesen nem egyik pillanatról a másikra - és a gyermeki személyiség fejlődése visszatérhet normális, egészséges útjára. A zavarok megszüntethetők, de ha ez nem következik be, a személyiségzavar átalakulhat valódi pszichés megbetegedéssé.

A gyermeki személyiség zavarai:

A személyiség zavarainak ismertetésénél a személyiség fogalmának meghatározásából kell kiindulnunk. A személyiségről alkotott tudományos elméletek nagy száma ismert. A sokféle teóriából csak egyet emelünk ki. /Nem tartjuk feladatunknak a sze -

mélyiséglélektani irányzatok ismertetését./

G. W. Allport a következőképpen határozza meg a személyiség fogalmát: A személyiség azoknak a pszichefizikai rendszereknek /szokásoknak, sajátos és általános magatartásoknak, érzelmeknek/ és másfajta diszpozícióknak az egyénen belüli dinamikus organizációja, amely rendszerek meghatározzák egyedülálló alkalmazkodását a környezethez.

Az allporti személyiségelmélet lényeges vonása, hogy nem csak az individuális jegyek összességét érti a személyiség tartalmán, hanem azt is, amilyen módon ezt az egyén kifejezi. A személyiség rendezett egészként működik, ugyanakkor fejlődő, alakuló, változó - dinamikus organizáció.

Allport az egészséges személyiség lényegi vonásait a következőképpen fogalmazza meg:

- adekvát viszonya önmagához
- érdekli saját belső fejlődése
- a konfliktusok megoldására, egyensúlyra törekszik
- a valóságot reálisan fogja fel
- alkalmazkodni képes
- képes áttekinteni élettörténetét.

Az allporti személyiségelmélet lényeges vonása a környezethez való egyedülálló /sajátosan egyéni/ alkalmazkodás. Így az egészség ismerveinél is domináns az egyén önmagához és környezetéhez való adekvát viszonya és realitásérzéke.

Ha az allporti elméletet visszafordítjuk, a következő jellemzőket kapjuk a "nem egészséges" személyiség jellemzőiként.

Egyszerűsítve:

- inadekvát viszonya önmagához és a környezetéhez
- realitásérzék hiánya
- érdektelenség.

A személyiségzavar és okai

Gegesi Kiss Pál értelmezésében a személyiségzavarok a külvilág felől ható kétfajta ártalmak következményei: /Gegesi-Liebermann, 1965./

1. "valamiből túl sok"
2. "valamiből túl kevés"

Mit jelent a valamiből túl sok, és a valamiből túl kevés?

A személyiség harmonikus fejlődéshez alapvető tényező, hogy az egyedfejlődésnek mindig kellő szakaszában alakuljon ki az éppen esedékes pszichés részstruktúra.

Ha az alapfunkciók a megfelelő életkorban nem bontakoznak ki, és nem erősödnek meg, az alapfunkciók hiányában nem fog tudni kiépülni egy harmonikus "hiánymentes" pszichikum. Tehát a pontosan megfelelő mennyiségű és minőségű hatásnak épp a kellő fejlődési szakaszban kell jelentkeznie.

A túlterheléses ártalmak - "valamiből túl sok" - a túl erős serkentő, izgalmat okozó ingerek következményei, amelyek meghaladják a gyerek aktuális teljesítőképességét. A túl erős gát-

lás is túlterheléses ártalomhoz vezet. A gátlás erőssége ilyen esetben meghaladja a tanuló feldolgozó, elemzőképességét. Ha egy időben, egyúttesen, egymással ellentétes irányú ingerek hatnak, az összeütközés következménye a túlfeszítés.

A hiány jellegű ártalmak Gegesi Kiss Pál szerint kétféle módon jutnak érvényre:

- Az együttélés, a gondozás során bármilyen pszichés ráhatásból túl keveset kap a gyerek.
- Vagy valamely lényeges pszichés ráhatást nem a megfelelő életkorban, illetve túl későn kapja, sokkal később, mint ahogy egyéni fejlődéséhez szükséges volna.

"Ha a pszichés igények meghatározott életszakaszban tartósan nem elégítettnek ki, és tartós pszichés hiányállapot bontakozik ki, akkor a pszichikum fejlődésében megáll, majd fogyatékosság alakul ki".

/Gegesi Kiss Pál: Gyermekklinikai pszichopatológia, Akadémiai Kiadó, Bp., 1971. 34. o./

Gegesi Kiss Pál tehát két csoportba sorolja a gyermekkori személyiségzavarok kialakulásának okait. Ebből a felsorolásból kimaradnak a zavarok létrejöttének azok az esetei, amikor a mikrokörnyezet torzult értékrendet, célrendszert és magatartási szabályokat közvetít az egyén felé.

Ha tehát ezt a csoportosítást kiegészítéssel elfogadjuk, felosztásuk a következő lesz:

- "valamiből túl sok"
- "valamiből túl kevés" /Gegesi, 1971/
- és torzult formájú alapfeltételek közvetítése.
/Veczkó, 1961./

A fogyatékság, a lemaradás a személyiség bármely szféráját érintheti. Miután a személyiség egységes egész, bármelyik területen kialakuló zavar, maga után vonja a többi fogyatékság megjelenését is.

A gyermeki személyiség zavarait - az egyszerűség kedvéért - a személyiség szférái alapján ismertetjük. /Harsányi, 1971. Gegesi, 1971./

1. A motorikum működésének zavarai
2. Az intellektus zavarai
 - a beszédfejlődés zavarai
 - a gondolkodás zavarai
3. Az érzelmi élet zavarai
4. Az erkölcs és értékrend fejlődésének zavarai
5. Pszicho-szomatikus reakciók, vegetatív zavarok

1. A motorikum és a pszichomotorikum működésének zavarai

A mozgás zavarainak ismertetésénél meg kell jegyeznünk, hogy a motoros ügyesség, mint személyiségtulajdonság sem valami abszolút mérték, nem egyforma, hanem mindenkinél, és minden életk korban más. Még az egyes testrészek is különböző fokú ügyességet mutatnak. A mozgás fejlődését befolyásolják az ismételt cselekvések, gyakoroltatott tevékenységek.

/Büszörményi-Bruckner, 1979./

Az egyik leggyakoribb - főként kisiskolás fiúknál előforduló zavar a tic. Olyan szabálytalan időközökben előforduló, összetartozó izomcsoportokban jelentkező izomrángás, amely akarattal nem szüntethető meg, nyomható el. Kialakulásában szerepet játszhat célszerű cselekvés, környezeti minta, vagy szokatlan, káros, feszült helyzet.

A túlkompenzáló magatartás lefejtett megnyilatkozásaként is felfelelphet. Dr. Nyíró Béla megfogalmazása szerint "Vannak kifejező tic-ek, amelyek a dac, a tiltakozás, a tagadás mozdulatai, és az ilyen eredet az okok kutatása közben fel is fedezhető".

/Dr. Nyíró Béla: Psychiatria, Medicina, Bp., 1961. 659. o./

A tic nem ítélehető meg a környezet nélkül. Hatása a feltételes reflexekhez hasonlít, és általában büntudat "rossz vagyok" érzés kíséri.

A tic kialakulásának folyamata nagyon bonyolult. Említettük milyen sokféle ok játszhat szerepet létrejöttében. Működésbe lépése hasonlít a szenzibilizálódás folyamatához. Ha túl erős, tartós, gyakori, negatív környezeti inger, illetve ingerek halmozódnak, előbb utóbb ez a folyamat az idegrendszer túlterheléséhez vezet. A túlfeszítés következtében megváltoznak a gyermek reakciói, illetve az egyes szervek működése is. A túlterhelés, túlterhelés következtében a szervi működésbeli zavar bárhol létrejöhet, és általában azon a szerven jelentkezik, ahol az egyén a leggyengébb, a legtámadhatóbb.

Nyíró Béla által említett kifejező tic-ek tehát úgy értelmezhetők, hogy pl.: a túlzott elvárások, a teljesítmény- és "intelektusközpontú" környezet, vagy a jó viselkedést mindig megkövetelő környezet felé, a gyermek a szigorú követelmények elleni tic-tiltakozással, tagadással reagál. Az állandó követelés, fegyelem, pedantéria, állandó készenléti állapotot követel, s ez meghaladja a gyermek idegrendszeri teherbíróképességének, teljesítőképességének határait.

Eredeti felosztásunk szerint a tic, a "valamiből túl sok" következtében lép fel.

A motorikum zavarai között - főleg kisgyermekkorban jelentősé-
sek -, de továbbélhetnek, a sztereotíp mozgások. pl.: a fej
görgetése, ütögetése, rázása. Ez jelentkezhethet játékként is,
azonban főként az ingerszegény környezet kísérő jelensége, az

egyhangú, monoton, rideg légkör következménye. Hospitalizált gyerekeknél gyakori kifejezési forma, és lehetőség. A sztereotíp mozgások az érzelmi elszürkülés veszélyének előjelei lehetnek.

A mozgás sávarai között leggyakrabban a túlmozgásosság fordul elő. Ez úgy jön létre, hogy nem alakul ki az életkornak megfelelő szintű gátlás. Ennek ellentéte a feltűnő lassúság, amely az erős cselekvési gátlás következménye. A túlmozgásosság tünetével gyakran találkozunk érzelmileg elhanyagolt, hospitalizált gyerekeknél, ugyanakkor gyakori kísérő tünete az apátia is. /Böszörményi-Bruckner, 1979./

A sztereotíp mozgások és a túlmozgásosság a kielégítetlen érzelmi igény következményei. Az ingerület és a gátlás együttese biztosítja a környezethez való alkalmazkodást. A túlmozgásosság és sztereotíp mozgások a gátlás fejletlenségének következtében lépnek fel.

Az apátia az erős gátlás - a szervezet aktív védekezésének - következménye. Az apátia mértéke, a gátlás irradiációjának függvénye. Az erős gátlás hatására bármilyen külső ingerre adott válasz gyenge lesz. Az erős gátlás, sokszor a kifáradt idegsejtek regenerálódását szolgálja, amely a túlfeszítés következtében jött létre.

2. Az intellektus zavarai

Az értelmi fejlődés zavarának oka lehet környezeti ártalom, vagy érzékszervi fogyatékoság. Megemlítjük a pseudo debilákat, akiket el kell különíteni a valódi értelmi fogyatékosoktól. Elkülönítésük lényeges szempontja, hogy az ál-értelmi fogyatékosoknál az értelmi elmaradás csak másodlagos, csak kísérő tünete más domináns zavarnak, pl.: érzelmi tempultság, kapcsolatteremtési képtelenség, hospitalizmus esetén.

A beszéd fejlődésének zavarai

Ahhoz, hogy a beszéd kialakulhasson, társakra van szükség. Ugyanakkor elengedhetetlenek olyan szituációk, amelyekben a gyerek szóval kényszerül megértetni magát, tehát indíték, kapcsolatok.

A késői beszédfejlődés az ingerszegény környezet hatására létrejöhet. Tisztázni kell azonban, hogy késői beszédfejlődésnél a későn érésről, vagy a személyiség értelmi szférájában található retardációról van-e szó. A késői beszédfejlődés megnyilvánulhat pl.: hallónéma-ságban. Ebben az esetben hibátlan hallásnál a beszéd egyszavas, vagy szótagos.

A beszédfejlődés zavarai között tartjuk számon a selypítést, /a mássalhangzók kiejtési zavara/ a pöszeséget, /az s; z; sz; hangok kiejtésének hibája/ a dadogást, /beszédkoordinációs zavar/ és a hadarást /a beszédtempó felgyorsulása/.

A hallónémesség általában valamilyen pszichés trauma következménye. A pavlovi kísérletek megállapították, hogy gátlás első sorban akkor jön létre, ha egy reakció során az élőlényt nagyon erős inger éri. A gátlás létrejöttének ez a formája az emberre is érvényes. Miután a gátlás a legmagasabbrendű agyi működések közül először a beszéd irányítására terjed ki, a hallónémesség kialakulásában az erős gátlás szerepet játszhat. Megrendítő élmény, vagy szituáció - sokszor csak adott személy, vagy hasonló szituációval szemben - létrehozhatja az egykéreg sejtjeinek, a beszéd irányításának legátlődését.

Az említett beszédhibák kialakulásában - köztük a késői beszédfejlődésben is - óriási szerepe van a környezetnek. "Hátráltatja a beszédfejlődést a nem megfelelő környezet, a beszédnevelés elhanyagolása. Süketnéma, vagy súlyosan beszédhibás szülők gyermekének, továbbá az elhanyagolt környezetben élő gyermekeknek a szókincse, a mondat szerkesztése mindig szegényesebb és sokszor hangképzési zavarok is jelentkezhetnek".

/Sepér Jenő - Montágh Imre- Vincze Tamásné: A gyakori beszédhibák, Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 40. o./

A pöszeség általában a környezet, a dadogás és a hadarás pedig az idegrendszer sérülésének következménye. A dadogás és hadarás idegrendszeri okait keresték már a fokozott ingerlékenységben, a neurotikus adottságokban, a vegetatív idegrendszer működési zavaraiiban. /Sepér-Montágh-Vincze, 1970./

Tartósan feszült, frusztrált, szorongásos helyzetek következtében a gyerek a II. jelzőrendszer fölötti uralmát elveszti.

A dadogás a beszéd zavarai között az, amely gyakran véletlenszerűen jelentkezik. Akkor keletkezik - főként neurotikusoknál - ha a beszéd gyakorlottsága még nem megfelelő, vagy az érzelmi élet zavarainak eredményeként jelentkezik.

A beszéd zavara a gyermek számára környezettel való kontaktust, a környezethez való alkalmazkodást, a kapcsolatteremtést akadályozzák.

Psizichés megráskódtatás következtében felléphet pseudo-aphasia, vagyis nem is érti a beszédet, illetve "válaszai" függetlenek gondolataitól. Mutizmus - amikor is eddig beszélni tudó gyermek időlegesen megnémul. Gyakori, hogy csak bizonyos személyekkel, vagy személyekkel szemben áll be a beszédképtelenség. Mutizmus, szorongó, érzelmileg sérült gyerekeknél lép fel.
/Böszörményi-Bruckner, 1979./

Logopédusok tapasztalták, hogy a dadogás súlyos esetekben együtt jár kísérő mozgással is. A beszéd folyamat megszakadásának pillanatában szemmel látható, főként az arcon, nyaken, szájon megjelenő izomrángások keletkeznek. Ezek a kísérő mozgások önkéntelenül jönnek létre, a valószínűleg az erős koncentráció következtében fellépő túlfeszítés eredménye. A szerzők leírása a tic jelenségének leírásához hasonlít. /Serpán-Montágh-Vincze, 1970./

A gondolkodás zavarai

A megismerés legfejlettebb foka a gondolkodás. Maga a gondolkodás folyamat, amelyet gondolkodási műveletek - analízis, szintézis, absztrahálás, általánosítás, rendezés, stb. - építenek fel.

Fejlődésében az érdeklődésre számot tartó környezet, probléma az indító ok.

A gondolkodás zavarainak ismertetésekor először a környezetben keressük a hiba forrásait.

Ha a gondolkodásra készítés, a gondolkodás indítékai alacsony szintűek nem jön létre tartós belső készítés sem, a gondolkodási műveletek gyakorlására.

A környezeti ingerek hiányában a gyerek előbb utóbb már nem is keresi azokat a lehetőségeket, ahol gondolkodási funkcióit kipróbálhatja, így az intellektuális kíváncsiság, az érdeklődés elszűnik.

A gondolkodás zavarainál megkülönböztetünk alaki, formai és tartalmi zavarokat.

Az alaki zavarok a gondolkodás felgyorsulása, lelassulása és a gondolkodás szerkezetének fellazulása. /Büszörményi-Bruckner, 1970./

A gondolkodás felgyorsulása gondolkodási felületességben nyilvánul meg. Az elterelő ingerekre - a figyelemösszpontosítás fejletlensége miatt - azonnal reagál a gyerek, s ez a gyors váltás megakadályozza az elmélyült munkában. A gondolkodás

felgyorsulásának fiziológiai oka a külső vagy belső ingerekre fellépő agykérgi ingerület és gátlás - kölcsönös indukció - gyors változásaiban kereshető. A felgyorsult gondolkodás kapkodó bőbeszédűségben és a lényegmegragadás képességének elvesztésében jelentkezik. /Böszörményi-Bruckner, 1970./

Nyíró Gyula véleménye szerint a gondolkodás felgyorsulása csak akkor tekinthető károsnak, ha ugyan a lényegmegragadó képesség úgy tűnik nem fogyatékos, de az ítéletalkotás elhamarkodott, és nagyon gyorsan változó célok vezérlik az egyén életét. Ezek a gyorsan változó célok egykönnyen eltérítik eredeti szándékától. /Nyíró, 1961./

A gondolkodás lelassulása főként depresszív állapotban jelentkezik. A gondolkodás lelassulásánál az ember cselekvéseit főként az ösztönök az érzelmek befolyásolják, s éppen ezért gyakori következménye a megfontolatlan döntés, a gátlástalanság.

A gondolkodás szerkezetének fellazulása a figyelem változékonyságának következtében áll be.

A gondolkodás zavarainál meg kell említenünk, hogy az írással egységben fejlődik. A beszéd elsajátítása hozza létre a képi és verbális gondolkodás kölcsönhatását. A gondolkodás zavarainak létrejötte nagyon összetett probléma. A gondolkodás fejlődését lassítja a gyakorlati tapasztalás hiányossága is, valamint a beszédfejlődés zavarai. A környezetével csak jó kommunikációs kapcsolatban lévő gyerek számára egyszerű a gondolkodási műveletekhez szükséges információk begyűjtése.

A gondolkodás tartalmi zavarairól - miután gyermekkorban elég ritkák - csak vázlatosan beszélünk. A kényszerképzetek, kínzó gondolatok. Minduntalan előjönnek, holott a gyerek szabadulni akar tőle, de nem tud. A kényszerképzeteket akkor tartjuk betegesnek, ha a gyerek energiájának nagy részét leköti. Főként zárkózott, lelkiismeretes gyerekek szenvednek tőle.

A kényszerképzetek gyermekkorban kényszeres cselekvésekkel párosulnak; mozgással, beszéddel, érintéssel, esetleg tisztálkodással. Nagyon erős félelmek, szorongások kísérik.

A téves eszme, és a túlértékelt eszme meghamisított ítéleteket tartalmaz önmagáról, vagy egyes szituációkról.

Véleményünk szerint a gondolkodásfejlődés zavarainál gyermekkorban elsősorban a gondolkodás lelassulásával számolhatunk, ennek létrejöttére pedig az ingerszegény, motiválni nem tudó környezet hat a legerősebben. Az ember idegrendszerének sajátja az unalmas a monoton dolog felől, egy magasabb agyi izgalmi szint felé való törekvés. De ha ez a törekvés folytonosan kudarcra van ítélve előbb-utóbb beszűkülést eredményez.

3. Az érzelmi élet zavarai

Az emberi érzelmekben a külvilág történéseihez, másfelől saját belső tevékenységünkhöz való viszonyulásaink tükröződnek. Az emberi érzelmek egyik formája a félelem. A félelem természetes emberi érzés. Lehet szituatív és ok nélküli, ok nélküli, azaz korábbi szituációkhoz tapadó, illetve teljesen előzmény nélküli.

A szituatív félelem akkor zavaró, ha a félelem mélysége nagyobb, mint ahogy azt az ok indokolná.

A félelem önmagában nem személyiségzavar - ugyanis a korábbi tapasztalatokból adódóan jelzi a veszélyt - csak akkor ha rendkívüli intenzitású, vagy túl gyakori, és ha meghatározóvá válik. /Böszörményi-Bruckner, 1970./

A szorongás, ok és tartalom nélküli, tárgyaltalan félelem. A szorongás létrejöttének két fő okát emeljük ki. A túlságosan védő szülői magatartást, és az érzelmi elhanyagolást, a ridegséget. A szorongás önmaga is ekként szerepelhet a következő tünetek létrejöttében: beszédzavarak, bevizelés, étvágytalanság, alvászavarak, agresszió.

Az érzelmi élet zavarát jelzik ha a vitalitás, a szenzorális érzelmek durván, nyersen jelentkeznek, ha az önuralom meggyengül. /Nyírő, 1961./

Az érzelmi kiegyensúlyozottság állapotának létrejöttét akadályozza a fokozott mértékű ingerelhetőség. Ez az állapot gyakran hosszú folyamat eredményeként alakul ki, vagyis tartósan ismétlődő ingerek hatására a gyerek szenzibilizálódik. A szenzibilizálódás során egy ideig tűri a külső hatásokat, majd érzelmi feletti önuralmat elveszíti. Az érzékenyebbé tett gyerek a következőkben már gyenge ingerekre és inadekvát módon reagál. A fokozott pozitív irányú ingerelhetőség a moria, a fokozott negatív irányú ingerelhetőséget érzékenységnak szokás nevezni.
/Nyíró, 1961./

Az érzelmi ingerelhetőség hiány-állapota következtében közöny keletkezhet. Részleges apathia esetén a tudat beszűkülése, érdeklődésvesztés tapasztalható. Az apathia másik fajtája az általános apathia, a környezet iránti teljes közöny, mely kimerülési állapot következménye is lehet.

Az ok nélküli emelkedett hangulat tartós, kellemes, erős érzés. Következményként a mozgás, a gondolkodás, a beszéd felgyorsul, könnyen aktivizálható, de éppen ezek miatt a figyelem szétszórtnak lesz, a gyors elhatározások követik egymást megvalósítás nélkül.

Az ok nélküli tartós lehangoltságról akkor beszélünk, ha bármilyen külső inger negatív érzelmi állapotot hoz létre. Lehangoltságnál a tudat beszűkülhet, monodizmust, esetleg mutacizmust eredményezhet. Lehangolt tartós állapotban gyakran megjelenik az érzelemmélküliség kínzó élménye.

Az érzelmi élet zavarai közt tartjuk számon a közérzet zavarait: az eufória fokozódását, és a tartósan rossz közérzetet. Az érzelmi élet zavarainak legfőbb oka a környezet. A szeretni és szeretve lenni akarása érzelmi alapszükséglet. Az érzés és a szeretet képessége nem önmagában és önmagától fejlődik ki, csak a kölcsönösségen alapuló szeretetkapcsolatok hívják életre. Az élet biztonságosságának az alapja a szeretet, és a kapcsolat. A szeretet és kapcsolat tanulásának első lépése az átélés.

A gyermek nem passzívan alkalmazkodó lény, de csak fokozatosan jut el önmaga reakcióinak irányításáig. Az ember társadalmivá válásának elsődleges tere a család, amely olyan specializációs funkciókat lát el, ami a harmónikus emocionális fejlődés alapja. /Gondozás, gondoskodás, "fészek"-funkció, családi identitás, mintaadás, stb./. Ha ezek közül bármelyikből túl kevés, túl sok, vagy torzult forma lesz a család, közösség sajátja, az érzelmi fejlődés megáll, vagy benne zavarok keletkeznek.

4. Az erkölcs fejlődésének zavarai

Az erkölcs fejlődésének zavarainál kell beszélnünk a devianciákról. Devianának nevezzük az olyan magatartást, amely az adott társadalom és kor együttélési normáit megszegi. Normának nevezzük minden olyan leírt, kimondott, vagy konvención alapuló szabályt, előírást, amely megszabja, hogy adott helyzetekben hogyan viselkedjen az egyén. A viselkedés szabályozói jogi erkölcsi normák és szokások, melyek a társadalom változásával együtt alakulnak. Tehát a deviancia megítélése társadalmi meghatározottságú, s mint ilyen, nincs abszolút tartalma. Sok esetben nehéz megvonni a határt, mit ítélünk devianának és mit nem. /A deviáns normák beépülését a személyiségbe elősegítheti deviáns környezet - pl.: veszélyeztetett gyerekek -, vagy az alakuló személyiség énérvényesítési törekvései. A deviáns magatartás megítélése sokszor önkényes, vannak azonban olyan normaszegések, melyek egyértelműen a devianciák körébe sorolandók; pl.: alkoholizmus, öngyilkosság, szexuális aberrációk, bűnözés. Ezekkel a tiszta esetekkel nem foglalkozunk, csak az asszociális tünetekkel. Az asszociális magatartás kevésbé mély személyiség szerkezeti átalakulást jelez. Az asszocialitás a gondozás elhanyagolása következtében alakul ki. Létrejöttüket nem lehet egy okra visszavezetni. Gyakori a szétszállt család, illetve a családban alkalmazott rossz nevelési módszer.

Az aszocialitás társadalmi veszélyessége közepes, a társadalmi élettel való elidegenedést tartalmazza. Az aszocialitás iskolában főként hazudozásban, lopásban, /ez egyben antiszociális is/ csavargásban, iskolakerülésben, kellemetlenkedő magatartásban nyilvánul meg. /Böszörményi-Bruckner, 1970./

Hazudozás

0

Iskoláskorban az erkölcs-fejlődés területén jelentkező leggyakoribb és legproblémásabb zavar a hazudozás. A felnőttek hozzáállása sem egyértelmű - és gyermekkorban nehéz elkülöníteni mások tudatos megtévesztésének szándékát a "látszathazugságoktól". A gyermekkori hazugságok háttérében a legkülönbözőbb okok állhatnak: a valóság hiányos ismerete, tévedés, játék, vágyak, igények, álmodozás, kíváncsiság. A valódi hazugságok létrejöttében gyakori a környezet "kényszerítő" hatása - pl.: a szülők saját dédélgetett álmaikat akarják megvalósíttatni gyermekükkel, dicsékvésből, fantáziajátékokból, bosszantásból, bizalmatlanságból is erednek. A valódi hazugságok háttérében általában kielégítetlen érzelmi kapcsolatok állnak. Az ingerkezégy, érzelmezégy környezet a hazudozás létrejöttében fő okként szerepel.

A nappali álmodozások megszabadítják a gyereket félelmeitől, szorongásaitól. A fantasztikus hazugságok is hasonló céllal születnek. Ezt a fantáziahazugságot a környezet elítéli. A valóság tényei elől való ilyen fajta menekülés sokszor ráébbsenti a gyereket a valóságra, a környezetet ismét olyan eszközök alkalmazására készíteti, amely elől álmodozásba, fantáziálásba menekül.

Dr. Huszár Tibor : *Fiatalok bűnözők címmel* munkájában /Budapest, 1964./ a családi élet válságában, szétesésében is keresi az erkölcsi fejlődés zavarainak okát. A legfőbb indítékként említi és a nagyvárosi életmód negatívumainak következményeként.

Az okok elemzése során kiemeli, hogy a nők, anyák munkába állásának az "árnyoldalai" is megmutatkoznak. E szituációból eredhet a magárahagyottság érzése, főként ha a család érzelmi egysége megrendül, ez a "a gyermek erkölcsi ellenállóképességét is csökkenti". /107. o./

Kiemeli az ugynevezett "modern" családok érzelmi elsekélyesedését, az érzelmi kapcsolatok "elszikesedését" /108. old/ Dr. Huszár Tibor ezeket a jelenségeket kizárólag a polgári családok jellemzőiként említi, véleményünk szerint, ha nem is ekkora súllyal és mértékben, de a családi élet válságjelei nálunk is megjelentek. Gondolunk például a tulzottan anyagiasságra, a teljesítményre orientált családok "együttélésére", a túlságosan intellektualizált családi kapcsolatokra. Ezek a családi viszonyulások megteremtik az elmagányosodás, és a külső kapcsolatkeresés lehetőségét. A társkeresés folyamatában pedig nem biztos, hogy értékeiben és céljaiban elismert csoportok vonzáskörébe kerül a gyerek.

A lopás

Óvodásoknál gyakori a megfosztás szándéka nélkül, a birtoklási vágy kielégítésére szolgál. Okai az intellektus fejletlenségében és főként az etikai normarendszer kialakulatlanságában, a megszilárdulatlanságában keresendők. A lopások elkövetőinél gyakran találkoztak frusztráló helyzetek halmozásával - ilyenkor a lopásnak feszültségcsökkentő szerepet tulajdonítanak. A gyakori frusztrált helyzetek, kapcsolatok, kapcsolatlétesítési nehézségeket eredményezhetnek. A lopást elkövető gyerekek környezetében gyakori jelenség az érzelmszegénység. Bizalmatlanságuk, kötődésképtelenségük a felnőtt világhoz deviáns magatartást eredményezhet.

Főként kamaszkorban jelentkezik ez a cselekmény. Említhetnénk még ennek az időszaknak romantikára, izgalmakra, kalandokra érzékeny jellemzőjét, mint kiváltó okot.

Ha a környezetében a gyerek nem talál általa is elismert, követendő, pozitív példát, könnyen kerülhet kétes értékű csoportok befolyása alá. Fiatalkori lopások elkövetőinél elég gyakran tapasztalták, hogy nem a szükség, az anyagi érdek vezette a gyereket. Ha olyan csoport hatása alá kerül, ahol a vagánykodás érdem, az elismertség kivívása érdekében, s nem a haszonszerzés vágyával, esetleg lopásra /pl.: autólopás/ is rávehető.

Az iskolakerülés

Sivár környezet, gyakori konfliktusok, diktatórikus nevelési módszerek, a tanulási motiváció hiánya a teljesítmény iránti érdektelenség kialakulását eredményezhetik. Szintelen iskolai légkör fokozza a tanulás iránti érdeklődés csökkenését.

A kötelességek halmaza - ami önként vállalat érdekes feladat is lehetne, a lecke amit csak megtanulni kell, a monotónia -, mind-mind a teljesítmény igényének csökkenését eredményezik. A monotónia, az ingerzegényesség ellensúlyozására a gyerek érdekes tennivaló után néz, pl.: álmodozóvá válik. Az álmodozás pedig visszahat az iskolai teljesítményre.

Az ismétlődő iskolakerülés és csavargás háttérében szorongások, féltelmek lehettek fel. A belső feszítő nyugtalanság, a büntetés-től való féltelen, a megnevezettség, és a "senki sem szeret" érzése kiváltják a csavargást.

5. Pszichoszomatikus reakciók, vegetatív zavarok

A vegetatív zavarok egy részét már említettük a személyiség különböző szféráinak zavarainál. Ezekről most nem beszélünk. A vegetatív zavarok tüneteinek egy része szervi megbetegedésre utal, ugyanakkor a vizsgálatok eredménye negatív. A vegetatív zavarok gyakran párosulnak alkalmazkodási nehézségekkel.

A kisiskoláskor legjellemzőbb zavarai az ujjszopás és a körömrágás.

Az ujjszopás csak 3 éves kor után tekinthető zavarnak. Általában a gyöngédségigény fokozott jelentkezéseként tartják számon.

A körömrágás tevékeny, mozgékony de cselekvéseikben korlátozott, érzelmileg frusztrált gyerekek tünete. Gyakori a túlpédánsan és ambíciózusan nevelt kisiskolásoknál.

Az iskolábalépéskor a beilleszkedés izgalmi több gyermeknél előhozzák a régi rossz szokást, később a megnyugvás után abbamarad.

A gyermekkori vegetatív zavarok veszélye abban van, hogy könnyen rögzülhetnek, s így tartós működészavar léphet fel. A vegetatív zavar akadályozza a környezethez való alkalmazkodást, s kihat a gyerek egész magatartására.

Az éjszakai ágybavizelés lehet organikus károsodás, vagy funkcionális zavar.

Munkánkban csak funkcionális zavarokkal foglalkozunk.

Az éjszakai ágybavizelés csak a 4. év után tekinthető zavar-
nak. Elsődleges ágybavizelésnél a gyermek még nem lett szoba-
tisztá, másodlagos ágybavizelésnél a már szobatisztává vált
gyerek valamely konfliktus következményeként újból bevizel.

Az éjszaka bevizelő gyerekeknél gyakori fejlődési zavar: gya-
kori környezetváltozás, a hospitalizmus és az elhagyatottság
érzése. A másodlagos ágybavizelés gyakran - a kistestvér meg-
jelenésével - testvérkonfliktus eredménye, félelem az eddig
egyedül birtokolt szeretet elvesztésétől.

Az éjszakai alvászavarok a környezettel való konfliktusból
adódnak. A gyermek nem tud róla, s reggelre nyoma sem marad.
A konfliktus megoldódásával általában megszűnik. Iskolásker-
ben előfordulhat olyan pszichés zavar, amely tüneteiben funk-
cionális, vagy organikus károsodásra utal. Ezek egy része az
iskoláskor után - amikor a személyiség már más módon is ki-
tudja fejezni konfliktusait - eltűnik. Csendes, félénk, jó
tanuló, fokozottan ambiciózus gyerekeknél gyakori a szomat-
ikus betegségekre utaló - pszichés túlterhelést levezető - tünet.

Dr. Nemes Livia: Pszichogén tünetképződés kisiskolás korban
című munkájában hívja fel a figyelmet a kitűnő tanuló gyere-
kek - főleg lányok - iskolai hiányzására. Ennek okát a követ-
kezőkkel magyarázza: Az átlagen felüli hiányzást az okozza,
hogy egyszerre fontos számukra a kitűnő osztályzat, valamint
a tanár és a szülő elismerése. Az ebből eredő túlterhelés el-
len nem védekezhetnek körömrágással, tickeléssel, hiszen eze-
ket a környezet magatartási hibaként értékeli. A szomatikus

tünetképződésből viszont eltűnik a büntudat. A hiányzás, a lazítás oka nem a lustaság, hanem a "betegség". A megbetegedés biztosítja a túlterhelés levezetését, ugyanakkor a kedvelt felnőttek szeretetét, gondoskodását is. A szomatikus tünetek között leggyakoribbak a gyomor- és hasfájás, hányás, fejfájás, migrén, szédülés, szív tájéki fájdalmak. Ezek a panaszok az izgalom, az iskolai nehézségek, szorongások, félelmek következményeként lépnek fel. Ezek a megbetegedések nem akaratlagosok, veszélyük abban rejlik, hogy gyakori ismétlődésük valódi szervi megbetegedéshez - pl. gyomorfekély-, vagy pszichés megbetegedéshez - pl. neurózis - vezethet.

A személyiség zavarait csak az egyszerűség és áttekinthetőség kedvéért ismertettük e felosztás szerint. Természetesen a zavarok nem elszigetelten jelentkeznek, s így a hovatartozásuknak megítélése is nagyon változatos. A tünetek legtöbbször halmozottan vannak jelen. A legtöbb esetben azonban felfedezhető valamely zavar dominanciája, s a többi változás ennek kísérő jelenségeként értelmezhető. A zavarok általában azon a területen jelennek meg, amelyre a negatív hatások a legerősebbek, illetve amelyben a személyiség még fejletlen. A zavarok megszüntetését csak az okok felderítése után lehet érdemben elkezdni. Az okok feltárásával jelölhető meg bármilyen út. A tapasztalat azt mutatja, hogy a zavarok megszüntetésében az érzelmi kapcsolatok rendezése alapvető.

III.

Hipotézis - a felhasznált módszerek - a vizsgálatok menete és körülményei

Ha a személyiség valamelyik szférájában zavar keletkezik, előbb-utóbb a többiben is érezteti hatását. Megállapítani, hogy a személyiségzavar mely területről indult el, nagyon nehéz. Annál is inkább, hiszen azonos okok is különböző tüneteket eredményezhetnek, és hasonló tünetek is a legváltozatosabb okokra vezethetők vissza. A tapasztalat azt mutatja, hogy gyerekkorban a személyiségzavarok elsősorban az érzelmi élet konfliktusait jelentik meg. Így lehet ez a nevelőotthonos tanulók esetében is, azaz a megkötéssel, hogy a zavarok elsősorban az érzelmi hiány-állapot következményei. A zavarok tételen ismertetésénél gyakran említettük, hogy a létrejövő egyik vagy másik probléma hospitalizált gyerekek tünete. A hospitalizmus kialakulásában az ingerszegény környezet és az "egyszemélyes" szeretetkapcsolat hiánya a legdöntőbb. A hospitalizmus tipikusan nevelőotthoni jelenség, és az interperszonális kapcsolatok hiányában jön létre. A nevelőotthonok tárgyi felszereltsége lehet akármilyen jó, az intézményi rendszerben mégsem lehet pótolni a családi együttélésből következő hatások személyiségformáló szerepét. A leglelkismeretesebb nevelő sem tudja 10-15 gyerek "érzelmi gondozását" vállalni. A nevelőotthonos gyerekek hátránnyal indulnak az életben, a családban nevelkedettekkel szemben. Munkánkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy az intézeti nevelés a kisiskolás korra milyen hátrányokat eredményezett? Ebből az alapkérdésből kiindulva, és eddigi tapasztalataink alapján a következő feltételezéseinket fogalmaztuk meg:

- Ha a hospitalizmus elsősorban ingerzegény környezet és érzelmi hiány-állapot következménye, akkor az intézetben eltöltött idő a hospitalizáltság kialakulásában meghatározó tényező.

Mennél kisebb korban kerül a gyerek intézetbe, annál nagyobb a hospitalizmus veszélye.

- Ha a hospitalizmus az interperszonális kapcsolatok hiányának következménye, akkor a nevelőotthonos tanulók elsősorban érzelmileg retardáltak, és az értelmi retardáltság csak az előzőnek kísérő jelensége.
- Az értelmi retardáltság érdeklődésvesztéssel, és az érdeklődés beszűkülésével jár. Az érdeklődésvesztés ismételten az interperszonális kapcsolatok hiányából ered, ugyanis a kisgyerek minden szokást, feladatot elsősorban a szeretett személy kedvéért tanul meg, végez el, utánoz le. Az érdeklődés beszűküléséhez a zárt és fegyelmezett intézményi élet is hozzájárul, ugyanis nem rendelkezik a következő /érdeklődésre számot tartó/ tulajdonságokkal:

- újdonság íze
- nem teljesen világos, azaz rejtvénytartó
- tisztázása, felfedezése örömet okoz

Az intézeti fegyelmezett élet ezzel szemben:

- monoton
- csak megtanulni kell
- nincs mit felfedezni, tisztázni.

- Az inadekvát reakciók között az agresszió dominál.
- Az érzelmi retardáltság következtében reakcióik inadekvátak.
- Az érzelmi retardáltság a kapcsolatkéesség fejletlenségében is jelentkezik.

Munkánk során ezeket a fő kérdéseket tartottuk szem előtt. A feladat logikája az induktív utat igényelte. A feltett kérdéseknek megfelelően választottuk ki a munka során alkalmazott módszereket.

Elsősorban a megfigyelésre támaszkodtunk. Megfigyeléseinket három éven keresztül végeztük. A megfigyeléseket főként a délutáni nevelőotthoni foglalkozásokon alkalmastuk, amikor is módunkban állt megállapítani a következő területek fejlettségi szintjét

- iskolai teljesítmény
- írás
- olvasás
- számolás
- figyelem
- érdeklődés
- gondolkodás
- beszéd
- emlékezet

A megfigyelések kiterjedtek az érzelmi szférára is:

- közösségi kapcsolatok
- a játék kísérő jegyei

- a konfliktusok megoldási módja
- kudarc-feldolgozás módja
- sikerélmény hatása.

A megfigyelésen kívül még a következő módszereket alkalmaztuk:

Beszélgetés: spontán

irányított

Közös tevékenységek elemzése: tanulás

játék

Rajzok sokszempontú elemzése: szabadrajz

családrajz

emberrajz

Mérések:

Hilda Santucci: Az író rajzoló mozgás fejlettségének vizsgálata

Majláth György: Színforma játék

PLP.T /frusztrációs/ próba /teszt/

A tesztek és mérési módok kiválasztásában a kényszerűség is szerepet játszott. Azokat voltunk kénytelenek választani, amelyekhez hozzáférhettünk, vagy a pontos leírásuk birtokában elkészíthettük.

Megfigyeléseinket és a méréseket a szegedi Londoni krt-1 Alsótagozatos Fiókteremben, az 1978/79; 1979/80; 1980/81-es tanévekben, folyamatosan végeztük el. A vizsgálat

az 1978/79-es tanévben az óvodás

az 1979/80-as tanévben az első osztályos

az 1980/81-es tanévben az első és második osztályos

csoportokra terjedt ki. Miután a nevelőtestületben elég magas az osztályismétlők száma, az egyes csoportok létszáma állandóan változott. A második osztályban évismétlőkre nem terjesztettük ki a vizsgálatot, ugyanis korábbi fejlődésüket nem kísérelhettük figyelemmel. A csoportok létszáma az állami gondozás megszűntetése, örökbefogadás, és intézményváltás miatt is változott, bár ezek nem játszottak akkora szerepet, mint az évismétlés. Az egyszer, vagy kétszer évismétlőket továbbra is figyeltük, de a vizsgálatokat nem végeztük el velük még egyszer. A második osztályban - az említett okok miatt, már alig maradt olyan tanuló akit az óvodától kezdődően megfigyeltünk.

Az egyes csoportlétszámokat az adott mérések értékelésénél közöljük.

Miután a vizsgálatokban résztvevő tanulói létszám elég kicsi, így a következtetéseinket is csak azokra vonatkozóan tartjuk érvényesnek.

A rajzok sokszempontu elemzését és a mérések eredményét, a jelölésben folyamatosan közöljük; a megfigyelések és beszélgetések tapasztalatait a személyiségrajzoknál vesszük figyelembe, és összesítve a következtetésekben fogalmazzuk meg.

IV.

Nevelőotthoni és családban élő gyerekek rajzainak többszempon্তু összehasonlítása, elemzése

Az 1979/80. és 1980/81-es tanévekben huszonnéggy gyerekkel 71 db rajzot készítettünk el, majd elemeztük. A gyerekek életkora 6 évestől 8 évesig terjedt, és mindannyian az első és a második osztály tanulói voltak.

A ház-, fa- és emberrajzok elemzése az érzelmi élet és a kapcsolatkézség szempontjából

Nevelőotthonos tanulóink rajzainak elemzésekor dr. Hermann Alice: Értelmi elmaradás, értelmi fejlődés az óvodás otthonokban című munkájában használt szempontrendszerét vettük alapul. Dr. Hermann Alice több korosztályt vizsgált, s az intézetben nevelkedett tanulók rajzait összehasonlította a családban nevelkedettekével. Az elemzéskor a gyerekek érzelmi életére és kapcsolatteremtési képességére, kapcsolatkézségére vonatkozóan tett megállapításokat.

A rajzokat a következő szempontok alapján elemezte:

1. A vonalvezetés biztos, vagy bizonytalan? A gyerek fir-
kál, vagy a rajz más számára is érthető?
2. Beszínezi-e, besötétíti-e a rajzokat, vagy csak annak
körvonalait rajzolja meg?
3. Milyen a rajzok térkihasználása?

Kb. 1/3-nyi térkihasználást szűk térnek, ettől nagyobb
tág térnek tekintett.

4. A faábrázolásnál kettős-e a fatörzs?

Kettős fatörzsről akkor beszélünk, ha a fa felső részére két koronát rajzol a gyerek.

5. A rajzolt háznak van-e ablaka, van-e ajtaja, és hány ablaka van?

Ez a szempontrendszer megkönnyítette a feldolgozást, statisztikai jellegű összehasonlítási lehetőséget adott az intézeti, és a családban nevelkedett gyerekek érzelmi jellemzőinek feltárásához.

A dr. Hermann Alice által vizsgált csoportban a családban élő gyerekek életkora öt és fél évestől hat és fél évesig terjedt. Nevelőotthonosaink rajzait ezzel a csoporttal is összevetettük. Dr. Hermann Alice az egy évvel idősebb, és családban élő korcsoportról nem közölt adatokat. Nevelőotthonos tanulóinkkal azonos életkorú, és családban nevelkedő csoport rajzait magunk készítettük el, s az adott szempontrendszer alapján elvégeztük az összehasonlítást. A két korcsoporthoz történő hasonlítás kiemelte a fejlődésből adódó jellegzetességeket is.

A dr. Hermann Alice által közölt szempontrendszer szerinti, és a családban élő, de fiatalabb korosztállyal történt összevetés eredményét a következő táblázat mutatja.

/A két minta elemszáma nem azonos, így az összehasonlításban főként a százalékos értékeket vettük figyelembe./

	Az általunk vizsgált intézeti gyerekesopert n = 24		Családban élő fiatalabb gyerekek n = 28	
	abszolút szám	%	abszolút szám	%
Bizonytalan vonalvezetés	9	37,50	2	7,00
Biztos vonalvezetés	15	62,50	nincs közölve	
Beszínezte a rajzát	18	75,00	25	89,00
Körvonalat rajzolt	6	25,00	nincs közölve	
Tág térben ábrázol	19	79,16	nincs közölve	
Szűk térben ábrázol	5	20,83	1	4,00
Kettős fatörzset rajzolt	5	20,83	4	14,00
Nem rajzolt házat	8	33,33	nincs közölve	
Rajzolt ablakot	14	58,33	27	96,00
Egy ablakot rajzolt	2	8,33	nincs közölve	
Egynél több ablakot rajzolt	12	50,00	18	64,00
Rajzolt ajtót, kaput	10	41,66	27	96,00

Nevelőotthonos tanulóink rajzait összehasonlítottuk olyan családban élő gyerekek rajzaival is, akiknek többsége nagyon jó anyagi körülmények között él, iskolaotthonban tanul, és a szülők elég keveset, vagy egyáltalán nem foglalkoznak gyerekeik tanulásának segítésével. A családok kulturális szintje alacsony - mezőgazdaságban dolgoznak, egész napjukat munkával töltik. A gyerekek mindent megkapnak ami pénzért megvehető, de a velük való törődés csupán testi gondozás, gondoskodás. Egy ilyen összetételű csoporthoz történő hasonlítást azért láttuk fontosnak, mert az intézeti gyerekek sem szenvednek hiányt sem élelemben, sem ruházatban, ugyanakkor a csoportok nagy létszáma miatt egy nevelő elég keveset tud velük egyenként foglalkozni. A különbségek a két csoport tagjai között abból adódnak, hogy az egyik intézetben él, a másik pedig családban. Az összehasonlításkor dr. Hermann Alice szempontrendszerét alkalmaztuk. A gyerekek életkora ebben az esetben meggyezett. Az eredményeket a következő táblázatban ismertetjük.

	Intézeti gyere- kek n = 24		Családban élő gyerekek n = 28	
	abszolút szám	%	abszolút szám	%
Bizonytalan vonalvezetés	9	37,5	-	-
Biztos vonalvezetés	15	62,5	28	100,0
Beszínezés	18	75,00	27	96,42
Körvonal rajz	6	25,00	1	3,57
Tág tér	19	79,16	28	100,00
Szűk tér	5	20,83	-	-
Kettős törzs	5	20,83	-	-
Nem rajzolt házat	8	33,33	-	-
Ablaka van	14	58,33	24	85,71
Egy ablaka van	2	8,33	8	28,57
Egynél több ablaka van	12	50,00	16	57,14
Ajtó, vagy kapu van	10	41,66	21	75,00

A két csoport rajzai között a legfeltűnőbb különbség, hogy a családban élők képei nagyon színesek, hozzájuk képest az intézeti gyerekek rajza sivár.

Bármely kép színértékét csak viszonyítással tudjuk kifejezni. Színes hatást csak több szín együttese tudja kiváltani. Az, hogy egy

rajz színhatását hidegnek, vagy melegnek értékelünk, ugyancsak az együttes szerepeltetés szabja meg. A színek harmóniát alkothatnak. Az alkalmazott színvilág éppúgy a szemlélet, az érzélem kifejezője, mint a téri elrendezés. Miért olyan színtelenek az intézeti gyerekek képei? A szubjektivitás beleszól a színek alkalmazásába is. Nevelőotthonos tanulóinknál még nem fejlődött ki az egyéni színlátás. Jellegtelen, élettelen színeket használnak, vagy másolnak. A szín az az eszköz, amellyel lelki tartalmakat lehet kifejezni. A színhatás megteremtése a fantáziának is függvénye.

A családban élők képei témagazdagok, szinte felölelik az egész kis közösség életét. Gyakran jelenik meg az ábrázolásban a földművelés, a gyerekek játéka, sok-sok virág, növény. Az alakok mindannyian mosolyognak, jókedvűek. A családban élők rajzai vidámak, színesek, változatosak.

A rajzolást a szakirodalom tizenkét éves korig természetes kifejezési eszköznek tekinti. Az érzelmi állapotok szóbaöntése igen ritka, megbízhatatlan, s így nem használható fel diagnosztikai céllal. A rajzban azonban az érzelmi folyamatok, állapotok is tükröződnek.

A képzőművészet a belső képet a jelenségek szubjektív újraalkotásának tekinti. Bármilyen jelenség újbóli képi megalkotása feltételezi a mintát, amely az ábrázolás során az összehasonlítás alapjául szolgál. Tehát a képi újraalkotás alapelve a minta, amely nélkül nem létezhet ábrázolás. A minta lehet önmaga is

kép, vagy a természet eleme. A számtalan tapasztalás, elvonatkoztatás és gyakorlás értelmező tevékenység. A gondolkodási műveletek eredményei a vizuális képzetek, melyeket azonos szinten emlegetnek a kialakulóban lévő fogalmakkal. /Az írott, vagy kimondott szó helyét az ábrázolás - mint közlés - foglalja majd el./ Az ábrázolt kép a belső kép kivetítése a fantázia bekapcsolásával. Maga az ábrázolás hatással van más megismerő tevékenységekre is, illetve ez a hatás, kölcsönhatás. Az ismeretek ~~egységeit~~ alkotnak, s az ábrázolás ezeknek az ismereteknek a szubjektív, ugyanakkor érzéketes, képszerű megfogalmazása. A rajzolásban a konvenciók is jelentős szerephez jutnak.

A gyermekrajzok elemzésekor - a felsorolt tények alapján - következtethetünk alkotójuk tapasztalásának körére, gondolkodási műveleteinek szintjére, képzeletére, fantáziájára, belső élményvilágára és érzelmeire, valamint az ábrázolásban elért gyakorlottság fokára.

Dr. Hermann Alice és az általunk vizsgált gyerekcsoportok rajzainak összehasonlításából a következő jellegzetességeket emeltük ki.

A tapasztalás - a minta - lehetősége a rajzok tematikájának meghatározó eleme. A családban élő gyerekek, mindegyike környezetének fontos, lényeges részeként házat is rajzolt. Nevelőotthonosaink 33,33 %-a nem rajzolt házat. A 33,33 %-ot főként azok az intézeti gyerekek alkotják, akik születésüktől kezdődően, vagy már évek óta az otthon lakói. Ezt a feltűnő jelenséget a tapasztalás hiányával és a hovatartozás bizonytalanságával magyaráztuk. Míg a családban élő gyerekek számára egyértelmű, hogy ők egy közösség /család/ konkrét helyhez kötött tagjai, addig az intézetben nevelkedett gyerekeknek ilyen élményük alig lehet, hovatartozásuk számukra is bizonytalan és nem jelenti az intézetet. Hovatartozásuk bizonytalansága biztonságérzetük hiányosságainak alapja is lehet. E megállapításainkkor számoltunk a konvenciókon alapuló gyakoroltatás hatásával is, de a nagymértékű számszerű eltérés alapján felvetésünk jogosnak látszik. Annál is inkább, miután a nevelőotthonosok házábrázolása ritkán jelenik meg családrajz készítése során. Házábrázolásuk személytől, érzelmi kapcsolatoktól független "semleges téma".

Az ábrázolások grafológiai jegyei közvetlenül tükrözik a pillanatnyi kedélyállapotot, magabiztosságot vagy bizonytalanságot, dinamikát vagy gátoltságot. Pszichológusok több esetben foglalkoztak a grafológiai jegyek és az intelligenciaszint összefüggéseivel is. Vizsgálatainkban az erős, biztos, dinamikus vonalvezetés jó, a bizonytalan halvány vonalvezetés rossz jellemző értékként szerepel. Az értelmi képességekre való utaláson túl, a grafológiai jegy az ábrázolásban való gyakorlottság fokmérője is. Csoportjaink összehasonlításakor ezen a területen is nagymértékű eltérést tapasztaltunk.

A családban élő gyerekek vonalvezetése sokkal biztosabb, nevelőotthonosainknál gyakori a szátkás, tüskés, halvány, bizonytalan rajzolás. Sok az olyan alacsony szintű, szinte firkaszerű ábrázolás, amely csak az óvodás korosztálynál lehet természetes. A családban élő gyerekek biztos vonalvezetésűek, firkaszerű, érthetetlen ábrázolás nem található. A rajzolás bizonytalan vonalai nevelőotthonosaink más munkáiban is tapasztalható volt. A Hilda Santucci féle író-rajzoló mozgás fejlettségét mérő feladatsornál a pontértékek csökkenését a vonalvezetés gyakran befolyásolta. A vonalvezetést, mint grafikus jegyet csak akkor tarthatjuk a személyiség kifejezőjének, ha nem sematizálta a tulzott rutin. Miután a nevelőotthonos tanulóinknál erről nem lehet szó, az önkifejezés és az intellektus megjelenítőjeként értelmeztük.

Dr. Hermann Alice vizsgálatai a beszínezés mértékének összehasonlítására is kiterjedtek. Nevelőotthonos és családban nevelkedő gyerekesoportjaink munkáinak összehasonlításakor feltűnt, hogy az intézeti gyerekek nem színezik, hanem befeketítik rajsaikat. Ha a beszínezést és befeketítést azonos mutatóként értékeljük, akkor is eltérést találunk a családban nevelkedett gyerekek javára. A beszínezés - befeketítés az életkorral növekszik. Az alacsonyabb korcsoporthoz történő hasonlítás is a családban élőknek kedvez / $\bar{I} = 75,00 \%$, $cs = 89,00 \%$ / ez a különbség az azonos életkorúakhoz való viszonyításakor megnő. / $\bar{I} = 75,00 \%$, $cs = 96,42 \%$ /. A beszínezés mértékéből a belső biztonságra, határozottságra következtetnek a pszichológusok. A beszínezés életkorral való emelkedő tendenciája az iskolai rajztanítás következménye, a gyakorlás eredménye is lehet. Az eltérés a csoportok összehasonlításakor nagyon nagy. Ebből a jelentős különbségből a nevelőotthonos gyerekek biztonságérzethiányára, és alacsonyabb gyakorlottságu rajzkészségére következtettünk. A biztonság, a határozottság hiánya az intézeti gyereken sok más tevékenységében is fellelhető volt, valamint a rajzelemzés korábbi megállapításai is bizonyították.

A csoportok rajzainak elemzését a kompozíció szempontjából több mutató alapján végeztük el. Dr. Hermann Alice vizsgálatai a térkihasználásra vonatkoztak. Adatait egybevetve a mi megállapításainkkal kitűnik, hogy a családban élő gyerekek szűk tér ábrázolása az életkor növekedésével csökken, szemben az intézetiek nagy számú szűk tér ábrázolásával. Vizsgálataiban az 5 és fél 6 és fél éves korosztálynál az intézetiek 11 %-a, a családban élők 4 %-a rajzolt a rajzlap kis területére. A mi általunk készítettett rajzoknál a családban élő gyerekek az egész rajzlapfelületet felhasználták, tehát nem találtunk szűk tér kihasználást. Az azonos életkorú nevelőotthonos csoport 20,83 %-a szűk térben ábrázolt. Tehát míg a családban élőknél két évvel később a szűk tér ábrázolás eltűnt, az intézetieknél majd kétszeresére nőtt. Ezt a növekvő tendenciát több pszichológus véleménye, tapasztalata, vizsgálatai alapján az intézeti gyerekek fokozódó depressziós hajlamaként, és az agresszivitás erősödéseként értékeltük. Meg kell jegyeznünk, hogy ha az intézeti gyerekek szűk térben ábrázoltak az gyakran párosult bizonytalan, halvány ceruzavonással, és az ilyen rajzokon szinte alig találunk beszínezést, befekettítést. A grafológiai jegyek és a térkihasználás sajátosságai között összefüggés található. Bizonytalan vonalvezetés, beszínezés hiánya és szűk tér kihasználás gyakran együtt jelentkeztek, melyek az érzelmi életre vonatkozóan a bizonytalanság és a depresszív hajlam, valamint az agresszivitás együttes jelei.

A téri ábrázolás egy másik elemzési lehetősége az összefüggések kifejezésének keresése. A síkábrázolás ebben az életkorban természetes jelenség, ritkán találkozunk mással, és csak a családban élők csoportjában.

Többet mondott számunkra a rajz elemeinek térben elfoglalt helyzete. A stabil, kiegyensúlyozott elrendezés nyugalmat, biztonságot éreztet, s ilyen belső érzelen megjelenítője is. Az aritmizált elrendezés a nyugtalanságot, a feszültséget preiciálja. A stabil, és az aritmizált elrendezés koordináta-rendszerben mérhető fel. Ennek alapján egyensúlyban lévő képelrendezést és billenő egyensúlytalan elrendezést különítettünk el. Ennek alapján megállapítottuk, hogy a családban élők összerendező képessége nyilvánvaló. Nevelőotthonosaink 71 rajzából 23 esetben feltűnő ritmizálatlanságot találtunk. A 23 képnél a rendezetlenség és összevisszaság a rajzok szinte egyetlen formai és témái jellemzője volt. Ezek a rajzok /9 gyerek rajza/ a fírka szintjét alig haladják meg. Ezek a képek nem beszélnek emberi kapcsolatokról, az emberi alakokat csak szétszórják a papíron, a figurák elszigetelődtek. A térhatás kiegyensúlyozatlanságából feszültségre, a magányos figurák rajzából a kapcsolatok hiányára következtettünk.

Dr. Hermann Alice foglalkozik a kettős törzsábrázolás jelenségével. Az általa vizsgált gyerekesportban öt és fél, hat és fél éves intézeti gyerekek 32,00 %-a ábrázolt így fát. Nagyarányú javulást találtunk a mi idősebb intézeti gyerekesportunknál. Hét, nyolc éves korra már csak 20,83 %-uk ábrázolt kettős törzset; Ezt a jelenséget az éntudat, és énazonosság élmény zavaraként tartják számon. Az én erősödése a korral együtt fejlődik. Igaz, hogy ez a fejlődés az intézeti gyerekeknél lassabb, de létező. Kettős fatörzset egyetlen családban élő 7-8 éves gyerek sem rajzolt. A két csoport érése közötti tempókülönbséget, és az intézetiek lemaradásának mértékét az arányok jól mutatják. Családban élő = 0,00 %, intézetiek 20,83 %.

A rajzolt házakon ablak és a kapu megléte a kapcsolatkézség kifejezői. Az ablakok és a kapu, ajtó, mintegy a világ felé való nyitást, nyitottságot jelentik. Sok ablakot - egynél többet - nevelőotthonos tanulónk rajzaának 50,00 %-án találunk. Ezeknek a rajzoknak egy része azonban emeltes bérházakat ábrázolt - értelemszerűen sok ablakkal. Inkább tehát abból a tényből indultunk ki, hogy a 24 gyerek közül 10 /41,66 %/ nem rajzolt ablakot, 14 /58,33 %/ pedig ajtót, szemben a családban nevelkedettek 85,71 és 75,00 %-ával, akik mindkettőt ábrázolták. Kapu és ajtó nélküli házak a kapcsolatok hiányáról, magányról, egyedüllétről beszélnek. Az interperszenális kapcsolatok hiánya a kontaktuskézség elvesztését, kialakulatlanságát eredményezhetik.

A rajzokat szabadrajz és családrajz formájában készítettük. A szabadrajznál intézeti gyerekeknél feltűnően sok esetben találkoztunk azszal a jelenséggel, hogy a gyerek nem tudott mit rajzolni. Hosszú időn keresztül tanácstalanul, illetve tétlenül ült a papír előtt, majd elkezdett szétnézegetni, hogy a többiek mivel foglalkoznak. Ilyenkor vagy meghatároztuk a témát - pl.: rajzolj egy szép autót, házat, fát!, stb. - vagy hagytuk, hogy a többiek hassanak rá. Ilyenkor ferozni kezdett a székén, hogy megláthassa a másik mit rajzol, majd tétovázás nélkül leutánozta a témát. Ezért a rajzaink között nagyon sok a hasonló tartalmú. Ez a témaszegénység más tevékenységekben is megnyilatkozott. Pl.: felmezbálra készülve álarcekat gyártottunk, majd minden gyerek maga festhette, díszíthette az elkészített alapot. Szembetűnően sok hasonló díszítéssel találkoztunk. Az álarcekat teljesen akaratuk, fantáziájuk szerint díszíthették, és mégis különböző nagyságú csillagokkal, napokkal, holdakkal rajzolták tele. Felszólítottuk őket, hogy nemcsak a mintapéldányon lévő formákat lehet használni. Ismét megkérdezték: akkor mit rajzoljak rá? Ha a témát meghatároztuk, gondolkodás nélkül végrehajtották a feladatot.

A látogatások során egyszer sem találkoztunk olyan esettel, hogy valamelyik gyereket rajzolás közben találtuk volna. Szívesebben játszottak játékokkal, vágtak, nyírtak, ragasztottak. Minden egyes rajzoltatásnál legalább 6 színű színes ceruzát

kaptak a gyerekek. Legtöbbször a grafitot választotta, vagy véletlenszerűen, éppen a kezébe akadó színnel rajzoltak, majd végig est egy a ceruzát használták. Felszólításra használták ugyan a többi színt is, de ez nem okozott különösebb örömet számukra. Újdonság volt a filotoll, ezért sokáig és szívesen próbálgatták a különböző színeket. Itt sem a rajz, hanem egy számukra eddig ismeretlen eszköz vált érdekessé. Szívesen vették - sőt, kérték - ha belerajzoltunk a rajzaikba, ez fokozta a rajzolási kedvet is. Az általuk készített rajzolás nem okozott számukra különösebb örömet, abból is észrevettük, hogy a legenyhébb próbálkozással eltéríthetőek voltak. Azonnal indultak birkózni, labdázni, bármely olyan tevékenységre örömmel vállalkoztak, ami nem járt helyhez kötöttséggel. Találkoztunk olyan gyerekekkel is, akik egyáltalán nem voltak hajlandók rajzolni. Ültek a papír előtt, izogtek-mozogtak, beszélgetésbe kezdtek. Ezek a gyerekek az írásbeli feladataikat is nagyon nehezen oldották meg.

A rajzok témájára - szabadrajznál - legnagyobb hatással a televízió műsorai voltak. Életük, mindennapi dolgaik alig jelennek meg a rajzokon. Rajzolás közben szívesen beszélgettek velünk, szinte ez volt a fő tevékenység, a rajzolást mintegy mellékesen végezték. Gyakran találkoztunk olyan esettel, hogy felszólítás nélkül, ráírták a nevüket rajzaikra, szinte próbálgatták, mennyire gyakorlottak már a nevük leírásában.

Elvégeztük a 71 kép statisztikai jellegű elemzését, mégpedig
azzal a céllal, hogy a 24 tanuló 71 rajzából kb. milyen szín-
tű testséma képzet, emberrajz-készség állapítható meg. A hiá-
nyokat és jellegzetességeket a következő táblázat tartalmazza:

Mi hiányzik 24 gyerek 71 rajzának 129 emberalak-
járól?

Testrész	abszolút szám	%
fül	102	79,13
ujjak	75 /+30/ ahol nincs kar	81,39
ruházat	66	51,16
orr	39	30,23
karek	30	23,25
széttárt ujjak	28	21,70
haj	23	17,82
törzs	24	18,60
karok a lábból erednek	18	13,95
láb a fejből ered	24	18,60
száj	15	11,62
karok a törzs egyik olda- láról erednek	12	9,70
kevés ujj	13	10,07
rajzlap aljáról indul	11	8,52
lábfej	10	7,75
sok ujj	4	3,10

A fül hiányát nem vettük hiánynak azokban az esetekben, ahol haját festettek az alakoknak, és az esetleg eltakarhatja a fület. Sokkal többet mond számunkra az ujjak és a karok hiánya. Az ujjak 129 rajzból 105 esetben hiányoznak, ezekből 30 figuráról a karok is. A karok, ujjak ilyen jelentős hiányzását a tehetetlenség érzésével magyaráztuk. Ha összehasonlítjuk, hogy egy kevésbé "feltűnő" testrész, pl: a lábfej csak tíz esetben hiányzik, valamint, hogy gyakran azon a rajzen nincsenek karok és ujjak, ahol a gyerekek megrajzolták a lábfejeket, előző megállapításuk nem lehet túlzó. A meglévő karok ujjai 28 alkalommal nyugtalanul száltartak, esetleg szétnyitva merednek a fej fölé. E jelenség gyakoriságát, és ismétlődését a szakirodalom ki nem mondott érzelmi feszültség tüneteként értelmezi. /Hermann, 1967/ Százhuszonkilenc rajzból 66 esetben a ruházat, 23 esetben a haj hiányzik. Ezek a jellemzők a nemiséget, a nemek közötti különbségtételt jeleznék. A nőket szoknyában és hosszú hajjal, a férfiakat nadrágban és rövid hajjal szokták ábrázolni. Ez a különbségtétel 66, illetve 23 figurán hiányzik. Az alakok törzsét kör, vagy téglalap formájúra rajzolják, s a ruházat nélküli alakoknál gyakori a kopasz fej. Találkoztunk krumpli formájú, aránytalanul óriásfejű, pontszemű emberábrázolással is. Huszonnégy gyerek nem rajzolt törzset, ilyenkor a karok a lábból erednek, a láb pedig egyenesen a fejből. Ezek a hiányok nagyfokú értelmi elmaradást jeleznek. Tizenkét figuránál a karok a törzs egyik oldaláról indulnak ki. Ezeknél az eseteknél az előlnézet és oldalnézet keveredését feltételeztük, további következtetések nélkül.

Az arcok a legdifferentiáltabbak. Egy rajzzal sem találkoztunk ahol a szem hiányzott volna. Az orr 39 figuráról, a száj csak 15-ről hiányzott.

Tizenegy lapnál /a 71-ből/ tapasztaltuk, hogy a gyerekek a rajzlap alját tekintik talajnak, vagy szemmagasságnak. Ezt a jelenséget összehasonlítottuk a fa-ábrázolással. Tizennyolc faábrázolásból 18-nak nincsenek gyökerei. A 18-ból 6 esetben a törzs teljesen a rajzlap széléből, aljából nő ki. Csak 4 esetben találkoztunk olyan ábrázolással ahol jelezték a talajt is. A maradék 8 fa szinte a levegőben lóg, sokszor szinte virágszerű, - vonalnyi törzsen helyezkedik el a szírom-lomb.

Azok a rajzok melyek a rajzlap alját tekintik talajnak, általában ritmizáltak. Ahol az intézeti gyerekek nem jelezték a talajt a legtöbb esetben a kép teljesen aritmikus, nincs benne semmi rendszer, harmónia, szerkesztettség. A figurák, tárgyak teljesen függetlenek egymástól. A családban élő gyerekek 28 rajzából is 13 a lap alját tekinti talajnak. Ábrázolásuk mindig tematikus, és ritmizált. Tehát a lap alján történő kezdés általános jelenségnek tűnik - azzal a megköttéssel, hogy az intézeti gyerekeknél a talaj hiánya - akár rajzolt, akár lapszélin kezdés - rendezetlen összevissza képet eredményez. Úgy tűnik a lap aljának, mint talajnak a megjelenése az intézeti gyerekeknél egy fejlettebb értelmi szintet, biztosabb rajzkészséget jelöl.

A családban és a nevelőotthonban élő gyerekek rajzainak összehasonlításából a következő megállapításokat tettük:

- A nevelőotthonos tanulók rajzai színszegények, sivárak.
 - Színhasználatuk esetleges, véletlenszerű.
 - Többféle szín használatánál is a kép színszegény benyomást kelt.
 - A rajzolás nem jelent érdekes tevékenységet a számukra.
 - A rajzok témaszegények, tartalmukat ismereteik szűk köre befolyásolja.
 - A rajzok tematikáját főként a televíziós élmények határozzák meg.
 - A gyerekek képei aritmizáltak, a konstrukció hiányát jelzik.
 - A grafikus ábrázolásban gyakorlatlanok.
 - Vonalvezetésük bizonytalanabb.
 - Testséma képzetük életkoruktól elvárt szint alatt marad.
- Az intézeti monotónia érdeklődésszűkülést eredményez.

Az összehasonlításból adódó következtetések, az érzelmi élet vonatkozásában.

- Biztonságérzetük gyenge, könnyen labilizálódik.
- Az életkor emelkedésével nő a szerongás, a depresszióra való hajlam.
- Az életkorral nő az agresszív tendencia esélye.
- Érzelmi érésük üteme lassúbb, mint a családban nevelkedetteké.
- Kapcsolatteremtési képességük elmarad az ebben az életkorban elvárt szinttől.

Az élettér beszűkülése a kontaktuskészség elvesztését eredményezhetik.

- Az interperszonális kapcsolatok hiánya elmagányosodást eredményez.
- Énfejlődésük problematikus.
- Ki nem mondott érzelmi konfliktusaikat rajzaikon jól prociálják.
- Érzelmileg kiegyensúlyozatlanok.

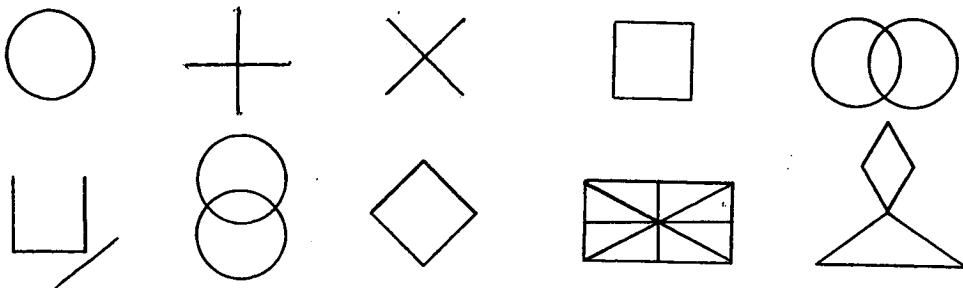
Az összehasonlítás a nevelőotthonosok érzelmi, értelmi retardáltságát tükrözi. A családban élő gyerekek rajzi grafikus ábrázoló készsége jóval fejlettebb, érzelmi biztonsága sokkal stabilabb, kapcsolatteremtő képessége lényegesen jobb, mint az általunk vizsgált intézeti gyerekeké. Hétköznapi ismereteik köre tágabb, hangulatuk vidámabb, és jóval kiegyensúlyozottabbak.

V.

A grafikus ábrázolás fejlettségének vizsgálata

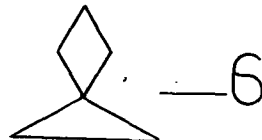
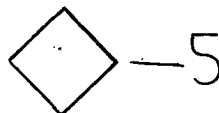
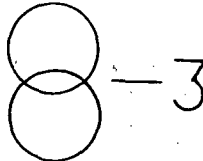
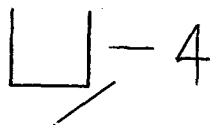
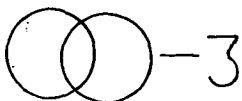
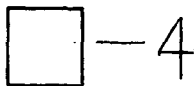
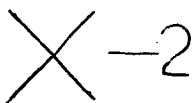
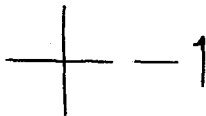
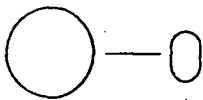
Az 1979/80. és az 1980/81-es tanévek februárjában két első osztály 22 tanulóival elvégeztettük Hilda Santucci író-rajzoló mozgás fejlettségét vizsgáló feladatsorát. A két tanév tanulói között sok az évismétlő. Hilda Santucci eredetileg 4-6 éves gyerekek térészlelési és grafikus ábrázoló készségét vizsgálta. A felmérésben résztvevő gyerekek mindegyike hatodik életévét már betöltötte, illetve túlhaladta. A magasabb életkor miatt Kiss Tihamér és munkatársainak utasításait követtük, akik a hatodik életévüket betöltött gyerekeknél ezt a feladatsort már nagyszámú mintán kipróbálták, és ennek megfelelően változtattak a teszt értékelési szempontjain is.

A feladatsor elvégzésével - az iskolai előrehaladáshoz feltétlenül szükséges - térészlelés és grafikus ábrázoló készség szintjét kívántuk mérni. A vizsgálat 10 db 11x7,5 cm-es nagyságu karten grafikus ábráinak másolását foglalja magában. Az első ábrát nem értékeltük, ez csupán bemelegítésként szolgált. Az ábrákat a következő sorrendben mutattuk:

Az instrukció elhangzása után - Másold le a következő ábrákat! - az 1-9-ig terjedő mintákat egymás után helyeztük a tanulók elé. Ügyeltünk arra, hogy a feladatmegoldás során soha ne nevezzük meg a formát! A megoldásra annyi időt fordíthattak, amennyit akartak, ha elégedetlenek voltak a megoldással, kijavíthatták. Az értékelésnél a második variációt vettük figyelembe.

Az értékeléshez Hilda Santucci a következő kulcsszámot adja:

Maximális pontot a következő szempontok alapján adtunk:

ha - jó megfigyelő, a lényeges jegyek határozottan megjelennek, a másolás a mintának megfelelő, a vonalvezetés biztos, lendületes, a rajz arányai is a minta szerintiék.

Csökkentettük az egyes megoldásokra adható pontértékeket a következő szempontok szerint.

- 1 pont, ha: a szögek hibátlanok, könnyed a vonalvezetés,

de: a vonal továbbnyúlt vagy az arány nem egyezett.

- 2 pont, ha: bizonytalan a vonalvezetés, szálkás a rajz, görbék a vonalak, bizonytalanok a találkozási pontok, rossz az arányok

A teljesen hibás megoldásokra 0 pontot adtunk. Ha szükséges volt, minősítő megjegyzésekkel láttuk el a megoldást.

Pl.: ceruzanyomás,

mozgásfegyelem,

a kéz fáradékonysága,

tremor,

balkezesség, stb.

Az egyes feladatokra adott pontoknál figyelembe vettük ezeket a minősítő megjegyzéseket is. A téves értékelés elkerülésére első osztályban tanító pedagógus segített a munkánkban.

A vizsgálat eredményei:

A kapott eredmények számszerű adatai a következők:

12 pont	1 esetben	nagyon gyenge teljesítmény,	
13 pont	2 esetben	iskolaéretlenség	3 fő
16 pont	3 esetben	gyenge teljesítmény	
17 pont	3 esetben	hiányos képességek	
19 pont	1 esetben		7 fő
22 pont	2 esetben	közepes teljesítmény	
23 pont	1 esetben	közepes arányérzék,	
24 pont	1 esetben	labilitás	4 fő
25 pont	1 esetben		
26 pont	4 esetben	jó teljesítmény	
28 pont	1 esetben		
31 pont	1 esetben		7 fő
34 pont	1 esetben	jeles teljesítmény	1 fő
22 fő			22 fő

Az átlagos teljesítmény 20,4 pont - vagyis éppen a közepes teljesítmény legalsó határa. A vizsgálatokat fél évvel az iskola-
 kezdés után végeztük el, így a közepes teljesítményérték legal-
 só határa - mint átlag - meglehetősen rossz átlag. E megállapí-
 tásunk során figyelembe vettük a Kiss Tihomér által közölt ered-
 ményeket. Vizsgálataik során 287 kezdő első tanuló 85,7 %-a
 elérte a 19-34 pontos teljesítményszintet. Ez az a határ amely-
 nél a vizsgálat kiszűri a fejlődésben lemaradottakat. Novelőtt-
 honos tanulóink közül 10 fő az I. osztályba lépő tanulók elé ál-
 lított követelményszint alatt tud csak teljesíteni, a tanév

közepén. A 14 ponton alul teljesítőket a vizsgálat beiskolázásra éretlennnek tartja. Nevelőotthonosaink közül 3 tanuló teljesítménye nem éri el a 14 pontot sem. Közülük kettő már másodszor járja az első osztályt.

A feladatmegoldások legjellemzőbb típushibái:

As első és második ábrát helyesen oldották meg. A harmadik minta sem jelentett problémát. A negyedik ábra másolásánál nem vették észre a lényeges jegyet, hogy a két karika metszi egymást, a körök nem azonos nagyságúak, a vonalak túlszaladnak, vagy nem találkoznak. Az ötödik ábránál az arányok általában jók, de a vonal túl messze kerül a derékszögtől, vagy metszi azt. A 6. ábra típushibái a negyedikével azonosak. A rombuszt nagyon kevesen rajzolták le jól, a szögek eltolódtak, az arányok rosszak. A nyolcadik ábránál a vonalak közelében nem találkoznak, vagy egy sarokba tartanak, hiányzik egyik vagy másik átló, az átlókat párhuzamos vonaloknak rajzolják. A kilencedik rajznál a háromszögön a rombusz "félrecsapva" áll, a vonalak túlszaladnak, a rombusz nagyobb mint a háromszög, a rombusz aránytalanul kicsi. Főleg a 8. és kilencedik ábrák másolásánál gyakori a bizonytalan, félbehagyott, szállás, remegő vonalvezetés. Jellemző a görcsös ceruzafogás, a nagyon lassú tempó. Az egyenes vonalakból álló ábrák rajzolásában a többségük sokkal nagyobb biztonsággal mozog, mint a körformák másolásában.

Az írás megtanulásának előfeltétele az író-rajzoló mozgás érettsége is - megfigyelőképesség, elemzés, lényegi jegyek felismerése, stb. Az író-rajzoló mozgás fejletlensége eredhet a gyakorlatlanságból. A manuális ügyesség is a tevékenységek gyakorlása során fejlődik. Nevelőotthonos tanulónk közül 10 alatta marad az iskolábalépés pillanatában megkívánt szintnek. Ez a tény ha az iskoláéretlenségre egyértelműen nem is, de a nagyfokú lemaradásra felhívja a figyelmet. Ez az elmaradás kihat az írástanulás tempójára is. Megfigyeltük, hogy a gyerekek egy része februárban még betűfelismerési gondokkal küzd. Gyakori a betűcsere főleg a zöngések és zöngétlen párok tévesztése. A betűket gyakran fordítva - jobb és bal oldal felcserélésével írják. A nagybetűk egy részét nem ismerik, a szavakat összeírják. A sorokat összezúfolják, vastag vonal után a közvetlenül következő vékony vonalra írnak. Gyakori a nyomtatott betűs írás. Ezek a hibák a figyelmetlenség és gyakorlatlanság következményei. A hibák kijavítására kevésbé törekszenek, "túl akarnak lenni" a feladaton. A környezet ingerei könnyen elvonják a figyelmüket, ezért feladatmegoldásuk még felügyelet mellett is nagyon lassú.

VI.

Nevelőotthonos tanulók frusztrációs próbjája

Az 1979/80-as és 1980/81-es tanévekben elvégeztük a PFT /Picture Frustration Study/ próbát.

Ismereteink szerint ezt a vizsgálatot nevelőotthonban nevelkedő gyerekek társadalmi alkalmazkodásának mérésére még nem használták.

Mit mér a teszt?

A 24 képsorra adott válaszok értékelése megmutatja, hogy a tanuló mennyire sikeresen alkalmazkodik társadalmi csoportjához? Választ ad arra, hogy a gyerek frusztrált, feszült helyzetekben milyen viselkedésmintát, sémát alkalmaz, a frusztráló személlyel szemben támadó, vagy megértő magatartást tanúsít-e, és mi válik a szituációban, a konfliktusból fontossá számára; a panasz, vagy a megoldási lehetőség keresése. A P.F.T. tehát nem a frusztráció meglétét regisztrálja, vagy annak mértékét méri, hanem a válaszadás módját állapítja meg. Úgy gondoljuk, a viselkedési sémák, módok megállapítása gyerekkorban is fontos, rámutat a tendenciára - vagyis, hogy merre tart a szocializációs folyamat. Felhívja a figyelmet a devianciák kezdetére. Munkánk elméleti bevezetőjében a túlkompensáló magatartás kétfajta módjáról eseltünk: a visszahúzó, és az agresszív tendenciákról. És a vizsgálat be tudja mutatni, hogy nevelőotthonosainknál a túlkompensálás mely módjai dominálnak. Heterogén frusztrációs

helyzetet hozunk létre, azaz a céllal, hogy a gyerekek azokat a magatartási formákat alkalmazzák, amelyeket a való életben is használnak. A teszt az identifikációra épülő projekciós teszt.

A teszt felvétel:

Huszonnégy darab képet mutatunk. Ezek szituációkat ábrásolnak, amelyben az egyik személy frusztrálja a másikat. A gyerek feladata, hogy a frusztrált személy helyzetébe élve magát, reagáljon. A kapott válaszokat - a Rosenzweig által megadott szempontok szerint tipizáltuk. Először megállapítottuk, hogy mi kap fő hangsúlyt a válaszban. Maga az akadály, azaz a tanuló azt hangsúlyozza, úgy, hogy súlyosnak tekinti, vagy éppen kedvezőnek. A személy, vagyis az én játssza a főszerepet, pl. a frusztrált személy másra hárítja a felelősséget, vállalja a hibát, vagy elkeni a felelősség kérdését. Vagy éppen a szükséglet, vagyis a szituáció megoldására, feloldására törekszik, segítséget kér a megoldáshoz, ő maga korrigál, vagy az időre bízva a megoldást.

E három szemponton kívül figyelembe vesszük a tanuló viselkedésében megnyilvánuló agresszió irányát is. Rosenzweig 3 féle agresszió-irányt különböztet el.

1. Extrapunitív, kifelé a környezet felé irányuló nyíltan agresszív magatartás.
2. Intrapunitív, önbüntető magatartás.
3. Az agressziót jelentéktelenítő, elkerülő, impunitív magatartás.

E szempontokat véve alapul minden válasznál 9 variáns között kell döntünk. A személyhangsúlyos kategóriában Rosenzweig még két jel alkalmazását írja elő.

1. Az ön maga elleni agresszió megnyilatkozásnak azt a formáját amikor a személy tagadja, hogy őt felelősség terheli. /E/

2. Elismeri a felelősséget, de az elháríthatatlan körülményekre hivatkozik. /I/

Igy az értékeléskor 11 választípussal számolunk.

	O-D	E-D	N-P
E	E'	E <u>E</u>	e
J	J'	J <u>J</u>	i
M	M'	M	m

A besorolásker általában egy jel mutatja a válasz típusát, előfordulhat olyan eset, amikor a válasz tisztán nem sorolható be - színezett - ilyenkor két jelet alkalmazunk. A besorolásnál figyelembe vesszük - a tartalom kivül - a hanglejtést, hangsúlyt, gúnyt is. Két vagy három állítás esetén, az utóbbi kap főhangsúlyos szerepet a kategória megállapításában.

A teszt felvétele és a besorolás után a következő mutatókat számoltuk ki.

GCR-index, a konformizmus mutatója

Totális mutató: a legtömörebb mutató. A tanulóra legjellemzőbb három jelet állítja sorrendbe. Erről leolvashatjuk, hogy frusztrált helyzetben mely viselkedési módok /a három jel jelentése/ jellemzik a gyereket.

Az agresszióirány mutatója: $\frac{E}{I}$; az extrapunatív és intrapunatív válaszok hányadosa adja. Egynél nagyobb érték a külvilág felé irányuló agressziót, gyenge önkritikát, egynél kisebb pedig erős önkritikát saját személye elleni agressziót jelöl.

Az agresszió feldolgozásának indexe: $\frac{E}{C}$.

Egynél kisebb érték jelentését úgy értékeljük, hogy a tanuló agresszív tendenciát segítségkérésként kell értelmeznünk. Egynél nagyobb érték a frusztrációt okozó személy elleni agressziót jelent.

A problémamegoldás indexe: $\frac{1}{C}$

Magas érték kezdeményezőkézséget, egynél kisebb pedig ennek hiányát, illetve segítségigényt jelent.

A teszt csak akkor értékelhető, ha legalább 20 választ kapunk. Értelmi fogyatékosoknál előforduló jelenség, hogy a gyerekek nem a frusztráltak, hanem a frusztráló személy helyzetébe áll bele magát. Nevelőotthonosaink között mi is találkoztunk egy ilyen esettel. Próbáltuk rávesetni a szereptévesztésre - de miután nem értette a feladatot - sikertelenül - a 10. kép után felhagytunk a próbálkozással.

Az értékeléskor Rosenzweig által megállapított standard értékekhez viszonyítottuk a kapott adatokat. A standardok az egyes életkorokban tapasztalt átlagos, általános értékeket jelentik. Az ettől /Mdn - medián/ való eltérés, ha az érték a szóráson kívül esik, kóros.

A választípusok egymáshoz való viszonyítását Rauchfleisch standard értékei alapján végeztük el. Ezek a mutatók a viselkedés egyes sajátosságaira hívják fel a figyelmet.

Az egyes faktorok /O-D; E-D; N-P/ értékelésénél a felnőtt PPT-ben talált értelmezéssel is próbáltuk bővíteni a lehetőségeket, azaz a megköttéssel, hogy ezek az adatok nem egy kialakult személyiség fixálódott tulajdonságairól, hanem a gyermeki, alakuló személyiség viselkedés-tendenciáiról beszélnek:

Igy:

magas E-D érték = magas reaktibilitásra való hajlam

alacsony E-D érték = alacsony reaktibilitásra való hajlam

magas O-D érték = a tanuló viselkedését az akadály hangsúlyozása uralja

alacsony O-D érték = a tanuló átengedi magát az akadálynak

magas N-P érték = a problémamegoldás inadekvát módjai

alacsony N-P érték = a problémamegoldás képtelensége.

Az értékelést a GCR-indexekkel kezdtük.

Nagyobb minta vételére nem volt lehetőségünk, így következtetéseink is csak az adott gyermekcsoportra érvényesek.

A GCR-indexek értékelése

A GCR-indexek a gyerekek alkalmazkodását mutatják, tehát hogy a tanulók milyen mértékben képesek beilleszkedni csoportjukba. Feltűnően alacsony beilleszkedési indexet egy tanulónál találtunk / $<Q_1$ /; /Egy tanuló válaszai értékelhetetlenek voltak/.

Az alacsony GCR-indexek jelzik a kóros eltéréseket. A $<Q_1$ index az átlagnál jóval alacsonyabb beilleszkedési képességet mutat. Három tanuló esetében találtunk az átlagnál alacsonyabb / Q_1 /Mdn/ indexet, 10 gyereknél pedig az átlagnál nagyobb mértékű beilleszkedésre utaló értéket /Mdn/ Q_3 /, illetve $>Q_3$.

Az átlagtól erősebb beilleszkedést mutató index ilyen magas száma /tizenötből 10 fő/ a konformitás, konvencionális felfogott jelenlétéről tanuszkodnak. Miből eredhet ez a jelenség? Úgy gondoljuk ez abból adódik, hogy a nevelőotthonos tanulók saját gyerekcsoportjukon kívül nehezen kerülnek ismeretlen, változatos környezetbe, és a nevelői felnőtt példák, vélemény hatására egyeduralkodóvá válik. A nevelő felnőtt példáját automatikusan elfogadják - nem lévén más példa, és ebből adódóan utkövetési lehetőség.

A konvencionális okai a hiányos énejlődesből is erednek - erre a tényre a fa-rajsok elemzésénél is felhívtuk a figyelmet. A nevelő azonos követelményei, állandó és kizárólagos felnőtt-példája, a nevelő munkáját könnyítő mindenre vonatkozó, általános elvárásai, megkövetelik minden gyerektől a csoportos való és normához való általános /nem egyéni/ igazsodást. A nevelőotthonos gyerekeknek sokkal kevésbé lehet

körülhatárolt szerepük, mint bármely, családban nevelkedettnek.

A GCR-indexek pontos értelmezése csak a többi mutatóval együtt lehetséges. Az átlagosnál nagyobb beilleszkedési hajlam önmagában a jó gyerek képét is mutathatná. A többi mutatóval való egybevetéskor már mást is jelent. A totális mutatóknál - mely a három leggyakrabban előforduló jelet sorrendben tartalmazza - a következő jelöléseket találtuk.

- 1.. $E > M > m$
- 2.. E
- 3.. $m > E > M$
- 4.. $E > M > i$
- 5.. $E > M > m$
- 6.. $i > E$
- 7.. $m > E > I$
- 8.. $M' > E > m$
- 9.. $E > I' > m$
- 10.. $E > e > M'$
- 11.. $E > E' > M'$
- 12.. $m > e > I$
- 13.. $i > E > M$
- 14.. $E > M$

1. helyen szereplő jelek gyakorisága:

E-ből	8
m-ből	3
M-ből	1
i-ből	2

2. helyen szereplő jelek gyakorisága:

E-ből	5
E'-ből	1
M'-ből	2
M-ből	2
I'-ből	1
e-ből	2

3. helyen szereplő jelek gyakorisága:

M'-ből	2
M-ből	2
m-ből	4
i-ből	1
I-ből	1

Összesítve a leggyakrabban előforduló jeleket a csoport totális mutatója a következő lenne:

E-ből	14
m-ből	7
M-ből	5

azaz $E > m > M$

Lefordítva a jeleket ez a következőket jelenti:

A csoport viselkedését frusztrált helyzetekben az agresszió uralja. Az agresszív megnyilvánulás elsősorban vád, szemrehányás a frusztráló személlyel, tárggyal szemben. Színezi a

magatartást egy, az időre, a körülményekre hivatkozó megnyilvánulás, valamint a felelősség kérdésének eltussolása, a helyzet elkerülhetetlenségének bizonygatása. A személy, tárgy elleni nyílt agresszív magatartást bizonyítják az agresszióirány mutatói is.

$\frac{\Sigma}{I}$ - egyenél nagyobb érték külvilág elleni,
- egyenél kisebb, önvádlatos reakciókat jelentenek

$\frac{\Sigma}{I}$ - egyenél nagyobb értékek : 1,25; 1,66; 2,00; 3,00;
3,00; 3,36; 4,00; 12,00; 19,00; 21,00
- egyenél kisebb értékek: 0,87

Négy esetben az agresszióirány mutatói nem számíthatók ki.
Az egyenél nagyobb értékek átlaga 7,027, ez a szám igen erős agresszív tendenciáról beszél.

Egy esetben önvádlatos, önmaga ellen irányuló agressziót találunk.

Az agresszió feldolgozásának indexei: $\frac{\Sigma}{n}$ =

- egyenél nagyobb értékek emelkedő sorrendben:
1,33 - 1,76 - 2,25 - 4,5 - 5,0 - 6,0 - 12,00 - 19,00
- egyenél kisebb értékek:
0,00 - 0,71 - 0,72

Az agresszió feldolgozásának indexe mutatja, hogy a nyíltan agresszív magatartás három esetben segítségkérést takar. Három index nem volt kiszámítható.

Problémamegoldási indexek: $\frac{1}{n}$

- egyenél nagyobb értékek: 2,5 - 12,0 - 2,33 - 2,00
- egyenél kisebb értékek: 0,37 - 0,00 - 0,5 - 0,09

Sokkal nagyobb szóródás található a problémamegoldás indexében. Lényegesnek tartjuk, hogy hat esetben ez az index nem számítható ki, ugyanis az e jelek száma nulla. Az e jel jelentése az, hogy a vizsgálati személy a helyzet megoldását mástól várja, tehát ő a háttérben akarna maradni. Négyyszer kezdeményezőkézséget, négyszer fokozott segítségigényt találtunk a számértékek alapján. Egy esetben az index értéke 1,00, vagyis egyen-súly található kezdeményezés és segítségigény között.

Az egyes faktorokra kapott értékek:

O-D-faktor:

$< Q_3$	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3
$< Q_3$	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3
$< Q_3$	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3
	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3
	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3
	Mdn/Q_3	

R-D-faktor:

$< Q_1$	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3	$> Q_3$
	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3	
	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3	
	Q_1/Mdn		
	Q_1/Mdn		
	Q_1/Mdn		
	Q_1/Mdn		
	Q_1/Mdn		

N-P-faktor:

$< Q_1$	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3	$> Q_3$
	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3	
	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3	
	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3	
	Q_1/Mdn	Mdn/Q_3	
	Q_1/Mdn		
	Q_1/Mdn		

A faktorok általános értékelésekor kiugróan tipikus jelenséget nem találtunk. Az E-D faktorban 14-ből 9 esetben előforduló Q_1/Mdn érték azt jelzi, hogy a csoport nagy részére az általánosnál kissé alacsonyabb reaktibilitás, kezdeményezőkézség a jellemző. Ez a mérték azonban kerántsem jelöl a normálistól eltérő jelenséget.

Összegezve a frusztrációs próba eredményeit a következőket mondhatjuk el.

Nevelőotthonos tanulóinkon a konvenciókhoz való igazodás fokozott mértékét tapasztaltuk. Ugy gondoljuk ez összefügg az életkorukkal, valamint a konvencionális felnőtt-példa /kép/ egyszemélyi, egyeduralkodó hatásával. Számukra a felnőttek úgy vélekednek, gondolkodnak kizárólag helye^{sen}, ahogy ezt nevelőik teszik. Ezt a példát akarják követni s ezért akarattalanul is ragaszkodnak a konvenciókhoz. A frusztrált helyzetekben a túlkompenzáló magatartás agresszív formáját gyakorolják. Agressziójuk elementális erővel tör a felszínre, s az esetek többségében nyíltan a környezet, a frusztráló személy ellen irányul. Az agresszió esetenként büntudatot takar, vagy segítségkérésként értelmezhető, de agresszív segítségkérésként. Reaktibilitásuk, kezdeményezőkésségük az átlagnak kissé alatta marad. A P.F.T. lényegét figyelembe véve - vagyis, hogy gyermekkorban a fejlődés irányát vázolja fel - elmondhatjuk, hogy a konvenciókhoz fokozottan ragaszkodó, nyíltan agresszív fejlődési tendencia várható. /Persze a serdülőkor változtathat a kialakult helyzeten/.

VII.

Nevelősetthonos tanulók szín-forma játéka

Az 1979/80-as tanévben 15 tanulóval végeztettük el Majláth György által 1958-ban kidolgozott szín-forma tesztet. A teszt egy teljesítmény lapból, és egy jegyzőkönyvi lapból áll. A teljesítménylapnak a felező vonaltól felfelé eső részében egy kör, alatta pedig egy négyzet található. A tanulónak az a feladata, hogy bárhová a rajzlap területére felragasszon a 12 színű négyzetekből annyit, és olyan színűt, amelyet akar. A jegyzőkönyvi lapon feljegyeztük a felrakás irányát, az egyes formákban történő felrakás idejét. Mivel a feladatot még nem standardizálták, így ezt a játékot csak az eddig kapott eredmények kiegészítésére használtuk fel. A standard értékek hiányában figyelembe vettük Majláth György néhány értékelési szempontját. Ezeket a szempontokat már több száz szín-forma-játék elemzése során felhasználták. Tapasztalataikból azt a következtetést vonták le, hogy a két forma balról jobbra haladó átlója   a legnagyobb feszültségek, a jobbról balra haladó átlója   pedig a mérsékelt feszültségek precizálási területe. A kör a személyiségben belül az értelmi- és érzelmi rezonancia, a négyzetforma pedig a "vegetatív igény ... tükröződésének rezonanciája érzelmi jelentéssel". /Gegesi-Liebermann, 1965./ A felhasznált színeket úgy értelmezi, mint az érzelmek, és érzelemnyomok reprezentánsait. Majláth György maga is szakirodalmi adatokra támaszkodik, így a játékok elemzésekor mi is felhasznál-

tuk a Műscher tesztben közölt színek pszichikus vonatkozásait, valamint figyelembe vettük a szabadrajzek elemzésekor tett megállapításainkat.

Az értelmi-érzelmi zavarokra utaló jeleket a következőkben foglaltuk össze:

1. Diffúz színrakási forma
2. Konstrukció hiánya
3. Beszűkült szintartomány
4. Hosszú felrakási idő.

A fent leírt szempontok közül kettő dominanciáját tapasztaltuk.

Majláth György tapasztalatai szerint a gyerekek általában 59'' és 20' között végeznek a feladattal. A két érték átlaga 5-10' között van. Nevelőotthonos tanulóink felrakási átlaga 23 perc.

A felrakási idő elnyúlását a szerző organikus elváltozásra utaló jelnek tartja. Tapasztalataik szerint oligofrénekre jellemző a diffúz színrakási forma, amikor a gyerek az adott kör illetve négyzet határvenalára, illetve az azon túl haladva ragasztja fel a kis négyzeteket. Nevelőotthonos tanulóink közül 5 esetben ezt is tapasztaltuk. Mi ezeket a jeleket nem az organikus elváltozás jeleiként, hanem a hospitalizmus és retardáció jeleiként értékeltük. Ugyanezt a feltételezésünket erősíti az a tény, hogy a 15 játékeredményből 6 esetben hiányzik a konstrukció, a szerkesztettség. A tanulók szabadrajzainak elemzésekor szintén felhívtuk erre a figyelmet. A konstruálás hiányát a felrakás vonalában is felfedeztük. Amikor a felrakásban semmi-

lyen vonal nem volt felfedezhető, a színválasztás is teljesen esetleges volt. A színválasztásban gyakran tapasztaltunk olyan jelenséget, mint a rajzoltatások során a ceruzák színének kiválasztásakor. Egy ideig egyfajta színt használva, tudatos kiválasztás nélkül, tétovázás nélkül váltottak színt, vagy oda nem figyeltek milyen szín akad a kezükbe. Ez a jelenség - véleményünk szerint - a feladat iránti érdektelenség jele. Egy esetben a tanuló abbahagyva a ragasztást belerajzolt mindkét formába.

Elemztük az egyes formák színtartományát. A körbe lényegesen kevesebb /154/ négyzetet ragasztottak, mint a négyzetbe /432/.

A kör színtartománya:

		rangsor	alapszínnek rangsora
barna	= 23	II.	
fekete	= 21	III.	
kék	= 17		3
lila	= 12		
narancs	= 10		
piros	= 12		
sárga	= 26	I.	1
sötét	= 19		2
szürke	= 12		
	<u>154</u>		

A négyzet színtartománya:

		rangsor	alapszínnek rangsora
barna	= 35		
fekete	= 87	I.	
fehér	= 12		
kék	= 14		4
lila	= 51	III.	
narancs	= 21		
piros	= 56	II.	1
sárga	= 50		2
zöld	= 32		
szürke	= 25		
v.zöld	= 45		3
v.barna	= 4		
	<u>432</u>		

Összesítve:

		rangsor	alapszínnek rangsora
barna	= 60	V.	
fekete	= 108	I.	
fehér	= 12		
kék	= 31		
lila	= 63	IV.	
narancs	= 31		
piros	= 68	III.	2
sárga	= 70	II.	1
zöld	= 51		
szürke	= 37		
v.zöld	= 45		3
v.barna	= <u>4</u>		

/A színdominancia kiszámításából kihagytuk annak a tanulónak a munkáját, aki a felrakás során csak két színt /zöld és kék/ használt, és az orvosi vizsgálat értelmi fogyatékossgát állapított meg./

Figyelembe véve Majláth György tapasztalatait, és a Lüscher teszt színekről megállapított pszichikus vonatkozásait, a következőket feltételezzük.

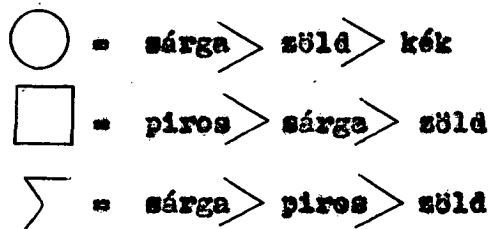
Lüscher négy alapszínt, meghatározó színt feltételez - piros, zöld, kék, sárga - felvetése szerint másodlagosnak tekinthető a további négy szín: lila, barna, fekete, szürke.

Lüscher színválasztásra kéri a vizsgálati személyt, a mi vizsgálatunknál a színválasztás ugyanúgy fennáll. Lüscher szerint a négy alapszín a viselkedés négy lehetséges alapformájának felel meg. A személy és a külvilág viszonyát két szempont szerint elemzi:

1. aktív, vagy passzív

2. önzérlésű, vagy a külvilág által vezérelt.

A négy alapszín rangsora a szín-forma játékokban a következőképpen alakult:

A lüscher teszt a sárga dominanciáját aktivitással magyarázza, ugyanígy a vörössét is.

A sárga szín a változás igényét jelzik, ugyanakkor a külvilág a mérce. Az érdeklődés nagyon mozgékony, erős a kapcsolatigény a kapcsolatkézség viszont alacsony szintű.

A vörös aktív, autonóm személy jellemző színe. Öltudatosság, fölény, uralomra törés jellemzi. Megjegyezzük, hogy a színek között a legtöbbször a feketét választották. Nem tartozik ugyan a négy alapszín közé, de gyakori előfordulása szembetűnő. A Lüscher tesztben a szín gyakori választása kompromisszum-képesség jele.

Es az értelmezés nem nyújthat egyértelmű támpontot. A meghatározások eléggé általánosak, így csak annyit kockáztatunk meg, hogy a színválasztás azon túl, hogy a 6-8 évesek aktivitását, mint életkori sajátosságot is jelzi, tendenciájában nagyon hasonlít a P.F.T.-próba eredményeihez.

A szín-forma játék szintartományában gyakran találoztunk az a jelenséggel, hogy számszerűen nem mondható ki ugyan a beszűkült színhasználat, a tanuló 4-5 színnél is többet alkalmaz, ugyanakkor a játékeredmény mégis színtelennek, színszegénynek tűnik. A színszegénységből Majláth György személyiségzavarokra következtet. A színszegénységet a szabadrajzok értékelésénél is kiemeltük, a szín-forma-játékok egy újabb megerősítéssel szolgáltak. A Majláth-féle szín-forma-játék eredményeit a személyiségrajzok készítésénél is felhasználtuk.

Munkánk további részében tizenhárom nevelőotthonos tanuló személyiségrajzát közöljük. A személyiségrajzokat folyamatos megfigyelések alapján és néhány mérés segítségével készítettük el. A gyerekek egy része születésétől kezdve állami gondozott, más részük nemrég /1-2 éve/ került az intézetbe. A személyiségrajzok konkrétan mutatják be azokat a sérüléseket, melyeket a vizsgálati anyagok elemzésében kiemeltünk.

A személyiségrajzokban igyekeztünk feltérképezni annak minden szféráját, s a megfigyelések eredményeiből végig követhettük a fejlődés menetét is.

Úgy gondoljuk a tizenhárom személyiségrajz segítségünkre lesz a felvetett kérdések megválaszolásában.

VIII.

Személyiségrajzok

H. Sándor: 3 éven keresztül kísértük figyelemmel.

Apja, ismeretlen, hét hónapra született 1971. szeptember 28-án, kis súllyal. Édesanyja leányanya, jövedelme nincs. A nagymama, aki egy éven keresztül nevelte meghalt, nagyapja börtönben ül. 1972-ben édesanyját rablás miatt három és fél évi börtönre ítélték. Ekkor került állami gondozásba.

Az óvodából a következő jellemzést hozta magával: Gyenge fizikum, vékony, elég mozgékony. Sokat betegeskedett, fáradékony. Ritkán, de ágybavizelő. Jobbkezes. Beszédhibás, beszéde lassan fejlődik.

1979. áprilisában a házi feladatok megoldásának megfigyelése során a következőket állapítottuk meg:

Írásnál és rajzoláskor a jobb- és balkezét felváltva használja. A számokat tükörrírással írja. A betűket keveri főleg a b; p; d; t betűket. Szöveget nagyon nehezen tud csak lemásolni. A szöveges feladatokat nem érti, így nem is tudja megoldani. A feladatok megoldása során, figyelme szétszórt, izgatott. Az irányítást nem veszi figyelembe.

Szabadrajzaiból a következő megállapításokat tettük:

Vonalvezetése bizonytalan, halvány vonalkás firkálószerű.

A rajzolás során a jobbkezét használja, a papíron balról jobbra halad, a lap szélére érve lefelé folytatja. Téma-szegény, keresi a témát. A vonalkás rajzolásnál alulról felfelé indít. Ha megtalálta a témát, kiegészíti rajzait, de hamar megunja nézegeti. Szinte ugyanazokat a témákat ismételteti: hóesés /nagy piros karikák/ fa, virág, ház nap, emberek, púposteve. Színezése esetleges, ha a ceruzákra téved a tekintete szint vált. Rajzolás közben unatkozik, szétnézeget, majd új lapot vesz elő. A lap közepén kezd, púpostevét rajzol, rajta "tevegél" egy gyerek. Utána házat rajzol és elkezd kommentálni az eseményeket: "most hazaért, bement a házba, mostan süt a nap". A rajzokra felszólítás nélkül ráírja a nevét. Ember rajzát felszólításra végzi el. A nemeket hajhosszúság alapján különíti el. "A néninek nagy a haja, a bácsinak kicsi."

Rajzait nem színezi be, egy helyen elkezdi, majd abbahagyja. Tág térben ábrázol, de teljesen aritmizáltak a képei. Fa-rajzai vonaltörzset, és szíromlombot tartalmaznak. Háza háromszög alakúak, sátorszerűek, ugyanakkor lényeges elemként kiemeli a ház előtti lábtörlőt.

Ember- rajzát a családrajzon belül elemeztük. Ember ábrázolása a kialakulóban lévő test-sémáról tanuskodik. Egyaránt megtalálhatóak nála a törzsszel és törzs nélkül, karral, kézzel és kéz, kar nélkül szereplő figurák. Ha nem rajzol törzset, kart, és ujjakat, azok száma rendszerint kevés. A karral rendelkező alakokat száttárt ujjakkal

ábrázolja. Figurái mosolygós szájuak. Rajzaiban a televíziós filmélmények jelennek meg. Nagyfokú aritmizáltság, bizonytalanság jellemzi a képeket.

1981. februárjában, 10 éves korában elvégeztük a P.F.T.-próbát.

GCR-indexe: $> Q_3$

Totális mutatója: $E > m > M'$

Agresszióirány mutatója: $\frac{E}{I} = 1,88$

Az agresszió feldolgozásának indexe: $\frac{E}{e} = 4,25$

Bűntudat index: $\frac{E - \underline{E}}{\underline{E} - \underline{I}} = 0,6$

Problémamegoldási indexe = 0

Folyamatos megfigyeléseink és vizsgálataink alapján a következőket állapíthatjuk meg.

Érzelmi - értelmi retardáció. Az értelmi retardáltság az érzelmi beszűkülés kísérő tünete.

Megfigyeléseink: Iskolai teljesítménye, rajzai, írásbeli munkái alapján megállapíthatjuk, hogy a grafikus ábrázolásban gyakorlatlan, gondolkodása lassú, beszéde szaggatott. Figyelme szétszórt, Fáradékony. Lényeglátása, elemző-képessége fejletlen. Könnyen befolyásolható, eltéríthető eredeti szándékától. Határozatlan, biztonságérzete labilis. Depressziós hajlamot nem észleltünk, de hangulata tompa. Kapcsolatteremtésben nyitott. Könnyen köt kapcsolatot, Kapcsolatai felületeseek, könnyen bonthatók.

A P.F.T-próba a következő eredményt hozta. Alkalmazkodási képessége a szóráson kívül esik, tehát normálisnál erősebb. Totális mutatójából a következők olvashatók le. Reakciótípusában az agresszió a domináns, illetve a helyzetbe való beletörődés, belenyugvás. A kellemetlen szituációba való beletörődés a válaszciklusok során erősödik, miközben az agresszió megmarad. Környezete felé irányuló segítségigénye elenyésző. A fusztrált helyzet esetenként bűntudatot aktivál.

Vizsgálatainkból egy erősen hospitalizált gyerek képe rajzolódik ki. Főként érzelmileg retardált, viselkedésében agresszió és beletörődés váltakoznak. Tendenciájában egy érzelmileg sivár, közönyös, könnyen befolyásolható, agresszív fejlődési irányvárható.

F. László, két éven keresztül kísértük figyelemmel. Három hónapos kora óta állami gondozott. Szülei ismeretlenek, sohasem látogatja senki. Testi felépítése korának megfelelő, vékony testalkatú. Nagyon mozgékony, nyugtalan típus.

Elsős korában a foglalkozások megfigyeléseiből a következő megállapításokat tettük. Nem ismeri fel a betűket. Írásbeli munkáját elkezdi, de nem fejezi be. Olvasni nem tud. A számok írásában is bizonytalan. Rendkívül dekoncentrált és túlmozgásos. A tanulás és az előmenetel nem érdekli. Könyveit, füzetait összefirkálja, felszerelését elhagyja. Ruhájára nem vigyáz, az szinte mindig hiányos, piszkos. Felügyelet mellett is nehezen dolgozik. Gondolkodása szét-szórt. Emlékezete megbízhatatlan. Felfogóképessége gyenge. Nagyon szeret játszani, kihasznál minden lehetőséget. Hat éves korában iskolaéretlennek ítélték, ezért egy évvel később kezdte az első osztályt. Nem tudott megfelelni az első osztályos követelményeknek, így évet is ismételt.

1980-ban rajzolt szabadrajzai teljesen kezdetlegesek. A "rajzok" szembetűnő vonása a firka. Képei aritmizáltak. Vonalvezetése bizonytalan. Bár a rajzlap nagy felületét használja fel, ezek mégis nyugtalanságot tükröznek. Emberábrázolása jóval alatta marad az életkorban megkívánt szintnek. Az alakok differenciálatlanok, a fejből indulnak ki a lábak, hiányzik a kar, esetleg a száj, a fül. Színeket nem használ. Képei sivarak.

Az író-rajzoló mozgás fejlettségét vizsgáló feladatsorra 13 pontot kapott. A feladat elvégzése során ceruza fogása görcsös volt. A másolásnál minden zaj, mozgás azonnal elvonta a figyelmét. A körformák ábrázolásában teljesen gyakorlatlan. A nehezebb feladatoknál a lényeges jegyeket nem ismerte fel. A Santucci-féle próba alapján iskolaéretlenség feltételezhető. Az iskolábalépéshez szükséges minimális figyelemre sem képes. Ismereteinek köre igen szegényes. Nem tudja hány éves. Kérését azonnal teljesíteni kell, egyébként hisztériásan reagál.

1980-ban elvégeztettük vele a Majláth féle szín-forma játékot. 27 percen keresztül ragasztotta fel a négyzeteket. A színek között nem válogatott. A játék során csak a jobb kezét használta. A ragasztásból hiányzott mindenféle konstrukció. Ez a játék eredményén is látható. Nagy kedvvel fogott a feladathoz, majd érdeklődése nemsoká csökkent és közben mesélni kezdett. Ezután már automatikusan ragasztotta a négyzeteket. A rajzlapon lévő formákat nem vette figyelembe. Mozgásirányára időnként a felülről lefelé történő ragasztás volt a jellemző. Színhasználatában a lila, a kék és a fekete dominál.

1981-ben a következő megfigyeléseket tettük. Bár osztályismétlő, a követelményeknek nem tud megfelelni. A betűk felismerésével még mindig problémái vannak. Ta-

nulni nem szeret, nagyon fáradékony. Néha a padra dőlve elalszik a foglalkozásokon. A számtani műveleteket nem ismeri. Szókincse igen szegényes, logikai következtetésre nagyon alacsony szinten képes. A tanév második felétől tanítónőjéhez erősen kötődik. Azóta nagyon sokat fejlődött.

Nem őszinte, hízelgő. Felnőtteket megállít az utcán - pénzt kéreget. Még mindég beszédhibás - pösze - felcseréli a c-cs; z-zs; s-sz hangokat. Az r hangot nem tudja kiejteni.

Mozgáskoordinációja gyenge, kisgyerekes reakciói megmaradtak. Kontaktuskészsége lassú.

Megállapítható, hogy P. László érzelmileg, értelmileg erősen retardált. Érzelmi reakcióiban infantilis, hisztériás vonások is megjelentek. Tendenciájában egy neurotikus fejlődési vonal feltételezhető.

N. Tibor, első osztályos tanuló. Egy év óta kísérfük figyelemmel. 1973. december 14-én született. Anyja a kórházban hagyta. Születése óta állami gondozott. Beszélgetés során kiderült, hogy nem tudja hány éves, hogy hol született, személyi adatai közül csak a nevét ismeri.

Az óvodából a következő véleményt hozta magával:

Arányos testi felépítésű, korának megfelelő fejlettségű. Figyelme rendkívül szétszórt. Beszédhibás. Kifejezőkészsége megfelelő. Zárkózott, de magatartásával újabban sok a probléma. A nehézségeken nem tud urrá lenni. Sikereinek örül, a kudarc letöri, dacossá teszi. Csoporttársaival durva. A felnőttekkel kedves, barátságos.

A foglalkozások során a következőket állapítottuk meg:

Az első osztály vége felé, még szótagolva sem olvas. A betűket nem ismeri fel. Írása csak másolás esetén olvasható el. A nevét is nehezen tudja leírni. Tanulmányi eredménye nem érdekli. Figyelme szétszórt. Két-három percig is nehezen koncentrálni egy feladatra. Ismereteinek köre nagyon szegényes. Szókincse sívár.

A Santucci-féle vizsgálat során a legrosszabbul teljesített a csoportjában. Mindössze 12 pontot ért el. Ez a pontérték és a másolás jellegzetes hibái erősen megkérdőjelezzik iskolaérettségét. Vonalvezetése bizonytalan. Szálkás, tüskés vonalakkal másol. A körforma rajzolásában tel-

jesen gyakorlatlan. Vonalai túlszaladnak az érintkezési pontoknál. Arányai néhol rosszak. Formaészlelése és ábrázolókézsége koránál alacsonyabb színvonalon áll.

Szabadrajzán és családrajzán is ezek a jellegzetességek vehetők észre. Görcsösen fogja a ceruzát. Ember-rajzán önmagát ábrázolja. Testséma - képzele életkorától jóval alacsonyabb szintű. Az alakoknak nincs törzsük, a fejből nő ki a láb, az ujjak tyúklábszerűen szétágaznak. Családrajzán a család tagjai elképzelték, a konvencionális sorrendet használja: apa, anya, gyerek/ek/. Önmagát kétszer rajzolja le. Színes ceruzát sohasem használt. A családot egy ház előtt helyezte el. Legfontosabb kívánsága lenne, hogy kapjon egy függönyt, amivel elsötétíti az ablakot, hogy tudjon aludni.

P.F.T. próbája a következő jellemzőket emelte ki.

GCR-index: Q_1/Mdn

Totális mutató: $E > I' > m$

Az agresszió megnyilvánulásának indexe: $\frac{E}{M} = 12$

Az agresszió feldolgozásának indexe: $\frac{E}{e} = 12$

Az átlagosnál alacsonyabb konformitási hajlam jellemzi.

Magatartását agresszív megnyilvánulásai uralják. Agresszióját közvetlenül a fusztráló személy ellen vetíti.

Durva reakcióinak teljesen szabad utat enged.

N. Tibor: Érzelmileg, értelmileg súlyosan retardált. Óvodából az intézetbe kerülés óta agresszív megnyilatkozásai erősödtek.

Érdeklődése beszűkült. Tendenciájában egy durva, dacos, makacs, agresszív fejlődési vonal várható. Elképzelhető, hogy érzelmi fejlődésében az új környezetbe történő helyezés okozott törést.

K. Sándor, három éven keresztül kísértük figyelemmel.

1972-ben született. Szülei ismeretlenek. Csecsemőotthonban nevelkedett, majd 1976-tól nevelőszülőknél élt. A nevelőszülők panaszait megvizsgálva, 1978-tól él az intézetben.

1980-ban a következő megfigyeléseket tettük. Testileg jól fejlett, egészségi állapota jó. A foglalkozásokon nagyon nehezen tud koncentrálni. Közvetlen felügyelet mellett is nagyon figyelmetlen. Nehezen tanul. Nem dolgozik szívesen. Nagyon szétszórt, túlmozgásos. Felszerelését elhagyja. Könnyen megsértődik, a kudarcot, a kritikát nehezen tűri. Ilyenkor hisztériás kitöréseket produkál, könyveit, füzetait széttépi, verekszik, durva. Nagyon szeret játszani - egymagában is - a játék leköti. Társaival nem keres kapcsolatot.

A betűket felismeri, de leírni nem tudja, egyszerű vonalak megrajzolására is képtelen. Gondolkodása nagyon lassú, szókincse igen kicsi, mondatokat alkotni nehezen tud. Szaggatottan beszél.

A közös játékokat megrongálja. Gyakran "talál" valamit, amiről kiderül, hogy másnak a tulajdona.

Ha felelősségre vonják, hazudik.

1981-es megfigyeléseink:

Betűismerete jó, olvasása még mindig akadozik. A betűformálás és a betűk összekapcsolása eltér a szabályostól. Egy-két hibával másol. Az évismétlés során sokkal nagyobb

aktivitással tanul. Figyelme változatlanul szétszórt, szertelen, munkafegyelme hangulatától függ. Felszerelését elhagyja. Szívesen végez fizikai munkát. A közösséget még mindig kerüli, az intézet területén "elcsavarog". Magatartása változott. Ingerlékenyebb, macsabb mint az elmúlt évben.

Szabadrajzai aritmizáltak. Színhasználata nagyon szegényes, főként grafit ceruzával rajzol. Rajzait nem színezi be. Vonalvezetése biztos, határozott. Göresösen fogja a ceruzát. Térkihasználása jó ugyan, de konstrukció nélkül ábrázol. A talaj mindenhol hiányzik. Emberábrázolása kezdetleges. A karok és ujjak minden alakról hiányoznak. Az arc részei is hiányosak - az orr, a száj, a fül, a haj hiányzik. A nemeket nem különbözteti meg. Rajzai értelmi retardáltságot mutatnak.

Az 1981-ben elvégzett P.F.T-próba eredményei:

GCR-index: Q_1/Mdn

Totális mutatója: $E > e > M'$

Agresszióirány mutatója: $\frac{E}{I} = 21$!

Az agresszió feldolgozásának indexe: $\frac{E}{e} = 1,76$

E jel értéke $> Q_3$!

I jel értéke $< Q_1$!

Az átlagosnál rosszabbul alkalmazkodó. Reakciótípusát lényegesen változtatja. Kezdeti nyílt, erőteljes /21 !/ agresszióit a helyzet bagatelizálása, a szituáció jelentéktelenítése váltja fel. Ezzel egyidejűleg csökken a sze-

mélytől való függés, illetve a viselkedés a közömbösség irányába tolódik el. Kezdeti személyhangsúlyos viselkedését, akadálydominancia váltja fel. Erőteljes agresszivitás jellemzi. Frusztrált helyzetekben gondolatait, viselkedését a frusztráció okozója elleni agresszió uralja. Az átlagosnál alacsonyabban szocializált, felelősségvállalása, minimális. /A magas számú E jelek miatt, esetleg paranoiára hajlamos./

K. Sándor erősen hospitalizált, érzelmileg, értelmileg retardált. Fejlődésében az agresszív és gátlástalan tendenciák erősödése várható.

L. János 1972-ben született. Ikertestvérével együtt él az intézetben. Két év óta kísérjük figyelemmel. Intézeti nevelését a veszélyeztető környezet tette szükségessé.

A nevelőapa durvasága miatt a gyerekek állami gondozásba kerültek. A családból hét gyerek él intézetben. Jancsi a nevelőotthonba kerülés után nem volt hajlandó megszólalni. Sokat sírt, elkeseredett és szomorú volt. Csendes, zárkózott gyerekké vált. Azóta már oldódott, a közösséget eltűri. Évet ismételt, jelenleg újból az első osztályt járja.

Tavaly, a foglalkozások során a következő megfigyeléseket tettük:

Nem tud önállóan dolgozni. A betűket nem ismeri, felismerési problémái vannak, ebből adódóan sem írni, sem olvasni nem tud. Görcsösen fogja a ceruzát. Teljesen dekoncentrált, figyelme elkalandozó. Tulmozgásos, állandóan kell valami újjal foglalkoznia. Beszéde kapkodó, szinte összefüggés nélkülinek tűnik. Gondolkodása lassú, fogalmi köre, aktív szókincse nagyon szegényes. Válaszai egyszerű szavak. Zárkózott, kerüli a többieket, a zajt, alkalmazkodása nehézkes.

A Santucci-féle próbát 16 pontos eredménnyel oldotta meg. Ez a pontérték is megkérdőjelezte iskolaérettségét. A feladatot örömmel fogadta, de ez az öröm is inkább a vele való foglalkozás feletti öröm volt. Lendülettel

másolt, az ábrákat többször megnézte. A kör-forma ábrázolásában gyakorlatlanabb volt, mint a szöveget bezáró egyenesekében.

Az 1980. januárjában elvégeztetett szín-forma játék során a következő feltételezéseket fogalmaztuk meg.

A játék során csak az alapszíneket ismerte fel. Ezeket a színeket sorolta fel a kedvenc színek sorában is. Huszonöt percen keresztül ragasztott. A feladatot érdeklődéssel végezte. Végig a jobb kezét használta. Kézmozdulatai gyorsak voltak, sok felesleges mozdulatot tartalmaztak. A mozgásirány szinte felfedezhetetlen, összevissza. Konstruálás nélkül, tervezés nélkül ragasztott, a végeredmény a véletlen műve. Először a négyzetbe ragasztott, majd a körvonalat az óra járásirányát követve töltötte ki. A színeket nem válogatta, sohasem cserélte ki a keze ügyébe akadó színt másikra. A ragasztás alatt egyszer szólalt meg, "most a fekete bácsi jön ide!" ez egy fekete lapocska ragasztása közben történt. Ragasztás során játékosan dolgozott. Színdominanciája: fekete > barna > sárga.

Szabadrajzain az egy év alatt a következő változások jelentek meg. Vonalvezetése biztosabb lett. A tüskés, szálkás rajzokat, a határozottabb, lendületesebb rajzolás következtében, egy jobb, gyakorlottabb rajzkészségre utaló ábrázolási mód váltotta fel. Szembetűnő különbség, hogy míg a korábbi tüskés rajzain az alakoknak mindig van

kezüik, sőt, megpróbálkozik az oldalnézetből történő ábrázolással is, ez évi család- és emberábrázolásáról - bár a kézmozgás gyakorlottsága sokkal jobb - az alakokról néha hiányzik a kar, a kéz, ujjakat pedig egyik figurának sem rajzolt. Egy évvel korábbi családrajzából hiányzik ikertestvére és saját személye. /Ekkor ketten kerültek intézetbe./ Valószínű az otthon maradt családtagok közül kitasáztattnak érzi kettőjüket. Ez évi családrajzára már mindketten felkerültek. Önmagát a legkisebbnek, ikertestvérét pedig kar nélkül rajzolta. A családtagok között semmiféle kapcsolat nem fedezhető fel.

1981. februárjában a P.F.T-próba a következő állapotot regisztrálta:

G.C.R. indexe: Mdn/Q_3

Totális mutatója: E /a többi jel csak egyszer fordul elő,

az E 19-szer/

Agresszióirány mutatója: $\frac{E}{I} = 19$

Az agresszió feldolgozásának indexe: $\frac{E}{e} = 19$

E-D faktor értéke: $> Q_3$

N-P faktor értéke: $< Q_1$

A P.F.T-próba G.C.R. indexe az átlagosnál nagyon kicsit erősebb / $Mdn = 37,3$; $Mdn/Q_3 = 37,5$ / konformitást jelöl.

Egyértelműbb képet nyújt totális mutatója. Viselkedését

az agresszió határozza meg. Agressziója közvetlenül a

fusztráló személy ellen irányul. Reakciói a normálistól

erősebben személyhangsúlyosak / $E-D = > Q_3$ /. Az E-D faktor-

nak a normálistól magasabb értékei gyenge énről, erős

reaktibilitásról, az N-P faktor normálistól alacsonyabb
/N-P = $\langle Q_1 \rangle$ értékei inadekvát alkalmazkodásról informál-
nak.

A megfigyelések és a vizsgálatok egy durva, agresszív fejlődé-
si tendenciát vetítenek előre.

Érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy a két ikerfiú az intézet-
be kerülés előtt és következtében fellépő traumát, másként rea-
gálta le. Gyuszi esetében elfojtott agresszív tendenciát, gá-
toltságot, Jancsinál nyílt durva erős agresszív fejlődést és
hipermotilitást találtunk.

L. Gyula, két éven keresztül kísértük figyelemmel.

1977. májusában ikertestvérével együtt került az intézetbe.

Az állami gondozásba vételt a rendezetlen családi körülmények indokolták. Az édesanya két ikerfiát leányanyaként szülte. Jelenleg harmadik élettársával él együtt, aki börtönviselt, alkoholista, agresszív, durva.

Testi fejlettsége korának megfelelő.

Az első osztályt másodszor járja. Hét éves korában házi feladatainak megoldása során, és a megfigyelések alatt a következőket tapasztaltuk:

Nem ismeri a betűket, így az írással és az olvasással nem boldogul. Írásbeli házi feladatát csak akkor tudja megoldani, ha egyszerű másolást tartalmaz. Önállóan dolgozni nem tud. Kb. 14-15 betűt ismer - januárban - a tízes számkörön belül sem összeadni, sem kivonni nem tud. Miután a feladatokat megoldani nem tudja, játszik. Nézegeti a könyvet, a füzetet, pár percig is képtelen koncentrálni. Gondolkodása igen lassú, alapvető logikai következtetésekre is képtelen. Szóbeli kifejezőképessége nagyon fejletlen, szókincse szegény. Emlékezete megbízhatatlan. /Nem tudja kb. sem elmondani az esti film cselekményét./

Az első osztályt másodszor járja. Az orvosi vizsgálat értelmi fogyatékossgot nem állapított meg. Januárra az írása, olvasása fejlődött, de még mindig vannak betűfelismerési gondjai. Szívesebben használja a nyomtatott

betűket. Olvasása néha még szaggatott. Változatlanul lassú gondolkodású. Figyelme sokat javult, elmélyülten dolgozik. Ábrázolókézsége fejlődött, vonalvezetése biztonságosabb. Rajzolásnál szívesebben használ színeket, mint egy évvel korábban. Rajzai ritmizáltabbak, a rajzlap nagyobb felületét használja ki. Emberábrázolása fejlettebb, alakjain megjelenik a törzs, a láb nem a fejből indul ki, megrajzolja a végtagokat is. A rajzokat nem színezi be.

Az író-rajzoló készséget mérő próbán 28 pontot ért el. Ezeknél is biztos vonalvezetésű. A másolást érdeklődés nélkül végezte el. Típushibái is ebből adódtak: a találkozási pontoknál túlfut a vonal, az érintkezési pontoknál nem találkoznak a vonalak, az arányok nem pontosak. A lényeges jegyeket mindegyik ábrán felfedezte.

A hét éves korában készült Majláth-féle szín-forma játék során a következőket tapasztaltuk:

Színfelrakása esetleges, konstrukció nélküli. A negyven kiskocka ragasztásához harminc percet használt fel. Közben megunt a játékot és belerajzolt az ábrákba. Mozgásiránya -ban felülről lefelé, jobbról balra, balról jobbra, felülről lefelé vezette. Színtartományában a fekete és a sárga dominál. A tevékenység során érdektelen volt, színválasztása is teljesen véletlenszerű. Minden színt ismer, a játék során jobb- és balkezét felváltva használta. Figyelme négy-öt perc múlva lankadt. Először a négy-

zetbe ragasztott, majd a tizenhét perc után tért át a körre. Közben hintázott a széken, szétnézegetett.

Az egy évvel későbbi P.F.T-próba indexei:

G.C.R-index: $< Q_1$

Totális mutató: $E > M$ és m

Az agresszió feldolgozásának indexe: $\frac{E}{e} = 4,5$

Problémamegoldási indexe: $\frac{i}{e} = 1$

A G.C.R.-index kórosan alacsony beilleszkedési képességről beszél. Totális mutatója az agresszió meglétét, a felelősség kérdésének elmosását, belenyugvást tükröznek.

Fusztrált helyzetben erős, nyílt agresszív megnyilvánulásai saját személyének védelmében jelennek meg. Konfliktusai megoldásában tehetetlennek érzi magát, nem vár segítséget, de önmaga sem próbálja megoldani.

A vizsgálat során erősen gátolt volt. Ez a gátoltság egyébként is meghatározó tünete. Visszahúzódo, zárkózott. Barátai nincsenek. Testvérével a kapcsolata felületes. Szorongó, nehezen oldódik. Mindíg félénken mosolyog. Magatartása jó, csendes, visszahúzódo. Nehezen barátkozik. Érdeklődése beszűkült. Keveset és kevészer beszél.

A megfigyelések és vizsgálatok során egy érzelmileg súlyosan retardált gyerek képe bontakozott ki, aki sérülései következtében magába zárkózott. Agresszív tendenciáit elfojtja, az össze-

ütközési lehetőségeket elvonulása csökkenti. Erősen frusztrált helyzetek agresszív énvédelmi reakcióit kiváltják. Félénk, ezért kapcsolatteremtéseiben tartózkodó. Szeretetre vágyik. Tendenciájában egy magányos, feszült belső életet élő, szenzibilizálódó fejlődési vonal várható.

B. László, egy éven keresztül kísértük figyelemmel.

1972. december 23-án született. A megfigyelések, vizsgálatok idejében kilenc éves. Apja alkalmi munkás, anyja háztartásbeli. Testvérei Katalin tíz éves és Andrea hat éves, akik szintén állami gondozottak. Laci 1980. márciusában került intézetbe. Édesapja alkoholista, durva, agresszív magatartású. 1980-ban az anya elhagyta a családot, más élettársat választott, s a három gyermek az iszákos apával maradt. Az apa elhanyagolta gyermekeit, iskolába is alig jártak, ezért nem tanult meg Laci sem írni, sem olvasni.

Az intézetben a nagy lemaradás miatt újra kellett járnia az első osztályt.

Az intézetbe kerüléskor a pszichológiai vizsgálat a következőket derítette ki:

A Binet-intelligencia-teszt alapján az igen alacsony intelligencia övezetbe sorolható. Gyakran dadog, játszani nagyon szeret. Mentálisan retardált.

Egy éven keresztül megfigyeléseink, és vizsgálataink alapján a következő megállapításokat tettük:

Testi fejlettsége, erőállapota korának megfelelő. Szervi fogyatékségei, krónikus betegségei nincsenek. Magatartása jó.

Érdeklődése beszűkült, a foglalkozásokon általában figyel, de könnyen elkalandozik. Emlékezete megbízható, szókincs a társaihoz viszonyítva jó, de zárkózottsága miatt csak ritkán használja.

Az a tény, hogy édesanyja elhagyta, nagyon megviselte. Dadogása is ebből eredt, ez az intézeti év alatt szinte maradéktalanul megszűnt, csak nagyon feszült /pl: a frusztrációs próba során/ helyzetekben bukkan fel. Befelé forduló, zárkózott, álmodozó. Sohasem láttuk mosolyogni. Nagypapa és édesanyja kezdetben gyakran látogatták, néhányszor elvitték, de ezek a látogatások néhány hónap múlva megszűntek. Azóta még zárkózottabb, és néha durva, agresszív. Csalódottsága ellenére nagyon szereti szüleit. Rendszerető, elmélyülten játszik, leggyakrabban egyedül. Céljai, vágyai mintha nem lennének, mindenesetre nem tudja megfogalmazni.

A közösségbe - zárkózottsága ellenére - jól beilleszkedett. Az iskolában is igyekszik, hogy a tanulmányi eredménye jó legyen, ne kelljen évet ismételnie.

A vizsgálatok eredményei:

Az író-rajzoló mozgás fejlettségét vizsgáló feladatsort jól oldotta meg. /28 pont/

Vonalvezetése néhol bizonytalan. A lényeges jegyeket felismeri, az arányok nagyjából megfelelnek a mintának. A levonások főként a bizonytalan vonalvezetésből erednek. Családrajza kialakult testsémát bizonyít. Az apa és az anya központi szerepét megkérdőjelezi, hogy a személyek lerajzolását balról-jobbra kezdte el, tehát a sorrendiség szerint családi kapcsolataiban a testvérszeretetet dominál. Önmagát legutolsónak rajzolja le és két példányban. Lacinak nincs fiútestvére, a környezetében sem élt

mégegy Laci nevezetű fiú. Ezt a duplázást összefüggésbe hoztuk fa-ábrázolásának "kettős törzs" jelenségével. A kettős törzs nagyon élesen jelentkezik. Ezt a jelenséget és a két Laci figurát az énazonosság élményének zavaraként értelmezzük. Önmaga szerepének teljes bizonytalansága, kötődéseinek bizonytalansága, megzavarta, lelassította az én-fejlődés ütemét. Anyjához való szorosabb kapcsolatát a rajzban a kartartás iránya is jelzi. Mint ha az anyához közelebb álló önmaga azt a Lacit ábrázolná, aki most is édesanyjával együtt él. Ez az igény - elmondásai alapján - nagyon erős benne. A másik - az intézeti Laci - kisebb, mint az előző. A kéztartások és lábfej-irányok a profilirányú rajzolás kezdeteiről beszélnek.

A vonalvezetése szabadrajzainál biztosabb, mint a másolandó feladateknál. Rajzait néha beszínezi, befeketíti. Színhasználata és térkihasználása miatt mégsem mondhatók harmóniát tükrözőnek. A lap aljára rajzol, főként grafitceruzát használ. Emberrajzairól csak a fülek hiányoznak. A nemek közötti különbségeket a hajjal és a ruházattal jelzi.

A P.F.T-vizsgálat eredményei:

A vizsgálat során gátolt volt, látszólag rossz memóriájú, igen nehezen oldódó.

G.C.R-index: Mdn/Q_3

Totális mutató: $E > E' > M'$

Agresszióirány mutatója: $\frac{E}{I} = 3,36$!

Az agresszió feldolgozásának indexe: nem számítható ki
/Hiányzik az e jel/

Problémamegoldási indexe: nem számítható ki
/Hiányzik az e jel/

O-D faktor indexe: $> Q_3$!

Laci az átlagnál jobban alkalmazkodó. Viselkedését akadályuralom jellemzi, az átlagosnál jóval nagyobb /a szóráson kívül eső/ akadálydominancia. Tartósan frusztrált helyzetekben az akadálydominancia a frusztráló mozzanat hangsúlyozásában jelentkezik. Az agresszív személy elleni reakcióit a helyzet bagatelizálása váltja fel. Gátoltságának oldódásával - terheléssel helyzetekben - agressziója szabadon, lendülettel tör a felszínre. Agressziója igen kifejezett, erős. Feltételezhetően - agresszív tendenciái - önmaga védelmét szolgálják. Önkritikája gyenge.

Ha családi kapcsolatai nem rendeződnek - továbbra sem látogatják - az agresszív magatartás erősödni fog. Gátoltsága az érzelmi kapcsolatok erősítésével csökkenthető lenne.

Tendenciájában egy zárkózott, befelé forduló, önmaga vélt, vagy valós sérelmeit durvasággal megtoroló gyerek képe rajzolódik ki.

D. Mátyás 1974. július 17-én született. 1979-ben került a nevelőotthonba. Az intézetbe kerülés okát nem sikerült egyértelműen megállapítani, de valószínű, hogy a rendezetlen családi körülmények okozták. Fejlődését egy éven keresztül kísértük figyelemmel.

Korának megfelelő testi felépítésű. Beszédkészsége fejlődött az egy év során, de beszédhibája - néha dadog - megmaradt. Gondolkodása kissé lassú, a feladatvégzések során figyelme kitartó. Betűismerete biztos. Írott és nyomtatott szöveg alapján egy-két hibával másol. Írásbeli munkái tetszetősek, az írás üteme korának megfelelő. Számfogalma kialakult, a szöveges feladatokat segítséggel, de megoldja. Az első osztályos csoport egyik legaktívabb tagja. Közlékeny, bátor, határozott. Szívesen szerepel. Iskolai magatartása jó. Jókedvű, közvetlen, játékos. Társaival szívesen játszik. Az intézetbe kerülés után ágybavizelővé vált, enuresise megszűnőben van.

A H. Santucci-féle manuális ügyességet vizsgáló feladatsort jól oldotta meg. A maximális 34 pontból, 26-ot megszerzett. A másolás során a következő minősítő megjegyzéseket tettük. Vonalvezetése céltudatos, általában könnyű, gyors, lendületes. Néha a vonal túlfut, pl.: a 3. 7. és 8. feladatoknál. A kör-ábrázolásoknál bizonytalan. A bonyolultabb ábráknál a kéz irányítása bizonytalanabb, pl.: a 9. ábra. Az arányok a mintának megfelelőek. A minta lényeges jegyeit felismerte, mozgásfegyelme jó. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy

D. Mátyás jó megfigyelő- és író-rajzoló készséggel rendelkezik.

Rajzainak értelmezését megfigyeléseinkkel és a beszélgetések anyagával vetettük össze.

A rajzolás során színes ceruzát nem használt.

Vonalvezetése biztos. Rajzait ritkán színezi be, akkor is csak befeketíti. Térkihasználása jó. Első farajza vonaltörzsű. A második rajznál a fa törzsét és koronáját jól elkülönítette egymástól. Minden rajzán megjelenik a talaj ábrázolása.

Ember-rajzát a részletek elnagyolása jellemzi. Bábúszerű figurákat rajzol, ujjak nélkül, ruházat nélkül. A nemeket nem különíti el. A családrajzban az első két helyet a szülők foglalják el, majd a nagymama és az idősebb testvér. Elsőként az anyát rajzolta, ez a sorkezdés alátámasztja az édesanyához fűződő pozitív érzelmi kötődését. Az intézetben is ő látogatja rendszeresen. Beszélgetéseink alátámasztják ezt a megállapítást. A családot egy házban helyezte el. Ez az ábrázolás kapcsolatban lehet azzal, hogy Matyi úgy tudja azért van intézetben mert a lakásban kevés a hely, és az ágy. Édesapjáról - aki nem él együtt a családdal - úgy beszél, mintha meghalt volna.

A P.F.T-próba a következő eredményt hozta:

Konformitási indexe: Mnd/Q_3 közé esik. Ez az érték a környezethez való fokozott alkalmazkodást, konvencionálisitást jelöl. Ez a beilleszkedési hajlam nem szélsőséges.

sen magas. Az elkészített profilon a következő szélsőséges értékek tűntek ki:

$$I < Q_3 \quad !$$

$$E-D \text{ faktor: } < Q_1 \quad !$$

$$N-P \text{ faktor: } > Q_3 \quad !$$

$$\text{Totális mutató: } i > E$$

Az eddigi értékekből kitűnik, hogy Matyi reakcióit elsősorban a helyzetek megoldásának igénye jellemzi. Személyhangsúlyos reakciói a normálisnál jóval alacsonyabbak.

Agresszív megnyilvánulásai kifejezetebbek, mint önkritikája, indulatait is a helyzet megoldásának igénye vezérli. Problémamegoldási indexe igen magas: $\frac{1}{9} = 2,33$.

Frusztrált helyzetekben is képes kezdeményezni, a probléma megoldására törekszik.

A megfigyelések, beszélgetések és vizsgálatok alapján megállapítható, hogy D. Mátyás első osztályos tanuló átlagos képességekkel rendelkezik, nem hospitalizált, normálisan fejlődő, aktív és az átlagosnál jóval erősebb problémamegoldási igény jellemzi. Érzelmileg sem retardált, emocionális problémáit jól tolerálja.

M. Zoltán két éves első osztályos tanuló. 1974-ben született Tökölön. Édesanyja ekkor börtönbüntetését töltötte. Jelenleg is börtönben van Kalocsán, Zoli ezért került ez év februárjában nevelőotthonba.

Testvéreiről így nyilatkozik:

Sz. Péter: intézetben nevelkedik,

B. Ildikó: negyedik osztályos,

B. Flórián: első osztályos,

— Ildikó : a nevét nem tudom, de nagy,

— Laci : ő is intézetben van,

M. Miklós: nagy és erős,

— Nuci : fiú, puskája van, még erősebb,

— Jancsi : ő öreg, börtönben van,

— Sanyi : kijárta az iskolát és felnőtt.

Februárban került az intézetbe, írni olvasni alig tud, valószínűleg évet kell ismételnie.

A manuális ügyességet vizsgáló feladatsorban 17 pontot ért el. Pontszáma alapján a gyenge minősítést kapta. Mozdulatain nem tud uralkodni, a kézmozgás iránya esetleges. Erősen nyomja a tollat a papírra, majd halványan folytatja. Markolja görcsösen a tollat, gyorsan, lendületből rajzol, ez az írás, rajzolás minőségének rovására megy. A mozgás feletti uralma az egyenes vonalak rajzolásánál jobb, a körábráknál elbizonytalanodott. A keze hamar elfárad. A másolandó mintát nagyon rövid ideig nézte, ennek ellenére a lényeges jegyeket általában jól felismerte. Az arányok viszont teljesen rosszak. Enyhe kézremegés - a gör-

csős tollfogás miatt - felfedezhető. Rajzait, ábráit javítja, még háromszor is. Nem volt hajlandó hónapokon keresztül családrajzot készíteni. A testvérei felsorolásánál is említ olyan rokonokat akikhez nem fűzi ilyen szoros vérségi kapcsolat /pl.: nagybácsit/. Valószínű, hogy a család életmódja miatt nem alakult ki benne a család fogalma. Az anya gyakori börtönbüntetései miatt nagyon keveset van együtt a gyerekeivel. Leányanya, gyerekei különböző férfiktól születtek. Emberábrázolása erősen emlékeztet az értelmi fogyatékosok rajzaira. Krumpli alakú test, fej, pontszerű orr. Az ujjak, a fülek, a ruházat hiányzik. Rajzai néha firkaszerűek. Képei teljesen aritmizáltak. Használ ugyan színesceruzát, de teljesen véletlenszerűen.

A frusztrációs próba eredményei:

Konformitási indexe: Mdn/Q_3 . Átlagosnál erősebb konformitási, beilleszkedési hajlam. A profilon kiugró értékeket nem találtunk.

Totális mutatója szerint: $E > M' > m$ reakcióit személy elleni agresszió, a helyzet bagatelizálása, és az időben a körülményekben való bízás jellemzi. Tehát elsősorban agresszív megnyilvánulásai erősek, majd a frusztráló mozzanat jelentéktelenítése.

Agresszióirány mutatója: $\frac{E}{I} = 3$, valamint az agresszió megnyilvánulásának mutatója: $\frac{E}{M} = 3$, az agresszív tendenciák szabad megnyilvánulásait jelzik. Az agressziófeldolgozás indexe igen magas: $\frac{E}{e} = 6$. A gyerek reakciói köz-

vetlenül a frusztráció okozója ellen irányulnak. Problémamegoldási indexe: 2. Ez önállóságról, aktivitásról, kezdeményezésről beszél.

M. Zoltán testi fejlettsége korának megfelelő. Túlmozgásos. Agresszív fejlődési tendencia jellemzi. Értelmileg, érzelmileg retardált, nem hospitalizált. Kiegyensúlyozatlan, kedves-ség, játékos-ság és erős agresszív magatartás váltják egymást. A csoport még nem fogadta be teljesen.

K. István. Másfél éven keresztül kísértük figyelemmel. 1971-ben született. Édesapja K. István, édesanyja K. Aranka. Az állami gondozásba vételt az anya halála és az apa alkoholizmusa tette szükségessé. Testvérei: Katalin, József, Mihály, János - szintén intézetben élnek. 1980-tól kezdődően állami gondozott. Születési körülményeiről az apa nem tudott beszámolni.

Az intézetbe kerüléskor a beilleszkedését nehezítette, hogy főként cigányul beszélt. A beszédfejlődése elmaradt, tárgyak magyar neveit sokszor nem tudja megnevezni. Mondatalkotása nagyon nehézkes.

Csak a magánhangzókat ismeri, írni nem tud, másolni is csak a nyomtatott betűket. Tízíg ismeri a számokat, de csak az ötös számkörben tud összeadni és kivonni. Figyelme ingadozó, a tanulást unja. Magatartása sokszor jelent problémát. Túlmozgásos. Szeret játszani, bár az intézetbe kerüléskor a játékokat nem ismerte. A tisztasági szokásokban teljesen járatlan volt, Szobatiszta. Apját szereti, de a családjáról egyáltalán nem hajlandó beszélni, a testvéreiről sem. Emlékezete megbízhatatlan, képzelete sivár. Tanulmányi eredménye alapján évismétlő lett.

1981-ben a következő megállapításokat tettük:

Mechanikusan tanul. Kedélyállapota nyugott. Őszinte. A kudarcok letörrik, kedvét szegik. Betűismerete még mindig kissé bizonytalan. Másolni már tud, de néha még ejt hibákat. Magatartása a második félévben megváltozott, gyakrabban agresszív, durva. A csoportban elfogadták.

Érdeklődési köre bővült, beszédfejlődése gyorsabb ütemű lett. Sérülékeny. Önérzetes.

Családrajzot nem volt hajlandó készíteni. Egyetlenegy rajzot készítésére sem sikerült rábeszélni.

1981. januárjában elvégeztük a Santucci-féle író-rajzoló mozgás fejlettséget vizsgáló feladatsort. Ekkor már másodszor járta az első osztályt. A feladatra 25 pontot kapott. Ez a pontszám jó térészlelést és grafikus ábrázolókézséget mutat. Ceruzafogása nagyon görcsös, vonalvezetése lassú. A maximális pontszámtól való eltérést az arányhibák, és a kapcsolódási pontok elhibázása miatt kapta. Ábrázolókézsége az egy év alatt - a vizsgálat szerint is-nagyon sokat javult

1981. februárjában a frusztrációs próba során a következő értékeket kaptuk.

G.C.R. index: Mdn/Q_3

Totális mutató: $m > E > I$

Az agresszióirány mutatója: $\frac{E}{I} = 1,25$

Az agresszió megnyilvánulásának mutatója: $\frac{E}{M} = 5$

A büntudat feldolgozásának indexe: $\frac{E-E}{E+I} = 1,66$

Az agresszió feldolgozásának indexe: $\frac{E}{e} = 5$

A problémamegoldás indexe: $\frac{1}{e} = 0,5$

A kapott értékek szerint az átlagosnál erősebb beilleszkedés, konformitás jellemzi. Frusztrált helyzetekben az időre bízza a megoldást, segítséget vár a környezettől.

Agresszív viselkedés csak másodsorban jellemzi, esetenként önmagát hibáztatja a történetekért. Agressziói ugyanakkor kifejezettebbek, mint önkritikája. Agresszív megnyilvánulásai saját személyének védelmét biztosítják, ugyanakkor támadó a frusztrált helyzet létrehozójával szemben. Problémamegoldási indexe alapján a konfliktusok megoldását a környezetre hárítja át.

Megfigyeléseink és vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy István értelmi fejlődésére jó hatással volt a nevelőotthon. A családtól való elszakadás érzelmi belső konfliktusokat okozott. Fejlődése, - ha a családtagokkal visszaállítják a kapcsolatot - normális lesz. Önvédelmi törekvései az agresszió erősödését eredményezhetik.

F. Flórián. Egy éven keresztül kísértük figyelemmel. 1972-ben született, Hódmezővásárhelyen. Apja F. Flórián anyja Cs. Jusz-tina. Testvérei: D. József; B. Mátyás.

1975. óta pártfogói felügyelet alatt állt. Hivatásos pártfogót a gyerek nagyfokú elhanyagolása miatt kellett kirendelni. A család a nagymama nyugdíjából élt. Otthoni környezetében sem a tanulás, sem az alvás lehetőségét nem biztosították. Lakásuk piszkos, elhanyagolt, a gyereknek nincs ágya. A család a pártfogói felügyelet ellenére sem változtatott életmódján, szokásain, így a gyerek intézeti elhelyezése szükségessé vált. 1981-ben került az otthonba.

Testi fejlettsége korának megfelelő. Baleset következtében az egyik szemére rosszul lát. Járáshibás. Az intézetbe kerülés-kor a pszichológusi vizsgálat, a Binet-intelligencia-teszt alapján az igen alacsony intelligencia övezetbe sorolta.

A foglalkozásokon a következő megfigyeléseket tettük: Betűismerete még nem biztos, néha felcseréli a nagy és a kisbetűket. Másoláskor néha több szót is egybeír. Gyengén olvas. Az olvasmányok tartalmát segítséggel tudja elmondani. Szókincse kevés, válaszai főként egyszavasak. Gondolkodása korának megfelelő. A logikai összefüggéseket felismeri. Számtan feladatait segítség nélkül megoldja. Környezetében tájékozott. Érdeklődése felkelthető, de figyelni csak rövid ideig képes.

Nevelői véleménye szerint nehezen alkalmazkodik a társaihoz.

Agresszív, sérelmeit azonnal verekedéssel torolja meg. A lab-

dajátékokat kedveli.

Tanulmányi eredménye közepes. Ez a teljesítmény nem kíván tőle semmilyen erőfeszítést.

Formaészlelése, grafikus ábrázoló készsége a Santucci-féle mérés alapján - az általunk vizsgált csoportban a legjobb. A 34-ből 29 pontot ért el. Vonalvezetése határozott, biztos. Lendületből rajzol. A maximális pontszámok csökkentését az arányok kissé nagyobbra vétele indokolta. A körök ábrázolásában is biztos kézzel rajzol. Ez a jó ábrázoló-készség tapasztalható a szabadrajzain és családrajzain is. Képei ritmizáltak szerkesztettek. Szívesen használja a színes ceruzákat is. Mindenütt ahol csak lehet, beszínezi, satírozza rajzait. Térkihasználása, színezése biztonságérzetről tanuskodik. Mindenütt megrajzolja a talaj vonalát is. A testrészek közül a kezeket az esetek többségében nem rajzolja meg. Családrajzában a családtagok sorrendjét a hozzá fűződő érzelmi kapcsolatok alapján ábrázolja.

Az 1981-es P.F.T. próba eredményei:

G.C.R-index: Mdn/Q_3

Totális mutató: $m > E > M$ és 1

Az agresszió megnyilvánulásának mutatója: $\frac{E}{M} = 2,25$

Az agresszió feldolgozásának mutatója: $\frac{E}{e} = 0,71$

Az átlagosnál erősebb konformitás jellemzi. Frusztrált helyzetekben, az időre, a körülményekre bízva a megoldást. Agressziói kifejezettek, indulatai a frusztráló

személy ellen irányulnak. Agresszív megnyilatkozásait segítségkéréssé alakítja át.

F. Flórián nem hospitalizált. Értelmi fejlettsége átlagos, konfliktusait "nem veszi a szívére". Erősen frusztrált helyzetekben sérelmeit megtorolja. Jó nevelői kapcsolattal fejlődése zökkenőmentes lesz.

L. Csaba, két éven keresztül kísértük figyelemmel.

1973-ban született, édesanyja L. Mária, édesapja ismeretlen.

Intézeti elhelyezését az anya erkölcstelen életmódja indokolta.

A szegvári nevelőotthonból érkezett. A korrekciós első osztályt nem tudta sikeresen elvégezni. Évismétlő. Anyja időnként látogatja, s ez igen rossz hatással van fejlődésére. A látogatások után trágár szavakat használ, agresszív, cinikus. Magatartásával nagyon sok a probléma. Zavarja a többieket a munkában, magában énekel. Nagyon szeretlen, izgága, túlmozgásos. Önző, sok tekintetben koravén. Társait kifosztja. Erkölcsi fejlődésére főként a prostitúált anya hatása érezhető.

Értelmi fejlődése, gondolkodása lassú, beszéde szaggatott. Nagyon nehezen fogalmazza meg mondanivalóját. A tanuláshoz nem sok kedve van. Logikai készsége alacsony szintű. Lassan olvas. Számtanból igen gyenge, csak a tízes számkörben mozog biztosabban. A közös munka nem érdekli. A csoport többi tagjára rossz hatással van.

A Hilda Santucci-féle író-rajzoló mozgás fejlettségét mérő feladatsort 17 ponttal oldotta meg. Az alacsony pontszámot a teljesen szálkás, tüskés vonalvezetés indokolta. Néhány ábrán a lényeges jegyeket sem ismerte fel. A 17 pont alapján erre a feladatra gyenge minősítést kapott.

Családrajza korának megfelelő szintű. Ezen is feltűnő a szálkás rajzolási mód. Család-fogalma kialakulatlan. Ismerősök jelennek meg családtagokként. Bár apját nem ismeri

- katonatiszti ruhában rárajzolja a családrajzra. A testrészek - a fül és a lábfej kivételével - megjelennek a rajzokon. Talajnak a rajzlap alját tekinti. Csak grafit ceruzát és tollat használ, a színek közül nem választ egyet sem. A ceruzát görcsösen tartja, nagyon lassan rajzol.

1981-ben el akartuk végezni vele a P.F.T-próbát. A felvételi során teljesen oldott volt, de a többszöri instrukció és szituáció - magyarázat után sem volt képes válaszolni. Nem a frusztrált, hanem a frusztráló személy helyébe élte bele magát, mindig megismételte annak mondatait. Szereptévesztése folyamatosan a tizedik képig megmaradt. Ennél a szituációnál a teszt-felvételt nem folytattuk tovább.

L. Csaba fejlődése elsősorban erkölcsi vonatkozásaiban problémás. Édesanyja hatására devianciák sorának kezdeteit tapasztaltuk. /Lop, hazudik, verekedik, önző, cinikus/. Nevelőinek véleménye szerint távolabbi intézetben kellene elhelyezni, hogy anyja hatása kevésbé érvényesülhessen.

B. Imre Tamás. Egy éven keresztül kísértük figyelemmel. 1974. február 14-én született Szegeden. Édesanyja B. Julianna, édesapja ismeretlen. 1980. május 10-e óta állami gondozott. Az intézeti elhelyezést az anya életmódja tette szükségessé. Munkaviszonya nincs, élettársait változtatja, italozik. A gyereket elhanyagolták, étkeztetéséről az utóbbi időkben már a szomszédok gondoskodtak.

Nagymamája látogatja, időnként kimenőre viszi. Az anyával csak nagyon ritkán találkozik. Az édesanya életmódja miatt a hazalátogatást az intézet nem engedélyezi. Szeret a nevelőotthonban élni.

Tanulmányi eredménye jó. Az osztályban a jobb képességű gyerekek közé tartozik. Figyelme ingadozó, hosszan koncentrálni nem képes. A betűket jól ismeri, folyékonyan olvas, írása pontos, betűformálása szép. Munkáinak külső alakjára is ügyel, füzetei tiszták, rendesek.

A kudarcot nehezen viseli el. Sérülékeny, nagyon érzékeny, hamar sír.

1981. februárjában az író-rajzoló mozgás fejlettségét vizsgáló feladatsort jól /26 pont/ oldotta meg. Vonalvezetése célirányos, biztos, Ceruzafogása erős, ennek ellenére halvány vonalakkal ábrázol. Mindegyik másolandó ábrán felismerte a lényeges jegyeket. Jó megfigyelő. A körformák másolásában bizonytalanabb. Író-rajzoló mozgásfejlettsége korának megfelelő.

Családrajza laza családi kapcsolatairól és igényéről tanuskodik. Elsőként magát rajzolta le kisdobos nyakkendővel, majd közvetlenül utána, nagyobb, intézeten kívüli barátját. Az anya élettársát, bár tudja, hogy nem ő az édesapja rárajzolja a lapra. Édesanyja zárja a sort, ő a legkisebb figura a képen. Családrajza erős baráti kapcsolatról beszél. Emberábrázolása, rajzkészsége korának megfelelő. Az alakok testrészeit többségében megrajzolja, a nemeket hajhosszúság és ruházat alapján különíti el. A talaj vonalát mindenütt meghúzza.

Az 1981. januárjában felvett P.F.T-próba eredménye:

G.C.R-index: Mdn/Q_3

Totális mutató: $M' > E > m$

O-D faktor $> Q_3$!

Agresszió iránymutatója: $\frac{E}{I} = 2$

Agresszió megnyilvánulásának indexe: $\frac{E}{M} = 4$

A P.F.T-próba alapján az átlagosnál erősebb konformitás jellemzi. Totális mutatója és az O-D faktor indexe alapján magas akadálydominancia - a normálisnál jóval erősebb akadályuralom jellemzi. Erősen frusztrált helyzetek agressziót indukálnak. Agressziója erősebb, mint önkritikája. Ebben az életkorban ez normális jelenségnek tekinthető. Konfliktusait nem próbálja megoldani, bennük az akadályt hangsúlyozza.

B. Imre Tamás átlagos értelmi képességekkel és teljesítőképessé-

ségekkel rendelkezik. Nem hospitalizált, értelmi fejlettsége korának megfelelő. Érzelmileg retardált, szenzibilizált. Tendenciájában egy értelmileg átlagosan fejlődő, beilleszkedő, esetleg neurotikus megnyilvánulásokat mutató fejlődési irány várható.

IX.

A vizsgálatok eredményei

A vizsgálatok során kapott adatokat az egyes fejezetekben már jórészt elemeztük. Az összegzésben csak a kiugró, feltűnő jelenségeket vettük újra szemügyre. Az elemzésnél azt a sorrendet alkalmazzuk, melyet a személyiségzavarok ismertetésénél is használtunk.

1. A motorikum fejlettsége
2. Az intellektus,
 - a beszéd
 - a gondolkodás fejlődésének jellemzői
3. Az érzelmi fejlődés sajátos vonásai
4. Az erkölcsi szféra fejlődésének problémái
5. Pszicho-szomatikus reakciók, vegetatív zavarok.

1. A motorikum fejlődésének jellemzői

Nevelőotthonos tanulóink mozgásának megismerésére nem végeztünk vizsgálatokat, így a megfigyeléseink során tapasztaltakról számolunk be. Ezeket az adatokat a személyiségrajzokban is közöltük.

Legfeltűnőbb jelenségként azt észleltük, hogy a nevelőotthonos gyerekeknek igen nagy a mozgásigényük. Az erőteljes mozgásigény mind a játékok, mind a munkafajták kiválasztásában nagy szerepet kapott. A játékok közül azokat igényelték és szerették, amelyek nem helyhez kötöttek. Szobai foglalkozásoknál is a helyváltotatással járó formákat kedvelték. Az erős mozgásigény ennek a kor-nak életkori sajátossága is. Nevelőotthonos tanulóink azonban szinte kizárólagosan a helyváltotatást igénylő feladatokat szeretik.

Fizikai munkához való viszonyuk jó, ezekben a tevékenységekben is mozgásigényüket elégíthetik ki.

Mozgásfejlődésük zavarainál a hipermotilitást néhány esetben tapasztaltuk. Egy részük szinte pillanatokra sem képes egy helyben maradni, a széken nem tud nyugodtan ülni, állandóan változtatják helyüket és helyzetüket. Mozgásuk gyors, hirtelen, kapkodó. Az egész testük egyszerre, összességében és állandóan mozgásban van.

Ritkán, de találkoztunk mozgáskoordinációs problémákkal is, főként a rajzolások és írás során. A mozgás - rajzolás, írás - indítása után a vonal nem az elképzelt utat futja be. Lendületből rajzoltak, írtak, majd a kezdet után a mozgás hirtelen felgyorsult, és nem a kívánt irányban haladt tovább, a ceruza szinte "megszaladt". Az írás és rajzolás során a kezük hamar elfáradt, egyre görcsösebben fogták a ceruzát, s az idő haladtaival a teljesítmény minősége is romlott. A szenzomotoros koordináció is a cselekvések gyakorlásával fejlődik.

Az udvari játékokban azonban szinte fáradhatatlanok voltak. Gyorsak, fürgék, könnyed mozgásúak.

A gyerekek többsége nagyon élénk, nagy gesztusokkal, hadonászva, erőteljes mozgásokkal kísérve beszélt. Beszédüket erőteljes mimikával hangsúlyozták.

A gátolt tanulók mozgásai merevebbek voltak, arcjátékuk szegényes.

A finomabb mozgásokban - manuális ügyességet kívánó feladatokban - gyengébben teljesítettek, mint a gyorsaságot, lendületet, vagy erő kifejtést igénylő tevékenységekben.

Összegezve: Nevelőotthonos csoportunk mozgásigénye igen nagy, fejlődési problémák között a túlmozgásosság dominál. Kézügyességet igénylő feladatokban gyakorlatlanok, mozgásintenzitásuk a játékok, fizikai munkák, és sportolás során nagyon erőteljes.

2. Az intellektus fejlődésének jellemzői

- A beszéd fejlődése

A beszéd megfigyelése alkalmas az értelem fejlődési fokának megítélésére. Formai szempontból nevelőotthonos csoportunkban a következőket tapasztaltuk:

Több gyerek beszédhibás, főként pöszeséggel és dadogással találkoztunk. Feltűnő volt az akadozó beszéd, mintha a gyereknek hirtelen nem jutott volna eszébe a megfelelő szó. Elindították a mondatot, de nem fejezték be. Ha kivártunk sem folytatták, csak ha az általunk felsorolt folytatás-variánsok közül választhattak.

Elég gyakori jelenség volt az egyszavas válaszadás, főként gátolt gyerekek esetében.

Gondolatainknak szóbeli kifejezése mindig konkrétumokra vonatkozott, szókincsük elég szivár, szegényes és főként sematikus volt. Az olvasmányok tartalmát nagyon leegyszerűsítve, rövid tömondatokban fogalmazva, hasonló szókinccsel mondták el. Terjengős bőbeszédűséggel egy esetben sem találkoztunk.

Beszédük ritmusára is az akadozó, váltakozó tempó volt a jellemző. /Pl.: három gyors tempójú szót hosszú szünet követett, majd csak segítséggel tudták kifejezni gondolataikat./

Összességében a beszédfejlődés zavarai között pöszeséggel, dadogással, akadozó beszédtempóval, kiegyenlítetlen ritmussal, sematikus, hasonló, szegényes kifejezési eszköztárral találkoztunk.

- A gondolkodás fejlődésének jellemzői.

A beszéd tartalmi elemzése a gondolkodás hiányosságait is felfedi.

A tartalmi jellemzők közül kiemelkedik a témaszegénység. Ez a jelenség más tevékenységükben is felfedezhető volt. Okait a tapasztalások körének leszűkülésében látjuk.

Gondolkodásuk másik jellemző vonása a konkrétumokhoz kötöttség. Képesek konkrét fogalmak megértésére, de nehezen jutnak el a fogalommal való műveletek alkalmazásának magas szintjére. A fogalmi gondolkodás alacsony színvonala a későbbiekben a valóság szélesebbkörű megismerésének is akadálya lehet.

A fogalmi gondolkodás hiányosságait jelezték a következő jelenségek is:

- A munkafüzet feladatait önállóan nehezen oldották meg,
- a szöveges számtani feladatok nagy problémát jelentettek számukra,
- az olvasmányok tartalmát, film cselekményét nehezen tudták elmondani, illetve az eseményre koncentráltak.

A fogalom - megértésükben is főként érzékletes jegyek domináltak. Nagy problémát okozott számukra az elvont fogalmak lényeges jegyeinek kiemelése. A lényeges jegyek meghatározásában nem a logika, hanem sokszor saját életük érzelmi traumái domináltak. /Pl.: az a jó ember, aki nem adja intézetbe a gyerekét, vagy nem iszik./ Az elvont fogalmak magyarázatakor konkrét példát hoztak fel, vagy

kevésbé lényeges /de az ő életükben esetleg lényeges/ jegyeket emeltek ki.

Fogalomalkotásukban és magyarázatukban is szerepet kapott a sztereotípia, /lásd: beszéd fejlődése/ ez a jelenség a iskolai tanítás, mint tapasztalási lehetőség dominanciájának veszélyeire is figyelmeztet. Verbális tudásuk és kifejezésük stereotíppá válhat, mely a kreatív gondolkodást és cselekvést akadályozhatja.

Gondolkodási műveleteikben is a túlzott konkretizálás és sematizmus veszélye tűnt fel.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a tapasztalati lehetőség köre szerepet játszik a gondolkodás és a beszéd fejlődésében. Nevelőotthonos tanulóink is a saját környezetükkel összefüggő feladatokat jobban oldják meg és mondják el, mint amiben kevés, vagy esetleg nincs is tapasztalatuk. A gondolkodásra indíttatás-motiválás - a környezettel való kapcsolat minőségének is függvénye. A sztereotíp, sematikus, ismétlésre koncentrált feladatválasztás és feladatmegoldás az érdeklődés beszűkülésének és a biztos sikerélmény reményének következtében is létrejöhet.

Nevelőotthonos tanulóink emlékezetében is a konkréthoz való tapadás gyakoriságát fedeztük fel. Ezt összefüggésbe hozhatjuk a fogalmi gondolkodás alacsony színvonalával. Vagyis, ha a gondolkodás nem a lényeges, általános jegyeket emeli ki, akkor ezt pro-

dukálni - nyilvánvalóan - az emlékezet sem képes.

Az emlékezés, felidézés problémáit még fokozza, hogy a gyerekek többsége mechanikusan tanul, s az új ismeretanyag szóbeli felidezésére a csoportlétszámok miatt kevés lehetőségük van.

/Az olvasmányok tartalmának elmondására néha közvetlenül az elolvasásuk után sem voltak képesek./ A felidezés nehézségeit a figyelem szétszórtsága, zavarai, a koncentráció hiánya is fokozza.

A nevelőotthonos tanulóink iskolai teljesítménye igen alacsony szintű. Már az első osztályban többen megbuktak, másodikban pedig a csoport kétharmada évismétlő volt.

Összességében az intellektus fejlődésének problémáinál a következőket emeltük ki:

- beszédhiba /pöszeség, dadogás/,
- akadozó beszédtempó,
- szegényes, sematikus szókincs,
- témaszegénység,
- a fogalmi gondolkodás alacsony színvonala,
- verbális és logikai sztereotípiák,
- mechanikus tanulás,
- a figyelem zavarai,
- tanulásmotiváció hiánya,
- a grafikus ábrázolás és térészlelés alacsony szintje.

Az intellektus fejlődésének problémáinál még egyszer megemlítjük, hogy a környezet, az élettér beszűkülése és az érzelmi kötelékek - érzelmi alapon történő motiválás - hiánya az értelem fejlődésére, - elmaradásra - is kihat.

3. Az érzelmi fejlődés sajátos vonásai

Nevelőotthonos tanulócsoportjaink érzelmi életének sajátos vonásait a vizsgálatok eredményeinek értékelésekor, és a személyiségrajzokon belül is kiemeltük.

A legjellemzőbb sajátosságokat a következőkben fogalmaztuk meg.

Domináns vonásuk az érzelmi bizonytalanság, kiegyensúlyozatlanság. Az intézetbe kerülés tényét traumatikus élményként élik meg. Kapcsolataik és teljesítményük kudarcainak következtében veszítik el biztonságérzetüket.

Kapcsolatigényük nagyon erősen él bennük, ugyanakkor a sikertelen próbálkozások a kontaktusképesség sérülését eredményezik.

A kiszolgáltatottság és tehetetlenség érzése is gyakori jelenség.

Érzelmi szükségleteik azonnali, gyors kielégítésére törekszenek. Viselkedésüket - esetenként - infantilis jegyek kísérik.

Konformitási vágyuk erőteljes.

Életük sikertelen próbálkozásai és az elszenvedett negatív élmények hatására szenzibilizálódtak, ennek következtében problémáik és konfliktusaik megoldásában inadekvátak.

A sikertelenség és szenzibilizálódottság következtében magatartásukban és reakcióikban depresszív, vagy agresszív tendenciák érvényesülnek. Durva megnyilatkozásaikkal félelmeiket és szorongásaikat oldani próbálják. Valós, vagy vélt sérelmeiket azonnal megtorolják. Fejlődésükben az agresszív tendencia erősödése várható.

Miből eredhet ez a sok-sok érzelmi probléma. El kell választanunk a gyerekek két csoportját. Az egyik csoportba tartoznak akik születésüktől kezdve intézetben nevelkedtek, a másik csoport, akik később, két-három éve kerültek az otthonba.

A születésüktől kezdve intézetben nevelkedettek - /személyiség-rajzok, 90 o.-tól 132 o-ig/ - anya nélkül nőttek fel. A pszichológiai szakirodalmak egész sora foglalkozik az anyának a születés pillanatától tartó - fontos szerepével. Mely funkcióknak nem tud megfelelni az intézeti nevelés, bármennyire lelkiismeretesek is nevelői.

Harmónikus anya-gyerek kapcsolatot mindenfajta későbbi érzelmi alap-mintájának tekinthetünk. A megszületett kisbaba biológiai szükségleteken túl érzelmi szükségletekkel is rendelkezik. Ez az első kapcsolat a felnőttkori érzelmi biztonság alapját nyújtja. Az érzelmi biztonság alapja a csecsemőkori testi /simogatás, ápolás, stb./ és érzelmi /becézés, mosoly, gügyögés, stb./ együttélés következménye. A nevelőotthonban élő csecsemők ennek csak részét élvezhetik. Az anya hiányában már csecsemőkorban jelentkeznek a depresszió és a hospitalizmus tünetei. /Bagdi, 1977./ Főként az első idők okoznak súlyos, alig korrigálható hibákat. A csecsemőkori hospitalizmus tüneteit a következőképpen írhatjuk le /Bagdi, 1977./

- közönyösség,
- mozgáslassulás
- üres arckifejezés
- kapcsolatképtelenség.

A csecsemőkori hospitalizmus tünetei továbbélnek, és még felnőtt korban is éreztetik hatásukat.

Nevelőotthonos csoportunkban négy olyan gyerekkel találkoztunk akik születésüktől kezdve intézetben élnek. Személyiségrajzukban a következő érzelmi jellemzőket emeltük ki.

Mind a négy tanuló jellemzésekor igen erőteljes agresszivitást tapasztaltunk. A négy gyerek közül három viselkedésén a hospitalizáltság továbbélésének jeleit figyelhettük meg. A környezetükkel való kapcsolatuk semleges, de sérelmeikre agresszióval válaszolnak. Ez igen erőteljes, ugyanakkor hamar felváltja a beletörődés, a belenyugvás, az érdektelenség. Környezetük felé irányuló segítségigényük szinte minimális. Elvonultan játszanak, hangulatuk inkább tompa és egykedvű. Mozgáslassúságot nem találtunk, sőt a túlmozgásosság volt jellemző tulajdonságuk. Reakcióikban gyakran tűnt fel infantilis, hisztériás vonás is - gyors tempóban-majd érzelmi tompaság követte.

Ezeknél a gyerekeknél az intézet próbálta pótolni mindazokat a szocializációs funkciókat, melyeket a családnak kellett volna vállalnia. Ezek közül had emeljük ki azt, amelyet saját szóhasználatunkkal "fészek"-funkciónak hívunk. A fészek-funkcióban benne van a biztonság, az oda tartozás /identitás/, a szeretetet adni és szeretetet kapni, kontrollálni, korrigálni, hasonlítani tartalmak. A család ezeken kívül még számos szociálizációs funkciót teljesít - akarattalanul. Mindezeket az intézetben felnövő gyerekek elsősorban nem átélik, hanem ismeret formájában kapják. Érzelmi fejlődésük bizonytalanságai is ebből fakadnak.

A valahová tartozás érzésének kialakulását akadályozza az intézetváltás /csecsemőotthon, óvodásotthon, alsó tagozatos otthon, stb./. A szereteten 15 gyerek osztozik, s a nevelők is az intézettel együtt váltják egymást. Mérhetetlenül kibővül az a kör, akihez hasonló módon lehetne viszonyulni, mint a szülőhöz. A kontroll és az ideál köre viszont leszűkül egy-két személyre. Az érzelmi bizonytalanság, kapcsolatképtelenség, és a sztereotíp viselkedés dominanciájacezekben, és a hasonló okokban kereshetők.

A gyerekek másik csoportja egy-két-három éve került az intézetbe. Egy sincs közöttük, aki teljesen árva lenne. Az otthonba kerülést a szülők, vagy szülő erkölcsstelen magatartása okozta. A torzult mikrokulturális hatásoktól védi az állam a gyerekeket azzal, hogy intézetben helyezik el őket. Az otthonba kerülést is kétféle viselkedéssel reagálták le. Gátolttá, vagy nagyon agresszívvá váltak. Tanulmányi eredményükben azonban általában javulás volt tapasztalható. Erősen él bennük a család utáni vágy. Gyakran fantáziálnak, "mesélnek" erről, vagy teljesen elhallgatnak, ha a család kerül szóba. Nagyon sérülékenyek, sensibilizálódtak. Inadekvát reakciójuk elsősorban agresszió. Biztonságérzetük hiányának oka a pszichés túlterhelés és a család elvesztésének következménye.

P.F.T-próbájuk során feltűnt az a jelenség, hogy a kezdeti akadálydomináns válaszreakciókat a szituációk során erősödő személyhangsúlyos, agresszív válaszok váltják fel. Agressziójuk

frusztrált helyzetekben fokozatosan erősödött.

Érzelmi konfliktusaikat rajzaikban jól proiciálják.

Míg a születésüktől kezdve intézetben nevelkedők nem rajzoltak családot, vagy konvencionális családszerkezetét ábrázoltak, a családból jövők családrajzai bonyolult kapcsolataikat tükrözik. Családfogalmuk rendezetlen, sok esetben szétágazó szerkezetet jelöl.

A rendezetlen családi körülmények közül intézetbe került gyerekeknél a család szocializációs funkciói a társadalmunkban elvárt normákkal szemben működtek. Az érdekek, értékek, érzelmek, vagy a motívum-és célrendszer vonatkozásában a családi hatásrendszer torzult.

Attól függően, hogy ezek a torzult hatások megfelelnek, vagy ellentétesek a gyerek érdekeivel, értékeivel vagy érzelmi viszonyaival, elfogadja azokat, vagy külső, belső konfliktusokat okoz, a személyiség zavarait hozhatja létre.

Az intézetbe általában kimerülve kerülnek a gyerekek. Sensibilizálódásuk a súlyos és tartós negatív hatások, az alkalmazkodás nehézségei miatt jött létre. Az alkalmazkodási képtelenség fokozatosan alakul ki. Ha az ártalom az ellenállóképességet jóval meghaladja, lehetetlenné válik a további alkalmazkodás. Az idegrendszer felemészti eddigi tartalékait, és a kimerülés állapota bekövetkezik. Pavlov kutatásai bebizonyították, hogy elviselhetetlenül nagy megterheléskor a sejt kifárad. Ez a kimerülés elváltozásokat hoz létre az idegrendszerben belül is.

/Geréb, 1975./

Megpróbáltuk felvázolni azt a mechanizmust, amely a torz környezeti hatások következtében játszódik, s jelezni azt, milyen állapotban érkeznek a nevelőotthonokba a "problémás" családok gyerekei.

Az intézetbe kerülve a tanulók a családot mégis hiányként élik meg. Szinte mindenütt van ugyanis legalább egy ember, akihez a szeretetkapcsolat szálai fűzik. Az otthonba kerülve ez a szál meglazul. Megszűnnek a mikrokulturális ártalmak, de leszűkülnek az interperszonális kapcsolatok is. A kielégítetlen interperszonális kapcsolatot kínzó igényként élik át, s érzelmi fejlődésük problémáit is ezek okozzák.

4. Az erkölcsi szféra fejlődésének problémái

E területen is néhány szembetűnő jelenséggel találkoztunk.

A hazugságok főként a fantázia és a vágy hazugságai voltak. Azok a gyerekek akik családból érkeztek, nappali, hangos álmodásaik során vágyaikat mondták el. Ezek a mesék harmónikus családi viszonyokról és szeretetről beszéltek. Az apák - még az ismeretlenek is - hősként, katonaként, pilótaként jelentek meg az elbeszélésekben és a családrajzokon. Kielégítetlen szükségleteiket próbálták a mesében átélni. A "hazugságok" másik fő témája: a hazamenetellel kapcsolatos. A történetben általában felmentették a szülőket, akik: objektív okok miatt kénytelenek voltak intézetbe adni a gyereküket, de nemsokára megváltozik ez a körülmény és ők hazatérhetnek. Ezek közül a gyerekek közül jónéhányat már hónapok óta meg sem látogatták a hozzátartozók.

A nevelőotthonos gyerekek nem a megtévesztés szándékával hazudtak. Saját vágyaikat öntötték szóba, s elmondva a történetet szinte önmaguk számára tették kellemesebbé az intézeti életet, azt egy átmeneti állapotként tüntetve fel, amit el kell viselni.

A "hazugságok" másik fajtája önértékelésükkel volt kapcsolatban. Tanulmányi eredményüket és teljesítményüket - szinte kivétel nélkül - mindig jónak tüntették fel, még akkor is, ha évet kellett ismételniük. Ezeknek okát a következőkkel magyaráztuk:

Életük során főként kudarcot kellett elszenvedniük. Ezek a kudarcok kisebbségi érzést, vagy ennek túlkompenzálásaként nagyra-törő álmokat fogalmaztatnak meg velük.

Másrészt, egy egészen más teljesítmény értékrendben mozognak, mint a családban élő gyerekek. A közepes már igen jó teljesítménynek számít, csak a bukás esik az értékek szféráján kívül. Saját iskolai teljesítményük is csak ennyire fontos a nagy többség számára.

A hazugságok létrejöttében közrejátszhat még a rossz kudarc-tűrés is. A tényleges problémát letagadva, nem kell újra átélniük a kudarcból származó megítélést. Védekezésként is hazudhatnak, segítve elviselni önmaguk újabb sikertelen próbálkozásainak kudarcát.

Az eltulajdonítás elsősorban a születésüktől kezdve intézetben nevelkedett gyerekeknél jelentkezett. Közülük /4 főből/ kettő gyakran "talált valamit", általában nem értékes dolgokat.

Úgy gondoljuk, ez a személyi tulajdon fogalmának kialakulatlan-ságából ered. Az intézeti élet ezen a területen kevés tapasztalási lehetőséget nyújtott, s a felébrent birtoklási vágyat csak így tudták kielégíteni. A két gyerek közül az egyik kéregetéssel is megpróbálkozott, ezzel akarta kivédeni a lopásból származó elítéltség kínzó élményét.

A családból érkezett gyerekek között ritkán, de előfordult a trágár beszéd. Egy gyereknél ez gyakori jelenség volt, főként ha az édesanyja kivitte az otthonból néhány órára.

A felsorolt problémákat nem tekinthetjük valódi hazugságoknak és valódi lopásnak.

Mégis a felnőtt kori bűnelkövetők és deviáns magatartásúak között találunk állami gondozásban felnőtt gyerekeket. Ennek okai az intézeti gyerekek társadalmi beilleszkedésének problémáival hozhatók összefüggésbe.

Az alkalmazkodási, beilleszkedési képtelenségük következtében elmagányosodnak, vagy szembekerülnek a felnőtt társadalommal. Egyszerre olyan gondolatokkal kell szembenéznük, amire az ott-hon nem tudta megtanítani őket.

5. Pszichoszomatikus reakciók, vegetatív zavarok

Leggyakrabban a körömrágással találkozunk. A körömrágás ténye belső érzelmi feszültségekről tájékoztatott bennünket. Milyen mechanizmusok játszódnak le e tevékenység kialakulásakor?

A szakirodalom főként az ujszopó gyerekek örömszerző tevékenységeként tartja számon. /Nemes, 1974./ Elképzelhető az is, hogy a pszichés túlterhelés levezetésének eszközévé válik. Tartósan megerősítő hatások következtében a szorongás, a feszültség, a félelem érzés felerősödik, s a körömrágással a gyermek a feszültségek oldását akarja elérni.

Hasonló problémát tükröz a tic is. Nevelőotthonosainknál egyszer találkozunk ezzel a tünettel. Mechanizmusáról dolgozatunk elméleti bevezetőjében már beszéltünk.

Gyakori a gyerekek között az éjszakai ágybavizelő. Miután már mindannyian elmúltak 7 évesek, az enuresist pszichés zavar megjelenítőjeként értelmezzük. Valószínű, hogy a bevizelő gyerekeknél a testi működés ezen a ponton a legtámadhatóbb, így a vegetatív zavar is ezen a funkción jelenik meg. A vegetatív szervek összes működését az autonóm idegrendszer irányítja, melynek működése érzékekhez, de emlékekhez és gondolatokhoz is kötött. Előfordulhat tehát, hogy egy "izgalmas" kínzó álom, emlékép elnyomja a vizelési inger érzékletét, a "beidegzett" feltételes gátlás nem működik, és a hólyag kiürül.

Az érzelmek, félelmek emlékezetbe idézése megjelenik a rá gondolás során is. Nem kell, hogy új, vagy a már megtörtént szituációhoz hasonló jöjjön létre.

A vegetatív idegrendszer az izomrendszer működését is szabályozza.

Az intézetbe kerülés után közvetlenül az éjszakai ágybavizelők száma megnőtt, enuresisük erősödött, majd az idő múlásával fokozatosan csökkent.

X.

Munkánk során hipotéziseink közül a következő feltevéseink igazolódtak.

Nevelőotthoni csoportunkban a legsúlyosabb problémákat az érzelmi fejlődésben találtuk. Érzelmi retardáltságuk okát az interperszonális kapcsolatok hiányában és létező kapcsolataik felületességében kerestük. A legsúlyosabb a helyzet a születésüktől intézetben nevelkedő gyerekeknél. Érzelmi életük alapozásából kimaradt, vagy hiányosan voltak jelen a szeretet-kontaktus alapozó jelei: a mosolyváltás, az együtt megélt élmények, az azonosulás és tagadás, stb. egyéni variációi, személyre szabott formái és tartalma. Az érzelmi biztonság alapjainak lerakása csak szeretetteljes személykapcsolatban és kapcsolatokban biztosított. A szeretet érzése, maga is tanult, folyamat eredménye, egyben motívum is a viselkedési szokások és elvárások teljesítéséhez.

A családtól való elszakadás ténye, maga is retardáltságot okozhat, a kapcsolatok elvesztése fokozza az lemaradás mértékét.

Az érzelmi retardáltság és zavarok következtében az általunk vizsgált csoport inadekvát reakcióiban az agresszív tendencia domináns volt.

Az érzelmi bizonytalanság a kapcsolatteremtés képességének alacsony szintjét eredményezték. Nagy kontaktusigény mellett a kap-

csolatok kialakításában és megtartásában fejletlenek.

Értelmi fejlődésük tempója lassú. Teljesítményük javítására érzelmi motívumok kiányában nem törekszenek.

Az intézetben eltöltött idő és a hospitalizmus kapcsolatát - a csoportok kis létszáma és a születésüktől kezdődően intézetben nevelkedők alacsony számaránya miatt - nem sikerült regisztrálni.

Tisztában vagyunk azzal, hogy e néhány gyerek élete és fejlődése nem reprezentálja az állami gondozottak egészének sorsát, problémáit. Ha az így kapott tények általánosításra nem is alkalmasak, de újabb kérdések megfogalmazását vethetik fel:

Csökkenthető-e az adott intézményi kereteken belül a lemaradás mértéke?

Az állami gondozásba kerüléssel a veszélyeztettség megszűnik, a hátrányos helyzet megmarad, s ugyanúgy fennáll a nehezen nevelhetőség lehetősége is.

Munkánkat folytatjuk tovább. Szándékunkban áll egy olyan metódika kipróbálása, - amely pszichoterápiákhoz hasonlóan - az összes művészeti ág /mozgás, tánc, zene, irodalom, képzőművészet, színház/ terápiás lehetőségeit egyesítve és felhasználva a lemaradások és torzulások korrekcióját tartja feladatának.

XI.

Felhasznált irodalom

1. Mérei Ferenc-V. Binét Ágnes: Gyermeklélektan
Gondolat, Budapest, 1975.
2. Dr. Gegesi Kiss P.-Liebermann: Személyiségzavarok gyermek-
korban
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
3. Dr. Gegesi Kiss Pál: Gyermekklinikai pszichopatológia
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
4. Böszörményi-Bruckner: A gyermekkor és az ifjúkor pszic-
hiátriája
Medicina, Budapest, 1979.
5. Mérei Ferenc-Szakács Ferenc: A klinikai pszichológia
gyakorlata
Medicina, Budapest, 1971.
6. Nevelőmunka a nevelőotthonokban
Tankönyvkiadó, Budapest, 1972.
7. Dr. Pentorini Rezső-Dr. Horváth Szabolcs: Személyiségza-
varok
Medicina, Budapest, 1972.
8. Kiss Tihamér: Az író-rajzoló mozgás fejlettségének vizsgá-
lata iskolába lépő gyermekeknél
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
9. Pálhegyi Ferenc: Gyermekek frusztrációs próbája
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

10. Dr. Nemes Livia: Pszichogén tünetképződés a kisiskolás korban
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.
11. Dr. Hermann Alice: Értelmi elmaradás, értelmi fejlődés az óvodásotthonokban
Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
12. Nyíró Gyula: Pszichiátria. Egyetemi tankönyv
Medicina, Budapest, 1961.
13. Hornné-Bóna-Tarkovác: Adatok a hospitalizáció káros hatásáról Rorschach-jegyzőkönyvek alapján
Pszichológiai Tanulmányok, Budapest, 1965.
14. Járó Miklósné: A rendezetlen családi kapcsolatok megnyilvánulásai a nevelőotthonban nevelkedő gyermekek érzelmeiben, magatartásában és teljesítményében
Pedagógiai Szemle 1966/9.
15. Mérei Ferencné: A környezet szerepe a beszédfejlődésben, különös tekintettel az állami gondozott gyermekekre
Budapest, 1966. Gy. T. F. Évkönyve
16. Szabó-Ladócsi-Róma: Környezeti tényezők hatása a gyermeki személyiség fejlődésére. Állami gondozott és családi környezetben élő gyermekek komplex vizsgálata
Pszichológiai tanulmányok 1972/XIII.
17. Murányi-Kovács Endréné: Az intézetben nevelkedő, nem hospitalizált gyermekek és serdülők emocionális fejlődése
Pszichológiai Tanulmányok 1972.

18. Kabainé Huszka Antónia: A csecsemőotthonokban nevelkedő
1-36 hónapos gyermek szociális érzelmeinek alaku-
lása játékhelyzetekben
Pszichológiai tanulmányok 1968/XI.
19. Ranschburg Jenő: Félelem, harag, agresszió
Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.
20. György Júlia: A nehezen nevelhető gyermek
Medicina, Budapest, 1965.
21. Harsányi István: A tanulók megismerése
Tankönyvkiadó, Budapest, 1971.
22. Kürti Jarmila: Folyamatosság és szakaszosság az értelmi
fejlődésben
Magyar Pszichológiai Szemle 1981/1.
23. B. Kakas Gizella: Az alkotóképesség és a frusztráció-to-
lerancia kapcsolatának vizsgálata
Magyar Pszichológiai Szemle 1981/1.
24. Az intézeti nevelés pszichológiai kérdései
Magyar Pszichológiai Szemle, 1981/2.
25. A deviáns viselkedés szociológiája
Gondolat, Budapest, 1974.
26. Hátrányos helyzetű tanulók
Pedagógiai Szemle 1967/7.
27. Szenci László: Hátrányos helyzetű tanulók segítése
Pedagógiai Szemle 1969/9.

28. Perczel Tamás-Völgyesi Pál: Az agresszív magatartásmód
komplex jellege, differenciálhatósága
Magyar Pszichológiai Szemle 1970.
29. Nagy László: Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából
Ginges és Wolfner ny. Budapest, 1905.
30. Az affektivitás vizsgálata. A Lüscher-teszt alkalmazási
lehetőségei és standardizálása
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
31. Vincze László: Vizsgálati módszerek a lélektanban.
A teszt.
Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.
32. Balogh Jenő: A vizuális nevelés pedagógiája
Tankönyvkiadó, Budapest,
33. Székácsné Vida Mária: A művészeti nevelés hatásrendszere
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.
34. Gazsó Ferenc: Iskolarendszer és társadalmi mobilitás
Kossuth K. Budapest, 1976.
35. Dr. Bagdy Emőke: Családi szocializáció és személyiségza-
varok
Tankönyvkiadó, Budapest, 1977.
36. Dr. Arató Endréné-Dr. Csoma Vilmos-Tihanyi Andor:
A kifejezőképesség fejlesztése az általános iskola
1-4. osztályában
Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.
37. Dr. Kardos Lajos: Általános pszichológia
Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.

38. Dr. Geréb György: A megterhelés pszichológiai problémái a "gyorsuló időben"
Szeged, különlenyomat
39. Ruth Bang: Segítő kapcsolat
Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.
40. Az alkotó gondolkodás kutatási problémái
szerkesztette: Salamon Jenő
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
41. Az állami gondozott fiatalok társadalmi beilleszkedése
szerkesztette: Járó Miklósné
Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1978.
42. Dr. Veczkó József: Gyermek- és ifjúságvédelem
Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
43. Kozma Tamás: Hátrányos helyzet
Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.
44. Bűnöző fiatalok; válogatta: Dr. Münich István
Dr. Szakács Ferenc
Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1977.
45. Dr. György Júlia: A nehezen nevelhető gyermek
Medicina, Budapest, 1965.
46. Dr. Huszár Tibor: Fiatalkorú bűnözők
Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
47. Dr. György Júlia: Az antiszociális személyiség
Medicina, Budapest, 1967.
48. A gyakori beszédhibák
szerkesztette: Szabó László
Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.

49. A gyógypedagógia alapproblémái

szerkesztette: Dr. Göllesz Viktor
Medicina, Budapest, 1979.

Tartalomjegyzék

I.	A hátrányos helyzet, a nehezen nevelhetőség és veszélyeztetettség elhatárolásának problémáiról	3.- 10. o.
II.	A nehezen nevelhetőség enyhébb esetei, a személyiségzavarok és azok tünetei	11.- 37. o.
III.	Hipotézis - a felhasznált módszerek - a vizsgálatok menete és körülményei	38.- 42. o.
IV.	Nevelőotthoni és családban élő gyerekek rajzainak többszemponú összehasonlítása, elemzése	43.- 63. o.
V.	A grafikus ábrázolás fejlettségének vizsgálata	64.- 69. o.
VI.	Nevelőotthonos tanulók frusztrációs próbája	70.- 82. o.
VII.	Nevelőotthonos tanulók szín-forma játéka	83.- 89. o.
VIII.	Személyiségrajzok	90.- 132. o.
IX.	A vizsgálatok eredményei	133.- 151. o.
X.		152.- 154. o.
XI.	Felhasznált irodalom	155.- 160. o.

15-65/1981. bksz.

Tarj: Szendrő Márta
doktori szigorlata.
Melléklet: 1 db disszertáció

Dr. Ágoston György elvtársnak
tsz.v. egyetemi tanár

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve Szendrő Márta: A nevelőotthonos gyerekek személyiségfejlődé-
sének néhány sajátos vonása

.....
című doktori értekezést tiszteljetelemmel felkértem, hogy azt megbírálni
szíveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szíves figyelmét fel-
hívnom tanácsulésünk ama határozatára, amely a bírálathoz elkészítendőnek
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelte értekezést a bírálathoz elkészítése után szíveskedjék átadni
tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelye-
zése céljából.

Szeged, 1981. nov. 17.

Szendrő Márta

dékan

A kiadomány hiteljes:

Szendrő Márta
.....
Főelőadó

Kapták: Dr. Veczko József docens.

Dr. Ágoston György. prof. tanácsbíráló